

CORNELIU BELDIMAN, *Industria materiilor dure animale în Preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din Paleoliticul superior până în Neoliticul timpuriu*, Asociația Română de Arheologie. Studii de Preistorie. SUPPLEMENTUM 2 / 2007, Editura Pro Universitaria, București, 2007, 370 p., 42 fig.

Corneliu Beldiman este, fără îndoială, unicul și cel mai bun specialist al țării în domeniul atât de puțin cunoscut, dar extrem de vast, al industriilor pe materii dure animale. Afirmatia trebuie explicată: dl. Beldiman este unicul specialist în domeniu, prin faptul că mai toți arheologii preistoricieni din România (și nu numai) au luat în considerație prezența artefactelor din os-cornivoriu-dentiție, dar numai în linii foarte generale, fără elemente de specializare, de detalii tehnice asupra suporturilor și artefactelor; dl. Beldiman este și cel mai bun specialist în domeniu, deoarece este autor al numeroaselor studii de referință, a efectuat stagii de perfecționare-documentare-specializare, iar contribuțiile sale științifice se bazează pe profesionalism și antrenarea, absolut obligatorie, a elementelor de interdisciplinaritate. În ceea ce privește stagiile sale în domeniu, ținem să precizăm că, încă din 1990, dl. Beldiman a profitat de participarea sa la Școala Internațională de Traseologie de la Chișinău, sub coordonarea unor reputați specialiști: dr. Galina F. Korobkova și dr. Vadim M. Mason, de la Institutul de Arheologie din Sankt Petersburg și la Institutul de Arheologie și Istorie Veche al Academiei de Științe a R. Moldova, sub îndrumarea dr. Ilie Borziac (iulie–august 1991); la Université Paris I, Panthéon – Sorbonne, Centre de Recherches Préhistoriques, incluzând și șantierul de săpături în domeniul Paleoliticului, de la Etiolles, sub conducerea dr. Yvette Taborin (iunie–iulie 1992); University of Illinois, Dept. Of Anthropology, Urbana, Illinois, sub îndrumarea dr. Olga Soffer (august–septembrie 1992); Université de Liège, Service de Préhistoire, Belgia, în cadrul unei burse oferite de colegul și prietenul nostru Prof. Marcel Otte (unde am avut și noi o oarecare contribuție), în perioada decembrie 1993 – iulie 1994. În acest sens, *atu*-ul dlui Beldiman este că a știut să fructifice exemplar informațiile, cunoștințele primite în cadrul colaborării cu acești prestigioși specialiști ai Preistoriei mondiale.

Volumul *Industria materiilor dure animale în Preistoria României* este, cu certitudine, o lucrare monumentală, ca volum de informații științifice, ca arie geografică și temporară, ca mod de realizare, ca valoare științifică. Realizat mai întâi sub forma tezei de doctorat, sub excelența îndrumare de specialitate a kolegei dr. Silvia Marinescu-Bîlcu, volumul pe care avem cinstea să-l prezentăm în aceste pagini a beneficiat, sub forma publicării, de considerațiile altor prestigioși specialiști ai arheologiei preistorice românești: prof. univ. dr. Marin Cârțumaru și prof. univ. dr. Iuliu Paul.

Precizăm de la început că, prin activitatea neîntreruptă a colegului dr. C. Beldiman, s-a schimbat însăși denumirea domeniului de cercetare specială, conexă arheologiei preistorice, de la *industria osului*, cum era denumit până în anii '90, la *industria pe materii dure animale* (IMDA).

Dacă vom preciza că, numai sumarul acestui impresionant volum de date, informații, analize, sinteze, concluzii, bibliografie, ilustrații etc., însumează nu mai puțin de 9 p. (p. 5–13), vom înțelege, implicit, excepționala muncă pe care a desfășurat-o autorul volumului, pentru a reuși să ajungă, pentru prima dată în cercetarea preistorică de pe teritoriul României, la o sistematizare absolut necesară, a tuturor descoperirilor de artefacte din categoria IMDA, începând cu Paleoliticul superior (Aurignacian) și până în Neoliticul timpuriu (cultura Vinča, faza A). Pentru a ajunge la această competență în studiul complex al unei deosebit de importante categorii de materiale arheologice (așa cum au fost ele identificate și păstrate de către descoperitori), Corneliu Beldiman a început, cum am precizat mai sus, prin stagii de specializare, cel mai important fiind, după opinia noastră, cel din Belgia, sub îndrumarea lui M. Otte, „materialul” de studiu reprezentându-l pandantivul din os, descoperit la Mitoc-Malu Galben, în contextul unui nivel de locuire gravettiană. Acestui prim studiu, tipărit în publicația Universității din Liège, *Préhistoire Européenne*, 7, 1995, i-au urmat, până la apariția volumului care îi încununează munca de aproape două decenii, peste 80 de contribuții științifice, în țară și peste hotare, marcând, fiecare, pași importanți în devenirea și, în final, notorietatea științifică a autorului, de către ansamblul arheologilor și a specialiștilor în IMDA de pe întregul Continent.

Așa cum precizează și dl. Beldiman, acest impresionant volum publicat cuprinde o gamă foarte variată de piese prelucrate de către acei membri specializați ai comunităților umane preistorice de pe teritoriul actual al României, din materii dure animale (MDA), unele trecute, deja de mai mult timp, în lipsa de interes a arheologilor perioadelor istorice și culturilor arheologice: cel mai vechi pandantiv din Paleoliticul superior de pe teritoriul României – un canin de lup, perforat, din nivelul aurignacian din peștera Bordu Mare de la Ohaba Ponor, sau cel mai vechi recipient, realizat pe un coxal de bovideu, dintr-un nivel gravettian de la Stânca-Ripiceni, alte pandantive din dinți perforați, de mamifere, descoperite în condiții stratigrafice certe, ori piesele de la Țibrinu, Dobrogea, descoperite în poziție incertă, de către un arheolog amator, dar considerate de vârstă gravettiană, seturile de piese cu decor

geometric, din os și corn, descoperite în stațiunile din Clisura Dunării, ori acelea aparținând Mezoliticului de tip Schela Cladovei, considerate, până la analiza lor detaliată, de către C. Beldiman, ca reprezentând primele „unelte agricole” din Mezoliticul zonei Porților de Fier, ori piesele din MDA, aparținând primelor comunități de agricultori și crescători de vite de pe teritoriul actual al României (p. 20–21).

Întregul material arheologic al IMDA este structurat cronologic și încadrat în culturile arheologice ale spațiului temporar, ales de autor pentru demersul său științific: Paleoliticul superior (Aurignacian și Gravettian), Epipaleoliticul „acceptat ca un ansamblu al faciesurilor culturale care s-au dezvoltat în perioada de început a postglaciarului (cca 13 000 – 9 500/9.000 B.P. ... manifestări culturale ale populațiilor care au evoluat odată cu începuturile oscilației Alleröd (cca 13 000 B.P.) și care au continuat să viețuiască până spre sfârșitul Preborealului (p. 32). Autorul se referă la comunitățile Epigravettianului final și la acelea aparținând „complexului cultural cu vârfuri pedunculate, de tip swiderian sau pludyan (în Moldova și, parțial, în Dobrogea), în timp ce în zona Porților de Fier ale Dunării au evoluat alte comunități considerate ca aparținând Tardigravettianului de aspect mediteranean, urmate, cronologic, de comunitățile de tip Cuina Turcului-Dubova (datate între 12 600 ± 200 B.P. și 10 125 ± 200 B.P.), și de acelea care au locuit la Veterani-Terasă, Ogradena-Icoana și Ogradena-Răzvrata, datate pe la 10 000 – 9 500 B.P.; urmează, în ordinea cultural-cronologică a autorului (și a realităților arheologice de pe teritoriul României), Mezoliticul, încadrat, din punct de vedere cronologic, între 9 500/9 000 și 7 500/7 000 B.P., iar din punct de vedere cultural, reprezentând Tardenoisianul (care a ocupat mai multe zone geografice ale țării) și descoperirile de tip Schela Cladovei (cu locuri numai în zona Porților de Fier); ultima mare componentă cultural-cronologică investigată pe baza descoperirilor de IMDA o constituie Neoliticul timpuriu, cu orizonturile culturale și culturile Gura Baciului-Cârcea, Criș și Vinča, faza A.

Nu avem intenția să operăm o analiză a consistenței volum realizat de Cornelii Beldiman, prin observații și detalieri asupra fiecărui capitol, ci ne vom referi doar la ceea ce noi considerăm ca reprezentând o reală contribuție a autorului la dezvoltarea cercetărilor arheologice preistorice, direcții și modele de cercetare, stabilite și impuse pentru prima dată în cercetarea științifică românească a domeniului. Ne referim mai întâi, dar tot fără a intra în detalii (rol care revine cititorului avizat și, mai ales, interesat de realizările „tehnice” ale demersului științific pe care Dl. Beldiman și l-a asumat): tipologia detaliată a tuturor categoriilor de artefacte realizate de comunitățile preistorice din Paleoliticul superior și până în Neoliticul timpuriu, din materii dure animale (p. 71–158), cu detaliile necesare pentru a completa înțelegerea tipologiei sale, pe categorii și subdiviziuni de ordinul I (unelte, arme, podoabe, elemente receptoare, diverse, piese tehnice I–V din tipologia lucrării: I A–I H; II A–II E; III A–III I; IV A–IV E; V A) și de ordinul II (tipologia, cu tipurile și subtipurile artefactelor, realizată în funcție de categoriile

principale – ordinul I, pe baza posibilelor întrebări: I A1–I A 20; I B1–I B 11; I C 1–I C 3 ... până la I H 1; II A 1–II A 6 ... până la II E; III A 1... până la III I 1; IV A 1 ... până la IV E.2; încheind cu V A 1–V a 3 – piesele tehnice: eboșe, materii prime, deșeuri, în cadrul unui volum impresionant din economia lucrării.

Un alt capitol extrem de interesant îl considerăm a fi acela în care autorul își demonstrează deplina capacitate de sinteză a datelor arheologice analizate și prezentate anterior, încadrând toate tipurile și subtipurile de artefacte în perimetrul culturilor și faciesurilor arheologice, stabilind grupe tipologice specifice acestora, dar în deplină corelație cu tipologia de bază, esențială, din capitolul IV. Aici, pe parcursul a nu mai puțin de 47 de pagini, specialistul Cornelii Beldiman ne propune, am putea spune, esența muncii sale, adică o tipologie cultural-cronologică, tehnică, a speciilor de animale care au dat „suporturile” pieselor realizate din MDA, cu număr de exemplare aparținând grupelor tipologice, oferind, în cadrul investigațiilor sale, o cantitate foarte mare de informații referitoare la speciile de animale domestice/vădate, modalitățile de transformare a piesei – debitajul și natura acestuia, gradul de afectare a intervenției umane asupra suportului, fasonarea, amenajările specifice, tehnicile folosite, urmele de utilizare pe obiectul nou creat, rolul funcțional al uneltei/arme/obiectului de podoabă etc., inserând, acolo unde a fost posibil, contextul descoperirii arheologice respective.

Din sinteza ultimului capitol, VII, putem reține, din punct de vedere statistic, faptul că în volumul realizat de dl. C. Beldiman putem găsi informații esențiale, dar și detalii tehnico-tipologice și cultural-cronologice asupra IMDA din Preistoria României, pe care ne face plăcere să le evidențiem în cele ce urmează:

– Paleolitic superior – Aurignacian: 15 piese repartizate în 5 grupe tipologice, cu 10 tipuri;

– Paleolitic superior – Gravettian: 75 piese repartizate în 15 grupe tipologice, cu 17 tipuri;

– Epipaleolitic – Tardigravettian de aspect mediteranean: 138 piese repartizate în 12 grupe tipologice și 20 tipuri;

– Mezolitic – Cultura Schela Cladovei: 394 piese repartizate în 8 grupe tipologice și 21 tipuri;

– Neolitic timpuriu – Grupul cultural Gura Baciului-Cârcea: 53 piese repartizate în 12 grupe tipologice și 24 tipuri;

– Neolitic timpuriu – Cultura Starcevo-Criș: 431 piese repartizate în 22 grupe tipologice și 67 tipuri;

– Neolitic timpuriu – Cultura Vinča, faza A: 188 piese repartizate în 13 grupe tipologice și 33 tipuri;

Numeroase alte informații deosebit de importante sunt oferite spre finalul acestui capitol, pe care le lăsăm interesului specialiștilor preistoriceni români și din alte țări, cum ar fi: analiza distribuției regionale a IMDA, elemente de paleoeconomie, folosind informațiile furnizate de IMDA, posibilele ocupații ale comunităților umane, ce pot fi stabilite pe baza analizelor specifice IMDA, uneltele folosite de realizatorii IMDA, pentru crearea tipurilor și variantelor de artefacte etc.

Lăsăm cititorului avizat lectura *Concluziilor* volumului de față, noi rezumându-ne, în final, să mai adăugăm, la valoarea cărții, bogata listă bibliografică (încheiată, din

păcate, în 1999, când a fost finalizată și susținută teza de doctorat); sigur că era de preferat completarea informațiilor și, implicit, a listei bibliografice, la anul apariției (sau măcar al trimerului la tipar); la înserarea neajunsurilor mai adăugăm introducerea unor figuri (Fig. 1–3, 14), în limba franceză (chiar dacă explicarea figurii respective este dată în românește).

Menționăm încă faptul că lucrarea tipărită este însoțită de un CD, în care au fost inserate informațiile, extrem de bogate, care, din rațiuni editoriale, nu au fost cuprinse în volumul tipărit: 228 planșe, scheme, diagrame, ilustrații

SENICA ȚURCANU, *Industria litică cioplită din neoliticul României*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2009, 283 p., 45 de figuri, 38 planșe, 39 tabele, (colecția *Bibliotheca Archaeologica Iassiensis XXI*, ediderunt VICTOR SPINEI et VASILE CHIRICA)

Salutăm apariția unei noi lucrări de sinteză ce tratează un aspect deosebit de important al vieții comunităților preistorice, neolitice mai exact, anume acela al industriei litice cioplite. Lucrarea menționată reprezintă valorificarea tezei de doctorat cu același titlu a autoarei, susținută în 2005 și coordonată de prof. Dr. N. Ursulescu.

Așa cum am afirmat și în introducerea cărții menționate, după un anume număr de ani este absolut necesară reevaluarea datelor cu privire la anumite civilizații sau perioade istorice. D-na Țurcanu a realizat o nouă sinteză cu privire la utilajul litic cioplit din neoliticul Moldovei, reanalizând, revalorificând, descoperirile arheologice atribuite culturilor Starčevo-Criș, liniar ceramice și cele Precucuteni I, provenind din mai multe situri, ceea ce i-a permis și stabilirea caracteristicilor pe ansamblu a civilizațiilor investigate.

Structurată în opt capitole, cuprinzând în plus abrevieri și o vastă bibliografie (peste 470 titluri), lucrarea reprezintă o contribuție importantă la studierea industriei litice a comunităților preistorice dintre Carpați și Prut, analiză care îi oferă autoarei posibilitatea unei incursiuni istorice documentate, prezentând tendințele cele mai noi ale investigației actuale. Lucrarea de față are și un profund caracter interdisciplinar, autoarea prezentând într-o manieră accesibilă rezultatele cercetărilor din mai multe domenii de activitate, care întregesc în mod semnificativ perspectiva asupra industriilor litice cioplite.

După introducerea și etalarea cadrului fizico-geografic a teritoriului investigat (Capitolul II), urmează un capitol dedicat elementelor de tehnologie litică (Capitolul III), în care se observă faptul că autoarea cunoaște și folosește cu multă pricepere limbajul de specialitate. D-na Țurcanu a prezentat în același capitol și caracteristicile utilajului care au permis stabilirea lanțului operator și analiza produselor de debitaj. În Capitolul IV sunt punctate cele mai noi ipoteze cu privire la apariția neoliticului în zonă, din datele actuale fiind clar că astăzi o parte din teoriile mai vechi nu își mai găsesc justificarea, și mă refer aici la neoliticul aceric din zonă. Evident că pentru susținerea ipotezei cu privire la absorbția fondului anterior, epipaleolitic, la dezvoltarea industriilor litice neolitice, susținut de mai mulți cercetători (Vl. Dumitrescu,

asupra materialului arheologic al întregii industrii pe materii dure animale.

Nu ne mai rămâne decât speranța că primul specialist al României în analiza a tot ce cuprinde această adevărată nouă disciplină din peisajul cercetărilor preistorice românești, își va extinde aria preocupărilor și spre celelalte culturi și faciesuri arheologice, cultural-cronologice din Preistoria spațiului carpatodunărean, ba chiar și nistrean, pentru a reuși o cercetare exhaustivă a problematicii în perimetrul cultural-cronologic al întregului spațiu românesc de origine.

VASILE CHIRICA

Al. Păunescu, S. Marinescu-Bîlcu, N. Ursulescu) autoarea a făcut o incursiune și în cultura tardenoisiană, manevrând cu competență puținele date (arheologice și interdisciplinare) existente cu privire la reconstituirea vieții comunităților de acest tip.

Capitolele V și VI tratează tocmai structura și caracteristicile utilajului litic cioplit al neoliticului timpuriu și dezvoltat, conținând analize pertinente, numeroase tabele, statistici, care pun în valoare genul acesta de descoperiri, care relevă o adevărată industrie, numeroase cunoștințe legate de mediu, dar reflectă și amploarea relațiilor dintre diferite comunități.

Comparând caracteristicile industriei litice cioplite Starčevo-Criș (lamelară, cu un utilaj mai puțin diversificat), cu cea anterioară tardenoisiană (microlitizare și o industrie litică cioplită realizată pe așchii, cu multe tipuri), Senica Țurcanu ajunge la concluzia că unele tipuri de unelte pot constitui o persistență a perioadei anterioare, fără a se putea stabili zona, locul sau momentul în care a avut loc acest transfer de tehnologie.

Pe baza analizei directe a materialului litic de la Traian – Dealul Fântânilor și Târpești sau reinterpretarea datelor publicate pentru alte așezări (Glăvăneștii Vechi, Perieni, Dănești, Mihoveni) D-na Senica Țurcanu a stabilit structura industriei litice cioplite a culturii ceramicii liniare: este vorba de dominarea gratoarelor (caracteristică tipică utilajului preneolitic) și a lamelor retușate, un procentaj ridicat de piese geometrice, exploatarea nucleelor fusiforme (tipice și pentru tardenoisianul nord-vest pontic). Pe baza acestor caracteristici autoarea a avansat unele ipoteze cu privire la locul unde a avut loc asimilarea elementelor preneolitice (în arealul de formare al culturii sau preluarea lor din spațiul pruto-nistrian), stabilind și unele influențe din alte culturi (piesele geometrice, nucleele fusiforme preluate din cultura Bugului sudic; aceste piese reflectând și drumul parcurs de comunitățile liniar ceramice spre zona Moldovei dintre Prut și Carpați). Pe baza analizei efectuate, Senica Țurcanu încadrează așezările liniar ceramice investigate în grupa periferică a acestei culturi, unde predomină gratoarele.

Reinvestigarea industriei litice cioplite din așezarea Precucuteni I de la Traian Dealul Viei, i-a permis

autoarei constatarea caracteristicilor tehnolo-gice ale utilajului litic cioplit (predominarea gratoarelor, creșterea numărului celor realizate pe lamă; procentaj relativ ridicat al pieselor pigmee), dar și a particularităților în ceea ce privește materia primă folosită: alături de silicolite apar numeroase piese realizate din gresie silicioasă.

Un alt capitol, al VIII-lea a fost dedicat materiilor prime și locurilor de aprovizionare cu acestea. Prezentarea diferitor categorii de materiale și clasificarea lor este însoțită și de analize petrografice cu spectrograful Raman, pe secțiuni subțiri, realizate de conf. Dr. Nicolae Buzgar. Interpretarea acestor analize a adus date noi cu privire la sortimentele de materiale folosite de comunitățile tardenoisienne și cele neolitice, ducând chiar la identificarea unor surse necunoscute (de exemplu zona Târgu Ocna pentru tardenoisian).

Analiza artefactelor din culturile investigate i-au permis autoarei să stabilească preferințelor diferitelor comunități pentru anumite materii prime (în Starčevo-Criș și liniar pentru silicolite și obsidian, iar în Precucuteni I silicolite și gresia silicioasă), precum și să încerce chiar să localizeze și sursele de aprovizionare, ca și accesul la resurse.

Analiza comparativă, pe culturi, stațiuni și între acestea, analogiile la care a apelat, au ajutat-o pe Senica Țurcanu să creioneze un tablou elocvent al acestui aspect al activității umane. În opinia autoarei, noul set de artefacte analizat demonstrează în primul rând legătura dintre comunitățile mezolitice și cele neolitice, suplinind pentru moment lipsa dovezilor stratigrafice și cercetarea inegală a celor două tipuri de așezări. Senica Țurcanu consideră de asemenea că analiza materialului litic din

arealul pruto-nistran ar putea contribui și la elucidarea procesului de aculturație al vânătorilor-culegătorilor de către comunitățile neolitice. Ea admite totodată și coexistența, contemporaneitatea parțială dintre aceste comunități, situație presupusă și pentru alte zone geografice la acest palier temporal.

Cercetările mai ample legate de neolitic oferă prin prisma acestei analize un repertoriu mai bogat și mai divers de forme, atestă buna cunoaștere și exploatarea surselor de materii prime, ca și relațiile cu alte comunități. Autoarea sesizează că industria lamelară neolitică este caracterizată și printr-o anumită standardizare a pieselor, ce constituie un rezultat al exploatarei eficiente a materiei prime și controlul etapelor de lucru. Baza de date pe care a alcătuit-o pentru industria litică cioplită a culturilor investigate, litoteca care a înțiat-o pentru tardenoisian (Erbiceni) și o parte a neoliticului (Starčevo-Criș: Trestiana, Suceava, Probota, Poieniști), constituie credem noi instrumente necesare, alături de cele deja în uz, pentru o cercetare complexă, interdisciplinară.

În concluzie, considerăm că lucrarea elaborată de dna Senica Tudose Țurcanu reprezintă o reală contribuție la studierea mezolitice și neolitice de pe teritoriul Moldovei. Autoarea, folosind date din diferite domenii de cercetare, a oferit un tablou complex al apariției și dezvoltării culturilor arheologice investigate, în care studierea utilajului litic cioplit și-a găsit locul și importanța binemeritată.

CORNELIA MAGDA LAZAROVICI

L'art néolithique en Roumanie, texts de Florin Drașovean et Dragomir Nicolae Popovici, photographies : Sergiu Odenie, Milan Șepețean, Marius Amariei, préface de Laurent Chrzanovski, contributions de Alexandru Almoreanu, Dorin Alicu, Mircea Angelescu, Irina Cios, Lazar Comanescu, Ruxandra Donose, Yvette Fulicea, Mircea Goga, Klaus Werner Johannis, Daniela Miheș, Cristian Mungiu, Crișan Mușețeanu, Virgil Nițulescu, Zoe Petre, Ioana Popescu, Sandra Pralong, Carmen Sandulescu, Catalin Stegorean, traduction française : George Trohani, Carmen Sandulescu, direction éditoriale : Manuela Wullschleger avec Jacques Chamaz et Frederike van der Wielen-van Ommeren, Arte'm, 2008, 229 p.

Culturile neolitice de pe teritoriul României și, într-un sens mai larg din sud-estul Europei, merită o atenție deosebită atât din partea cercetătorilor, cât și din partea unui public mai larg, deoarece constituie primul neolitic european și stau la baza civilizației Europei actuale. O civilizație care s-a născut în urmă cu aproximativ zece milenii în Orientul Apropiat și a iradiat, apoi, pe continentul nostru, străbătând Peninsula Balcanică și Mediterana pentru a cuprinde întregul continent. Este momentul în care omul – așa cum spune Jacques Cauvin – a început primele manipulări asupra mediului natural care i-au conferit puterea sa prezentă. Nașterea agriculturii a determinat o schimbare profundă, numită îndreptățit Revoluția Neolitică, care a marcat destinul umanității. Excepționalele descoperiri neolitice din sud-estul Europei au făcut subiectul unui număr important de expoziții în Occident, unele cu succese notabile. Vom aminti doar șirul de expoziții despre Necropola de aur de la Varna.

România, alături de alte țări din Peninsula Balcanică, a avut un rol important în adoptarea pe teritoriul european a

economiei agrare și în difuzarea acesteia spre alte azimuturi. În milenii VI-IV î. H. societățile agrare din Europa sud-estică, au cunoscut o dezvoltare spectaculoasă creând religii structurate, mitologii extrem de interesante și perene și nu puține capodopere. Cu mult timp în urmă Mircea Eliade atrăgea atenția că România poate intra în conștiința europeană datorită originalei și bogatei sale preistorii. În deceniile scurse de atunci s-au acumulat numeroase descoperiri arheologice deosebit de interesante, unele chiar senzaționale (tabletele de la Tărtăria, Gânditorul de la Cernavoda, ceramica pictată Cucuteni etc.) care au suscitat interesul specialiștilor din străinătate. Din păcate, excepționala zestre neolitică descoperită în România este încă necunoscută publicului interesat de arheologia preistorică europeană. O singură expoziție Cucuteni la Salonik în 1997 și câteva expoziții în străinătate au cuprins unele dintre capodoperele artei neolitice din țara noastră. Organizarea unei mari expoziții care să prezinte în străinătate interesantul și incitantul patrimoniu neolitic de pe teritoriul României se impunea.

Expoziția

În 2004, membrii Asociației *Hellas et Roma* din Geneva au fost profund impresionați de bogăția culturilor neolitice de la noi și au avut inițiativa de a demara un proiect pentru o expoziție care urma să fie itinerată prin mai multe orașe elvețiene și europene (cf. L. Chrzanovski, *Avant-propos*, p. 6). Demersurile în România au fost începute în 2006 obținându-se colaborarea Ministerului Culturii și Cultelor și a nu mai puțin de 39 muzee. A fost constituit un comitet științific din 14 directori de muzee, muzeografi și cercetători români, precum și un amplu comitet de onoare din personalități politice, științifice și din administrație sau cultură, respectându-se, astfel, rețetele expozițiilor internaționale cu pretenții. Din rațiuni de spațiu nu voi menționa patronajul și nici lista destul de impozantă a sponsorilor care cuprinde instituții și personalități importante.

Conform unei broșuri (*Nașterea unei mari expoziții : A l'aube de l'Europe. Les grandes cultures néolithiques de Roumanie*), publicată la București, scopul expoziției era „... de a face cunoscută bogăția culturilor epocii neolitice din România ...”, înscriindu-se ca „...una dintre cele 5 expoziții majore în 2008 la nivel mondial”. Nimic mai lăudabil și patrimoniul neolitic din muzeele românești justifică ambiția enunțată. Expoziția a fost vernisată în micul oraș elvețian Olten, urmând, însă, să fie itinerată la Bruxelles și să urmeze un amplu traseu internațional. 1200 de piese au fost selecționate pentru a înfățișa publicului neoliticul din România. Din broșura menționată dar și din informații colaterale am înțeles că expoziția se dorea să fie o prezentare de amploare a neoliticului din România. Proiectul, deosebit de ambițios, își propunea și un nou mod de a prezenta arheologia și să explice cum trebuiesc înțeleși oamenii și societățile (sic !) neoliticului de pe teritoriul țării noastre.

Din informații intermediare și zvonuri am aflat că organizatorii vizau câteva mari orașe europene și chiar îndepărtata Americă. O procedură mai puțin obișnuită prevedea publicarea a două cataloage, un catalog pentru marele public și, o inovație, un catalog științific care să prezinte, probabil specialiștilor, întreaga problematică a neoliticului din România. Formula era mai puțin obișnuită, dar părea interesantă deși ieșea din tiparele consacrate. Am apreciat, în mod deosebit, managementul, „vânzarea” expoziției care părea inteligentă, destul de agresivă și modernă. Mai greu de înțeles era alegerea modestului muzeu din orașul Olten pentru o expoziție cu mari pretenții. Explicații, bineînțeles, se pot găsi. Din nefericire, nu am văzut expoziția care nu a mai fost itinerată la Geneva, Bruxelles sau alt oraș european dar am văzut un film făcut la vernisaj și numeroase fotografii. Insuficient pentru a judeca expoziția, dar suficient pentru câteva observații. Din film și fotografii, expoziția a prezentat, așa cum promitea, câteva capodopere din România, mai multe piese cu valoarea artistică, în special ceramică, dar și unelte și descoperiri legate de religiile neolitice. O singură machetă prezenta o așezare neolitică.

Expoziția de la Olten, care s-a bucurat de prezența președintelui Confederației elvețiene nu a fost onorată, în egală măsură, de autoritățile române, nici președintele și

nici primul ministru nu au participat la vernisaj, deși a fost organizată sub egida Guvernului României și a ministerelor de externe și culturii. Nu voi intra în detalii privind patronajul și chestiunea jocurilor politice deoarece acestea nu au influențat succesul de public al expoziției.

Am căutat în filmul vizionat și numeroase fotografii urmele „noului mod de a prezenta arheologia” dar nu am remarcat așa ceva. Piesele au fost cuminte și tradițional expuse în vitrine și mici casete, în cazul unor obiecte cu valoare deosebită, fiind puse în valoare de spoturi de lumină. Singura inovație, pe care am remarcat-o, a fost îngrămădirea unui număr de vase Cucuteni pe centrul unei săli, piesele fiind expuse liber pe socluri, de înălțimi diferite, dar lipite între ele. Majoritatea vaselor Cucuteni expuse au o valoare artistică extrem de ridicată, unele fiind adevărate capodopere. Această manieră de expunere poate fi utilizată pentru a emoționa vizitatorul sugerându-i, prin cantitate, existența unui patrimoniu extrem de bogat, dar este total nepotrivită într-o expoziție de artă unde piesele cu valoare artistică trebuiesc valorificate printr-o expunere specială.

Materialul arheologic selecționat sugera că s-a dorit o prezentare generală a neoliticului de pe teritoriul României, a rolului său de placă turnantă în difuzarea, în special spre vest și est, a modului de viață agricol, într-un cuvânt a neolitizării continentului nostru. Se pare că organizatorii nu au reușit să transmită vizitatorului această importantă idee, care ar fi trebuit să se reflecte și să fie explicată în catalogul expoziției. O ciudată metamorfoză a transformat expoziția de prezentare a neoliticului din România într-o expoziție a artei neolitice. Din păcate, catalogul expoziției nu ne oferă nicio explicație. Se ajunge, astfel, la situația bizară și ușor ridicolă să ni se promită, prin proiect o expoziție despre neolitic și să ni se ofere ... o expoziție asupra artei neolitice din România.

Catalogul

Volumul publicat, în limbile franceză, engleză și germană, este de format mare (30×24 cm) și face impresia unui album de artă. Un text introductiv (*À propos de l'identité nationale*), semnat de Laurent Chrzanovski, eminența cenușie a expoziției, încercă să traseze din perspectivă arheologică principalele momente ale formării conștiinței naționale românești. Textul, destul de prolix, acordă un rol mult prea important descoperirilor preistorice, în special a celor neolitice, care, trebuie să recunoaștem, nu au avut și nu au o contribuție importantă la identitatea românească. Reproducerea „Gânditorului” pe bancnote și prezența sa obsesivă pe copertele unor cărți și ziare nu constituie un semn de acceptare a lui ca simbol național. Mai degrabă, mitologia dacică, cu puternice accente stângiste, a rezistenței împotriva cuceritorilor romani s-a bucurat de oarecare succes în perioada Ceaușescu, deși a fost contracarată de mult mai vechea și persistenta identificare a românilor ca urmași ai romanilor, ca popor latin. Nu are rost să insistăm asupra acestui text care, pentru cititorul străin, poate constitui o introducere imperfectă pentru orice expoziție din România.

Textul catalogului este surprinzător de sumar. Doar 23 de pagini, cu ilustrație inclusă, pretind să inițieze cititorul în meandrele destul de complicate ale neoliticului românesc. Este greu de înțeles de ce textul catalogului este atât de sumar, practic 10–12 pagini normale de calculator. Mai ales că pe destul de multe pagini sunt înserate doar succinte explicații asupra fotografiei de pe pagina următoare.

Citind textul, semnat de Florin Drașovean și Dragomir Popovici, ajungi să nu mai înțelegi nimic. Titlul catalogului este *L'art néolithique en Roumanie* în timp ce în catalog titlul textului este *À l'aube de l'Europe*, fiind o prezentare, destul de ternă și cu destule imperfecțiuni, a neolitizării teritoriului românesc și a unor trăsături ale neoliticului și calcoliticului din același spațiu. Despre arta neolitică nu se spune nimic, chiar cuvântul artă nu apare decât o singură dată în textul catalogului despre ... *Arta neolitică din România*. Bizară rețetă balcanică de a promite una și a oferi alta. Dar, să ne mulțumim cu ceea ce ni se oferă.

Primul subcapitol, intitulat *Le processus de néolithisation de l'espace carpatho-danubien*, are două subtitluri retorice *Fin ou commencement d'une histoire ?* și *Un nouveau chapitre ?* Bizare întrebări. Autorii, deși neoliticieni, par să nu fie convinși că Neoliticul cu a sa revoluționară transformare a oamenilor în producători ar deschide un nou capitol în istoria omenirii. Trăsăturile neoliticului de pe teritoriul României sunt corect prezentate și un alt subtitlu ne anunță că a început nu un nou capitol ci chiar o nouă epocă. Mai ciudat este că se insistă asupra sedentarizării deși comunitățile neolitice timpurii aveau o mobilitate destul de ridicată și aproape nu se amintește de profunde schimbări în alimentație datorită plantelor cultivate și a siguranței alimentare datorate animalelor domestice. Progresiunea noului mod de viață este urmărită exclusiv pe teritoriul României, nefiind relevantă importanța acestuia în difuziunea agriculturii spre Europa Centrală, spre nord sau spre est. Niciun cuvânt despre Curentul danubian definit de Gordon Childe în urmă cu peste opt decenii, curent care, după celebrul arheolog britanic, ar fi contribuit la neolitizarea nu numai a centrului Europei, ci și a unei părți din ceea ce numim Europa occidentală. În fața modestiei, ca să nu spunem altfel, a autorilor te întrebi de ce era necesară o mare expoziție asupra neoliticului de pe teritoriul României dacă acesta nu a fost important pentru răspândirea civilizației neolitice pe o mare parte din teritoriul continentului nostru.

De la prezentare generală a procesului de neolitizare a teritoriului României, lipsită de episodul extrem de important, al eneoliticului se trece la o abordare tematică, fiind prezentate așezările, locuințele și fortificațiile, modele de organizare, amenajarea și utilizarea spațiului, morminte și necropole pentru a se ajunge, abrupt, la indoeuropeanizare. Ni se promite din titlul succintei secțiuni o analiză lingvistică, antropologică, arheologică și istorie. Din toate acestea, în cele câteva rânduri, produse de autori, avem parte doar de câteva informații cu tentă arheologică și vagi aprecieri asupra tipului fizic al populațiilor Amforelor sferice, Boian și Gumelnița. Titlurile secțiunilor

la cohabitation, un modèle culturel și l'exclusion: un autre type de relation păcătuiesc prin prețiozitate fără ca cititorului să i se explice de ce în două areale apropiate au funcționat modele atât de diferite. Autorii, prezintă apoi, o interpretare proprie, care merită să fie discutată, a coabitării și a excluziunii. După părerea colegilor noștri, arealul Cucuteni ar oferi un exemplu de coabitare între grupuri de alogeni, veniți din est și nord-est identificați pe baza ceramicii Cucuteni C, și autohtonii cucutenieni. În schimb, în arealul Gumelnița, noii veniți, cernavodenii, dacă le putem spune așa, îi expulzează pe autohtoni deși nu ni se spune unde. Iată o bună temă pentru un colocviu între specialiști dar mai puțin potrivită pentru un catalog de expoziție.

Din nou se renunță la ceea ce ar putea fi considerată o prezentare istorică pentru a fi înserate secțiuni intitulate, tot prețios, *le langage des ossements și le miracle de l'eau*. Mai ales în ultima secțiune nu aflăm care este miracolul apei ci doar că oamenii neoliticului pescuiau și mâncau scoici și melci. Cât despre cei 18 000 de melci, care nu sunt animale acvatice, de la Foeni îi asigurăm pe autori că nu ar fi ajuns pentru o singură masă a comitetului științific al catalogului și nu pot constitui „Imaginea elocventă a rolului resurselor acvatice în alimentația omului neolitic!...”

În cele câteva rânduri despre creșterea animalelor domestice, autorii reușesc să pună la îndoială, neîndemânat, originea orientală a principalelor specii de animale domestice folosite de comunitățile neolitice de pe teritoriul României și să nu spună nimic despre importanța acestora. Este ciudat că dl. Popovici, sub al cărui patronaj s-au efectuat analize ADN care confirmă originea anatoliană a unor specii de animale domestice crescute de comunitățile calcolitice din România, mai are astfel de îndoieli.

În buna tradiție a limbii de lemn subcapitolul care prezintă credințele religioase este intitulat pudic ... „*la vie spirituelle*”. Autorii semnaleză faptul că cercetările din România au făcut cunoscute credințele religioase ale comunităților din nordul Dunării și acestea compun un tablou bogat unde fiecare ocupă un loc bine determinat. Care este acel loc bine determinat nu ni se spune, dar «... *c'est le corp humain qui est représentatif des croyances*». Să înțeleagă fiecare ce vrea! Presupunem, în lipsa unor explicații mai clare, că autorii consideră statuetele neolitice ca reprezentări ale unor ființe supranaturale, într-un cuvânt idoli. Se pare, însă, ca nu aceasta este credința autorilor pentru că ni se spune că «*On suppose d'ailleurs que beaucoup de personnages importants connaissaient une matérialisation anthropomorphe*». Chiar și în franceză tot limbă de lemn rămâne. Este evident că autorii încearcă să împace capra cu varza, adică interpretarea tradițională a statuetelor și figurinelor ca idoli și cea care-și face loc în Occident, împotriva a numeroase evidențe, că ar fi vorba de materializarea (*une matérialisation* sic!) antropomorfă a multor personaje. Ca argumente sunt invocate elemente care le individualizează (este vorba de statuete n.a.), „dând astfel impresia că este vorba de personaje care au trăit cu adevărat” (Drașovean,

Popovici, 2008, 39). Care sunt aceste elemente nu ni se spune dar «*De petites séries typologiques peuvent être constituées, où l'on croit déceler l'intervention de maines différentes*» (*Ibidem*). Logica după care intervenția mai multor artizani ar constitui o dovadă de portretizare a unor personaje reale ne scapă.

Dar, pista occidentală de interpretare ateist științifică a statuetelelor și figurinelor neolitice este părăsită rapid pentru ca în continuare să fie prezentată interpretarea tradițională. Mai mult, acum ni se vorbește de «*mère des dieux et du monde*» cu numeroase ipostaze asupra cărora nu se insistă, secțiunea, minusculă, încheindu-se cu câteva notații banale asupra vaselor antropomorfe din cultura Gumelnița. În continuare este prezentat «*le personnage masculin: parèdre ou symbole de la force régénératrice*» (*Ibidem*). Sunt amintite și reprezentările androgine «*... riche aussi en signification, même si elles ne sont pas toujours claires ...*», iar statuetele și vasele zoomorfe, fără să ni se explice de ce, reprezintă divinități deși când a fost vorba de statuete și vase antropomorfe o astfel de interpretare a fost pusă la îndoială. Ezitățile privind viața religioasă neolitică/calcolitică sunt abandonate atunci când sunt prezentate sanctuarele, considerate comunitare, de la Parța, Căscioarele, Trușești și Mărgineni, iar cele de la Poduri și Isaiia sunt considerate sanctuare familiale.

După incursiunea în viața religioasă, autorii fac o extrem de succintă prezentare a tehnologiei ceramicii pentru a insista mai mult asupra decorului ca suport material de comunicare. Prima propoziție este uluitoare: «*Dans son ensemble, le décor de la céramique néolithique et énéolithique est figuratif.*» Sic! Am început să mă îndoiesc de cunoștințele mele de franceză și chiar de română. Am alergat la dicționare atât franțuzești, cât și românești și m-am liniștit, nimic nu s-a schimbat (*Artă figurativă = pictură sau sculptură care are la bază reprezentarea plastică și ușor identificabilă a ființelor și obiectelor din realitate*. DEXI. *Art figuratif, qui s'attache à représenter les formes du monde visible, ou prend ces formes, nettement identifiables, comme matériau*. Le petit Larousse illustré, 2006). Cât despre decorul ceramicii neolitice și eneolitice din România rămâne, așa cum știam, non-figurativ. Reprezentările de oameni sau animale, ca să nu mai vorbim de alte obiecte, rămân excepționale. De fapt chiar și autorii, în fraza următoare spun cu multă candoare «*... le décor étant incisé ou polychrome, avec des motifs décoratifs foncièrement géométriques: bandes, lignes, triangles, rhombes, cercles ou rectangles, sans oublier la spirale, d'habitude peinte*» (p. 43). Ce s-a întâmplat cu figurativul doar Bunul Dumnezeu și autorii o știu. Același mister persistă și în felul în care decorul a funcționat ca suport material de comunicare, sintagmă folosită, probabil, doar ca să impresioneze nu știm pe cine. Banalitățile și platitudinile prețioase abundă în cele două pagini consacrate decorului ceramicii care se încheie cu un aliniat ce merită să fie reproduș. «*Toutes ces créations, sans équivalent pour l'élégance des formes et la force expressive, nous renvoient à un monde passé, fascinant. On ne peut que*

les cultures ayant vécu sur le sol de la Roumanie. Elles se sont données un cadre spirituel, qui transcende la réalité immédiate, biologique, conférant à l'existence une autre dimension.» (p. 45) Splendidă limbă de lemn.

Textul oferit cititorilor occidentali, deși în linii mari este corect, se remarcă printr-o lipsă totală de atractivitate, nimic specific, nimic despre descoperirile deosebite, unele celebre precum tabletele de la Tărtăria și controversata chestiune a așa zisei „scrieri” neolitice nord-dunărene. Cât despre artă aceasta lipsește cu desăvârșire din text, autorii făcând impresia că nu îndrăznesc să abordeze această temă prezentă doar în titlul catalogului.

În ultimele decenii, pentru neoliticul nord-dunărea au fost obținute numeroase serii de date radiocarbon și acestea au fost calibrate, oferind astfel posibilitatea raportării regiunii noastre atât la neoliticul oriental, balcanic sau din Europa Centrală și de Vest. Vizitatorii occidentali s-au obișnuit să se ghideze după datele C¹⁴. Autorii menționează arareori date radiocarbon (p. 19 pentru sfârșitul paleoliticului, p. 22 începutul neoliticului) folosind, incorect, sigla *avant notre ère*, fără să explice cititorului nespecialist diferențele dintre datele calendaristice și cele obținute prin analize radiocarbon și prin calibrarea acestora. Cititorului nu i se oferă un cadru cronologic (începutul neoliticului și sfârșitul eneoliticului) bazat pe datări radiocarbon care, fără îndoială, l-ar fi interesat. Datele radiocarbon ar fi oferit suportul pentru a releva importanța neoliticului românesc în difuzarea noii civilizații în teritoriile învecinate. Din păcate, autorii au ratat și această perspectivă. Nici un cuvânt despre interesantele rezultate ale cercetărilor arheobotanice obținute în România, iar cele arheozoologice sunt sumar amintite și distorsionate. Cât despre excepționalele descoperiri privind complexa viața religioasă a comunităților neolitice de pe teritoriul României acestea sunt expediate rapid în câteva rânduri, cititorul neavând posibilitatea de a afla cu ce a contribuit cercetarea românească din ultimii ani la conturarea unor noi interpretări. Citind cele 23 de pagini te întrebi de ce era necesară organizarea unei mari expoziții și tipărirea unui costisitor catalog pentru un neolitic banal și care nu a exercitat nicio influență dincolo de hotarele patriei. Realizatorii catalogului nu au nici măcar scuza lipsei de spațiu, numeroasele pagini albe semnalează acest lucru.

În criză de text și riscând să producă un ... fotomontaj, coordonatorii au apelat la o soluție facilă și cu iz balcanic. Până și punerea în pagină este inestetică și cu iz de șmecherie. Primele rânduri sunt culese cu un corp de literă mare pentru ca apoi să urmeze un soi de degradeu greu de înțeles. Au fost solicitate unui număr de personalități românești mici texte cu pretenția de eseuri asupra neoliticului din România. Cea mai mare parte a invitațiilor sunt personalități românești onorabile, dar, puși să scrie despre un fenomen pe care nu îl cunosc decât superficial, după „ureche”, nu reușesc decât niște texte de complezență, poate cu o singură excepție, textul semnat de Zoe Petre. Nefericită idee de a încerca și a spera să impresionezi vizitatorii unei expoziții neolitice cu improvizațiile unor personalități total necunoscute de

aceștia. Sunt sigur că numele lui Cristian Mungiu, celebrul regizor, nu spune nimic unui vizitator interesat de preistoria europeană și neolitic. Din respect față de personalitățile puse involuntar într-o situație inconfortabilă mă abțin de la analiza textelor.

Pentru catalogul unei expoziții ilustrația este extrem de importantă, ea trebuie să amintească cititorului expoziția pe care a văzut-o și să-i permită, prin fotografii de calitate, să revadă piesele care l-au impresionat. În cazul catalogului expoziției de la Olten fotografiile sunt bune deși fără virtuți artistice, ciudată este, însă, paginarea. Multe fotografii, de mici dimensiuni, au fost plasate pe o pagină întreagă, astfel 70–75% din pagină este albă, succintele și uneori inexactele explicații fiind înserate pe o altă pagină albă. Multe fotografii au un fond gri deschis sau alb. Deși nu suntem adeptul fondurilor colorate remarcăm că în cazul de față albul este supărător. Deși în textul introductiv s-a făcut mereu diferența între neolitic și eneolitic, fotografiile sunt amestecate ca la un joc de cărți. Dacă primele fotografii sunt ordonate cronologic, apoi un vas Cucuteni stil ζ este plasat după exemplare Cucuteni A–B, fiind urmat de piese Cucuteni A, apoi se revine cu câteva vase Cucuteni B pentru a se reveni la Cucuteni A și, probabil, pentru a restabili haosul primordial se trece la cultura Boian și apoi la Gumelnița. Amestecul pieselor provenind din culturi și perioade cronologice diferite continuă până la sfârșitul catalogului. Uneori se pare că a fost folosit criteriul tematic, dar și acesta este rapid părăsit, deși poate acesta ar fi fost cel mai potrivit. După o logică greu de înțeles, din când în când statuete antropomorfe sunt intercalate printre vase și doar vasele antropomorfe sau zoomorfe sunt grupate spre sfârșitul catalogului. În organizarea ilustrației nu acționează niciun criteriu: cronologic, tematic sau estetic, rezultatul fiind un amalgam din care cititorul nu poate înțelege nimic. Neprofesionalismul și lipsa ideilor celor care au realizat catalogul este evidentă.

Existența unor inadvertențe mărunte nu este surprinzătoare. Încă de la început aflăm că doamna

Magda Mantu-Lazarovici lucrează la Universitatea din Iași, iar stațiunea Mărgineni-Cețățuia, unde domnul Dragomir Popovici a lucrat ca student trei campanii, s-ar afla în județul Neamț și exemplele pot continua. Gravă este falsificarea fotografiei machetei de sanctuar de la Ghelăiești, căreia îi sunt atribuite cinci statuete care au fost găsite în altă campanie și în alt loc decât resturile machetei. Complexul de cult a fost detaliat publicat de Șt. Cucos și este binecunoscut neoliticienilor români fiind discutat în mai multe publicații. Culmea este că în fișa tehnică (p. 211, nr. 82) este citată o lucrare a noastră în care am discutat cele două complexe de cult făcând și o serie de precizări asupra lor. Din păcate, cel care a redactat fișa nu a citit lucrarea. Firesc era să fie citată lucrarea lui Cucos, publicația primară. Substituirea statuetelor care i-au fost atribuite de Cucos machetei nu are nicio scuză, iar domnul Dragomir Popovici, proaspăt doctor cu o teză în domeniul culturii Cucuteni, era obligat să cunoască publicația și să nu permită astfel de fantezii. Catalogul va circula, în special, în străinătate și unii cercetători, de bună credință, vor prelua montajul falsificat, ceea ce va necesita penibile explicații ce vor arunca serioase umbre de neprofesionalism asupra arheologiei românești în general.

Păcat că un astfel de proiect, important pentru arheologia românească, a fost ratat datorită neprofesionalismului diriguitorilor săi. Ratarea proiectului este mai puțin evidentă prin numărul de vizitatori (se vorbește de aproximativ 42 000), o cifră onorabilă pentru micuțul Olten și mai evidentă prin faptul că expoziția, care a fost însoțită și de două colocvii internaționale, nu a fost preluată de niciun mare muzeu din Occident. Mai mult, promisiunea științifică care ar fi elucidat toate misterele neoliticului românesc nu a mai fost publicată și nu pentru că ar fi lipsit banii care au fost cheltuiți cu larghețe pentru scopuri știute doar de coordonatorii proiectului.

DAN MONAH

NICOLAE URSULESCU, *Cucuteni. Ecouri în epocă ale monogramei lui Hubert Schmidt*, în colecția *Scripta archaeologica et historica Dacoromaniae* (redigat VICTOR SPINEI), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, 166 p.

După cum se precizează, încă din primele rânduri ale lucrării, „este un lucru mai puțin obișnuit în literatura științifică să se analizeze ecoul pe care opera unui autor l-a avut în momentul apariției sale” (p. 11). Însă, dacă autorul este savantul german Hubert Schmidt, iar opera este prima monografie a unei așezări (chiar cea eponimă) a culturii Cucuteni de pe teritoriul României (H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin und Leipzig, 1932), demersul lui N. Ursulescu apare nu numai perfect îndreptățit, ci chiar necesar și laudabil. La aceasta se adaugă interesul tot mai mare de care se bucură civilizația Cucuteni, atât în rândul specialiștilor, cât și al publicului

larg, interes care trebuie direcționat într-o mai mare măsură și asupra „înainte-mergătorilor” cercetării Cucuteniului, ale căror eforturi și realizări sunt, uneori, nedrept date uitării. Dintre acestea, cercetările întreprinse de arheologul german la Cucuteni și încununată de publicarea în condiții exemplare a monogramei susmenționate sunt un reper important al arheologiei europene; impactul produs în epocă, în rândul specialiștilor, de apariția sa, este bine surprins în prezenta lucrare, prin republicarea și traducerea în limba română (acolo unde este cazul), a celor mai importante luări de poziție ale unor renumiți arheologi români și străini.

Lucrarea este împărțită în două părți distincte: I. *Percepția personalității lui Hubert Schmidt și a*

descoperirilor lui de la Cucuteni în arheologia timpului său și II. *Materiale publicate în anii '30 despre monografia Cucuteni și autorul ei*. În prima parte a lucrării, N. Ursulescu punctează, pentru început, principalele repere ale activității științifice a savantului german, insistând asupra cercetărilor desfășurate în România; autorul distinge trei etape în evoluția concepțiilor lui Hubert Schmidt despre fenomenul ceramicii pictate est și sud-est europene, strâns legate de cercetările arheologice desfășurate la Troia și în Asia Centrală (1902–1908), și cele de la Cucuteni (1909–1911). Ultima etapă, care culminează cu publicarea, în 1932, a monografiei, este o perioadă în care Hubert Schmidt prelucrează materialele arheologice de la Cucuteni și întreprinde alte săpături pe teritoriul României (Sărata Monteoru – 1917–1918). Publicarea monografiei la peste 20 de ani de la încheierea săpăturilor demonstrează atenția cu care Schmidt a prelucrat materialele și perioadele de îndelungate reflecții auto-impuse înainte de a-și așterne pe hârtie concluziile.

N. Ursulescu demonstrează, trecând în revistă recenzii de care a beneficiat lucrarea lui Hubert Schmidt, atât interesul real trezit în lumea „bună” a specialiștilor vremii de cercetările din Moldova, cât și valoarea științifică a monografiei. Recenziile sunt semnate de nume sonore, precum Paul Reinecke, Oswald Menghin, Herbert Kühn, Vere Gordon Childe și Hetty Goldman (din spațiul german și anglo-saxon), și Ion Nestor, Paul Nicorescu și Vladimir Dumitrescu, dintre români. De asemenea, revistele în care au fost publicate sunt dintre cele mai prestigioase de gen (unele fiind și azi în fruntea literaturii arheologice): *Praehistorische Zeitschrift*, *Germania*, *Jahrbuch für prähistorische & ethnographische Kunst*, *Wiener Praehistorische Zeitschrift*, *Man*, *American Journal of Archaeology*, *Revista Istorică Română* și *Cercetări Istorice*. În continuare, autorul prezintă, pe scurt, date despre fiecare recenzent și aprecieri privind

conținutul recenziilor. Luările de poziție sunt, în general, apreciative, unele chiar elogioase, existând, însă, și accente critice, în parte îndreptățite. Cea mai minuțioasă, consistentă, dar și critică, în același timp, este recenzia publicată în *Praehistorische Zeitschrift* de (atunci) tânărul doctor Ion Nestor, în limba germană. Vladimir Dumitrescu realizează numai o simplă notiță bibliografică, cu promisiunea unei reveniri mai ample, neapărută, însă, niciodată. Seria semnalărilor din literatura de specialitate din România este încheiată de Paul Nicorescu, care, nefiind specialist în preistorie, tratează lucrarea de o manieră relativ generală. Recenziile arheologilor străini sunt, în general, elogioase, mai ales cu privire la noutatea materialelor și observațiile stilistice, stratigrafice și cronologice. Sunt aduse și obiecții, în legătură cu teoriile lui Hubert Schmidt despre originea ceramicii pictate europene (Oswald Menghin, Vere Gordon Childe, Hertz Goldman), anumite aprecieri de cronologie relativă (Paul Reinecke).

Partea a doua a lucrării cuprinde textele propriu-zise ale recenziilor, în original și, unde era cazul, în traducere. De remarcat faptul că autorul indică paginația originală, ceea ce facilitează citarea, în condițiile în care nu toate revistele din care au fost extrase recenziile sunt la îndemâna specialiștilor din țară. Foarte utile sunt și notele explicative ale autorului, clar delimitate de cele originale.

La aniversarea unui secol de la data săpăturilor lui Hubert Schmidt de la Cucuteni, și aproape 80 de ani de la apariția monografiei, apariția unei lucrări despre impactul lor în epocă, sub semnătura unui cunoscut specialist al civilizației și istoriografiei civilizației Cucuteni, este un omagiu bine-meritat adus marelui savant german și, în același timp, o noutate în peisajul publicațiilor de specialitate din România. Cu același interes așteptăm și o traducere adecvată a monografiei, aflată în lucru sub coordonarea aceluiași autor.

ANDREI ASĂNDULESEI

ITINERA IN PRAEHISTORIA. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu quinto et sexagesimo anno, Editerunt VASILE COTIUGĂ, FELIX ADRIAN TENCARIU et GEORGE BODI, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2009, 356 p.

Volumul omagial dorește să aducă un prinos de recunoștință Profesorului nostru NICOLAE URSULESCU, într-un moment de bilanț – la împlinirea vârstei de 65 de ani și a fost gândit ca o surpriză plăcută din partea discipolilor. Culegerea de studii apare într-o ținută grafică elegantă datorită eforturilor editorilor, iar publicarea acesteia a fost suportată financiar de Fundația „Cucuteni pentru mileniul III” (președinte dr. Romeo Dumitrescu).

Deși activitatea Profesorului Nicolae Ursulescu este bine cunoscută, ne facem datoria de a reaminti câteva dintre detaliile biografiei sale. Nicolae Ursulescu s-a născut în primăvara anului 1943, pe 2 aprilie, la Iași. Studiile preuniversitare le-a efectuat la Brăila (1949–1960), fiind absolvent al secției umaniste a Liceului „Nicolae Bălcescu”. În 1965 a absolvit Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” Iași, specializarea Arheologie. Înscris la doctorat în 1970, sub conducerea prof. univ. dr.

docent Mircea Petrescu-Dîmbovița, a devenit doctor în istorie în 1983 la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, cu lucrarea „Primele culturi neolitice pe teritoriul Moldovei”, referenți în comisie fiind: Dumitru Berciu, Hadrian Daicoviciu și Sebastian Morintz.

Între anii 1965 și 1984 a activat la Facultatea de Istorie-Geografie a Institutului Pedagogic din Suceava (din 1977 transformat în Institutul de Învățământ Superior Suceava). A pus bazele unui Seminar de Arheologie, cu o colecție arheologică, formată prin săpăturile din timpul practicii de specialitate cu studenții, desfășurată pe șantierele de la Suceava, Mihoveni, Preutești ș.a.

A efectuat numeroase stagii de documentare și specializare, din care le menționăm doar pe unele din țară (București, Iași, Cluj) și din străinătate (Liège, Bari, Berlin, Thessalonik, Chișinău).

Între 1984 și 1989, în urma desființării Institutului din Suceava, a fost transferat la Institutul Politehnic

„Gh. Asachi” din Iași – Catedra de științe socio-umane, la disciplina *Probleme fundamentale ale Istoriei României*. Transferat ulterior (septembrie 1989) la Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, a devenit titularul disciplinei *Istoria veche a românilor*, a ocupat, prin concurs, postul de conferențiar (februarie 1993) și cel de profesor (septembrie 1999).

De la 1 octombrie 2008 a ieșit la pensie, în prezent fiind profesor consultant. La 24 octombrie 2008, Senatul Universității i-a acordat titlul de *Profesor Emeritus*.

Revenit la Suceava, ca profesor asociat la secțiile Istorie-Geografie și Muzeologie, în anii universitari 1991–1992 și 1994–1996, după înființarea Universității „Ștefan cel Mare” (prin transformarea Institutului de Învățământ Superior Suceava), a susținut cursurile de *Istorie antică universală și Introducere în arheologie*. Pentru contribuțiile deosebite la dezvoltarea învățământului arheologic în partea de nord a Moldovei și la cunoașterea dezvoltării istorice a zonei, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava i-a acordat titlul de *Doctor Honoris Causa* (2009).

În calitate de conducător doctorate (din 2002), în domeniul *Istoria veche a României (Preistorie și Protoistorie)*, a îndrumat și călăuzește, cu deosebită generozitate, activitatea doctoranzilor și cea a mai tinerilor săi colaboratori, dintre care unii au ajuns specialiști serioși, pe cale de afirmare în domeniile lor de competență.

Ca fondator și director al Centrului Interdisciplinar de Studii Arheologice (CISA) din Iași, profesorul Nicolae Ursulescu s-a preocupat de introducerea în circuitul național a colecției Seminarului de Arheologie al Universității din Iași, realizând înscrierea codificată a celor mai valoroase piese în lista patrimoniului cultural național. În acest fel, a participat sau a sprijinit organizarea unor importante expoziții internaționale, dedicate neoliticului și eneoliticului din România, îndeosebi culturii Cucuteni: Vatican, Olten (Elveția) și Bytom (Polonia), ultima coordonată de Muzeul Bucovinei din Suceava. A coordonat redactarea catalogului expoziției de la Vatican, unde, pentru prima oară, s-a reușit prezentarea în comun (împreună cu Ucraina și Republica Moldova) a vestigiilor de pe întreg cuprinsul ariei de răspândire a civilizației Cucuteni-Tripolie.

A fost redactor-șef al revistei *Studia Antiqua et Archaeologica*, în perioada 1994–2007, editată de Catedra de Istorie Veche și Arheologie și CISA, timp în care au apărut 12 numere, toate cu materiale în limbi de largă circulație. În același timp, este membru în colegiul de redacție al revistelor *Acta Terrae Septemcastrensis* (Sibiu) și *Acta Musei Tutovensis* (Bârlad).

Reputatul arheolog s-a ocupat de-a lungul prodigioasei cariere științifice cu predilecție de: Istoria veche a României, Arheologia preistorică, Neoliticul și eneoliticul din Orient, Anatolia și Europa, Neolitizarea spațiului nord-balcanic, Exploatarea sării în preistorie, Viața spirituală a comunităților neo-eneolitice, Istoria tracilor și geto-dacilor.

Cercetările sale s-au concretizat printr-un număr impresionant de publicații, peste 280 de materiale științifice: 20 cărți de specialitate și cursuri universitare (dintre care

12 singur și opt în colaborare)¹, precum și studii, articole, note, cronici și recenzii în reviste de specialitate prestigioase din țară și străinătate. Este editor sau co-editor la șase volume de studii, dintre care cinci dedicate culturii Cucuteni²; a prezentat peste 200 de comunicări la sesiuni științifice din țară și peste hotare. A fost secretarul de redacție și coautor la primul volum al noului tratat de „Istoria Românilor”, apărut sub egida Academiei Române (2001).

Începând din 1961 (ca student practicant la Cucuteni) până în prezent a participat la activitatea a 24 de șantiere arheologice, în țară și peste hotare (Franța, Italia, Belgia, Republica Moldova), fiind responsabil la 15 șantiere din județele Suceava, Iași și Botoșani (Suceava-*Parcul Cetății*, Mihoveni, Preutești-*Cetate*, Preutești-*Haltă*, Prăjeni, Târgu Frumos, Isaiia, Movileni ș.a.).

În 1994 a inițiat o colaborare fructuoasă cu Departamentul de Arheologie și cu cel de Studii Clasice și Creștine al Universității din Bari, care continuă și astăzi, finalizându-se prin numeroase schimburi de profesori și studenți, organizarea a șapte colocvii italo-române, publicate în tot atâtea volume, cuprinzând lucrările prezentate la aceste colocvii. De asemenea, a pus bazele colocviilor comune *Moldavia Antiqua* ale departamentelor de arheologie ale Universităților din Iași și Chișinău. A participat la acțiuni de colaborare

¹ *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Muzeul Județean Suceava, 1984, 136 p.; *Dacia în cadrul lumii antice*, Ed. Unirea, Iași, 1992, 60 p.; *Începuturile istoriei pe teritoriul României*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 1998, 200 p.; ediție revăzută, 1999; ediția a II-a revizuită și adăugită, 2002, 202 p.; *Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpătice ale României*, vol. I, Ed. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, 2000, 388 p.; *Preutești-“Haltă”*. *O așezare cucuteniană pe valea Șomuzului Mare*, Casa Editorială “Demiurg”, Iași, 2003, 158 p. (în colaborare cu S. Ignătescu); *Neo-eneoliticul*, în: *Academia Română, Istoria României*, vol. I (coord.: M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe), Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 111–209. (în colaborare cu M. Petrescu-Dîmbovița și D. Monah); *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isaiia*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2006, 156 p. + X pl. color. (în colaborare cu F. A. Tencariu); *Cucuteni. Ecouri în epocă ale monografiei lui Hubert Schmidt*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, 2009, 152 p.

² M. Petrescu-Dîmbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica (editori), *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI I, Ed. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, 1987; N. Ursulescu, C. –M. Lazarovici (coordonatori), *Cucuteni 120 – Valori universale*, BAI XVII, Ed. Sedcom Libris, Iași, 2006, 224 p.; N. Ursulescu (editor coordonator), *Dimensiunea europeană a civilizației neolitice est-carpătice*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, 2007, 258 p.; N. Ursulescu (coordonator), *Cucuteni-Trypillia. A Great Civilization of Old Europe*, catalogul expoziției de la Vatican (Palazzo della Cancelleria), sept.-oct. 2008, București, 2008. (Varianta italiană: *Cucuteni-Trypillia. Una grande civiltà dell'antica Europa*, Iași, 2008); N. Ursulescu, R. Kogălniceanu, C. Crețu (a cura di), *Cucuteni. Tesori di una civiltà preistorica dei Carpazi. Atti del convegno italo-romeno, Roma, 18 ottobre 2007*, Accademia di Romania – Ed. Univ. „Al. I. Cuza”, Roma – Iași, 2008, 320 p.; N. Ursulescu (redactor șef), revista *Studia Antiqua et Archaeologica*: vol. II (1995); III–IV (1996–1997); V (1998); VI (1999); VII (2000); VIII (2002); IX (2003); X–XI (2004–2005); XII (2006).

științifică și cu universitățile din Liège, Berlin (*Freie Universität*) și Thessaloniki.

A participat la congresele internaționale ale Uniunii de Științe Preistorice și Protoistorice (organism științific afiliat UNESCO) de la Belgrad (1971), Bratislava (1991), Liège (2001) și Lisabona (2006), precum și la cel de al VI-lea *World Archaeological Congress* (Dublin, 2008); la Congresul de la Liège a condus lucrările unui colocviu, tipărite în colecția BAR (*British Archaeological Reports*) de la Oxford.

Membru al Uniunii Internaționale de Științe Preistorice și Protoistorice (din 1971), al Institutului Român de Tracologie (din 1986), al Societății de Științe Istorice din România (din 1966), al Centrului Internațional de studiere a culturii Cucuteni (din 1997). Între 1991 și 1995 a fost membru al Comisiei Naționale de Arheologie, iar între 2002 și 2006 în Comisia regională Moldova a monumentelor istorice (sub patronajul Ministerului Culturii și Cultelor).

Pentru activitatea depusă a primit câteva distincții: Medalia „Tudor Vladimirescu”, cl. I, acordată de Consiliul de Stat (1971); Diploma de onoare a municipiului Suceava (1988); Diploma de onoare a municipiului Călărași și Diploma de onoare a Muzeului Dunării de Jos din Călărași (octombrie 2001); Diploma de Merit a Ministerului Culturii și Cultelor, pentru rezultatele obținute în cercetarea arheologică (14 mai 2005).

Revenind la volumul omagial, conform uzanțelor, acesta începe cu *Tabula gratulatoria* (p. 7–9) în care semnează 233 de specialiști, dovadă a deosebitei prețurii de care se bucură Magistrul, iar cuvântul introductiv (*Réflexions sur un anniversaire*, p. 11–13) este semnat de Victor Spinei. Lista lucrărilor scrise de omagiat a fost întocmită de către Diana-Măriuca Vornicu (p. 15–24).

Volumul conține 25 de studii și articole semnate de arheologi și cercetători renumiți din țară și străinătate (p. 25–350), iar textele sunt circumscrise domeniilor de interes ale omagiatului.

Considerăm că nu este locul unor discuții critice aici, pe marginea fiecărei contribuții și, de aceea, ne limităm la a le enumera. Valoarea materialelor este sensibil inegală ținând cont de gradul de originalitate, de elementele de noutate, precum și de complexitatea analizei întreprinse de fiecare autor.

Mircea Petrescu-Dîmbovița în *Quelques données concernant les habitats du complexe énéolithique d'Ariuşd-Cucuteni-Tripolye* (p. 25–30) trece în revistă datele cunoscute până în prezent privitoare la modul de organizare internă a așezărilor.

Attila László, *A la recherche du temps perdu. The First Decades of Search for Cultural and Chronological Connections of the Ariuşd-Cucuteni-Tripolye Civilization* (p. 31–43), prezintă, pe scurt, în prima parte, descoperirea în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, a principalelor situri neolitice (eneolitice) cu ceramică pictată din Galiția, Bucovina, Transilvania, Moldova, Basarabia și Bucovina care au fost reunite, treptat, în complexul cultural Ariuşd-Cucuteni-Tripolie, apoi se urmărește modul în care aceste descoperiri au fost interpretate în contextul preistoriei europene. Ultima

parte a lucrării se referă la interesul lui Hubert Schmidt pentru ceramicile pictate est și sud-est europene.

Octavian Bounegru, *Carl Schuchhardt: notes sur les débuts de la recherche archéologique à Cucuteni* (p. 45–49) – autorul amintește contribuția esențială pe care marele arheolog german a avut-o la începerea primelor cercetări arheologice în așezarea de la Cucuteni.

Sándor-József Sztáncsu, *Interdisciplinary Archaeological Research in South-East Transylvania during the First Half of the 20th Century* (p. 51–59) prezintă cercetările interdisciplinare promovate de custodele Muzeului Național Secuiesc, Ferenc László.

Dumitru Boghian, *Gestualité et sémantique dans le plastique anthropomorphe de la Culture Précucuteni. Entre tradition et innovation* (p. 61–80) – autorul efectuează o incursiune teoretică în problematica gesticii și a arhetipurilor care sunt reflectate în plastica antropomoră a neoliticului și eneoliticului, în mod particular în cadrul statuetei culturii Precucuteni.

Diana-Măriuca Vornicu, *New Data on the Pre-Cucuteni Culture's Relations with the Cultures South of its Territory* (p. 81–90) – autoarea vorbește despre relațiile dintre culturile Precucuteni, Hamangia și Sava, prin prisma descoperirii unui capac străin mediului cucutenian de la Isaiia.

Ion Mareș, Constantin-Emil Ursu, Bogdan-Petru Niculică, *Un complexe archéologique de l'habitat de la culture Précucuteni III de Ițcani-Ferma 2 (Suceava, dép. de Suceava)* (p. 91–106) prezintă complexele descoperite și diferite categorii de artefacte din situl Precucuteni III de la Ițcani-Ferma 2.

Paraschiva-Victoria Batariuc, Constantin-Emil Ursu, *Small Finds Dating from the Pre-Cucuteni Culture, from Mihoveni-Cahla Morii* (p. 107–114) prezintă mai multe obiecte mărunte: cozi de polonic, fragmente de capace, fragmente de vase-altar, fragmente de vase de tip horă, fragmente de vase cu protome zoomorfe.

Marin Dinu, *Towards a New Systematization of the Cucuteni Culture* (p. 115–135) propune o nouă periodizare pentru cultura Cucuteni: I – perioada de formare, corespunzătoare culturii Precucuteni, II – perioada clasică, cu ceramică pictată tricrom corespunzătoare fazelor Cucuteni A, A–B și B din clasificarea lui H. Schmidt, III – perioada finală și de tranziție la epoca bronzului.

Corneliu Beldiman, Diana-Maria Sztancs, *Matière, artefact, symbole. Dents percées et imitations dans les dépôts d'objets de prestige de la culture Cucuteni* (p. 137–153) analizează artefacte din materii dure animale provenind din inventarul a șase depozite cu obiecte de prestigiu aparținând culturii Cucuteni (Ariuşd, Brad, Hăbășești, Izvoare, Cărbuna, Chetroșica).

Luminița Bejenaru, Romeo Cavaleriu, *Animal Husbandry in the Cucuteni A Settlements* (p. 155–159) – analizează resturile de animale domestice descoperite în așezările fazei A a culturii Cucuteni din România. Speciile studiate sunt bovina domestică, oaia, capra, porcul și câinele; studiul se axează pe caracteristici de subzistență rezultate din analizele arheozoologice.

Sergiu Haimovici, *The Ariuşd and the Cucuteni Cultures. A Comparative Evaluation of the Archaeozoology*

Characteristics (p. 161–166) – autorul realizează o analiză comparativă între descoperirile arheozoologice din mediile culturale Cucuteni și Ariușd, ajungând la concluzia că speciile de mamifere descoperite au avut aceleași caracteristici morfologice.

Ovidiu Cotoi, *Observations on the Source Areas of Raw Materials Used for Stone Tools within the Contexte of Exchanges among the Cucuteni Communities* (p. 167–177) – se încearcă în acest text să se identifice sursele primare ale principalelor roci utilizate de comunitățile cucuteniene pentru producerea uneltelor de piatră, dar în același timp se subliniază importanța surselor secundare, mai accesibile și mai frecvent utilizate pentru aprovizionarea cu materiile prime necesare.

Bogdan-Petru Niculică, *Sceptres cruciformes en pierre de l'Énéolithique découverts sur le territoire de la Moldavie* (p. 179–191) – autorul analizează sceptrele cruciforme aparținând eneoliticului dezvoltat, clarifică locul și data descoperirii piesei de la Bădeuți și realizează prima analiză complexă mineralogică și petrografică din țara pe un astfel de artefact.

Ruxandra Alaiba, *Quelques remarques sur la céramique peinte du groupe culturel Horodiștea/Erbiceni – Gordinești* (p. 193–197) – analizează ceramica descoperită în așezarea de la Trinca-Izvorul lui Luca.

Sabin-Adrian Luca, *Issues in Defining the Foeni-Mintia Cultural Group in Transylvania* (p. 199–210) – discută mai multe probleme ale definirii grupului cultural Foeni-Mintia și prezintă date despre cronologia relativă și absolută a siturilor aparținând acestui grup.

Gheorghe Lazarovici, Cornelia-Magda Lazarovici, *Cheile Turzii – Peștera Ungurească/Peștera Caprelor: Scheibhenckel – Bodrogkeresztúr Horizon. Archaeological Excavations 2003–2004* (p. 211–226) – autorii descriu cel mai important complex arheologic descoperit – un atelier de prelucrare a aurului.

Marius Ciută, *A Chalcolithic Cultural Pit (Bothroy) Discovered at Șeușa-Gorgan (Alba County)* (p. 227–234) – prezintă un complex arheologic inedit, mai precis o groapă, care prin depunerile conținute, prin destinația sa (fântână), prin poziția geo-morfologică și în cadrul așezării, poate fi interpretată ca având destinație cultică.

Mihai Gligor, *Contributions to the Absolute Chronology of the Neolithic and Chalcolithic of Transylvania* (p. 235–244) introduce în circuitul științific rezultatele analizelor radiocarbon de la Alba Iulia-Lumea Nouă.

Dragoș Diaconescu, *Considerations Concerning the Habitat of the Tiszapolgár Culture in Romania* (p. 245–268) realizează un repertoriu cuprinzător al așezărilor

culturii Tiszapolgár din România, cu scurte considerații asupra habitatului.

Florin Drașovean, *Aspecte regionale în procesul de neolitizare a Banatului. Locuirea Starčevo-Criș de la Foeni-Sălaș* (p. 269–280) – discută principalele caracteristici ale procesului de neolitizare a Banatului, iar în partea a doua a articolului rezumă principalele caracteristici ale așezării de la Foeni-Sălaș.

Pavel Mirea, *On Vădastra Habitation in Southern Romania: Context and Results from the Teleorman Valley* (p. 281–293) autorul prezintă date recente legate de prezența culturii Vădastra la est de Olt, într-o zonă în care erau cunoscute puține descoperiri de acest fel.

Adrian Poruciuc, „Egyptoid” and „Semitidic” Elements as Relics from Prehistoric Substrata of European Languages (p. 295–301) aduce argumente în favoarea ideii că multe limbi europene conțin elemente substratice (pre-indoeuropene) de tip „egiptoid”, care au corespondente în limbile hamito-semitice, cu precădere în egipteană veche.

Vasile Cotiugă, *Experimental Archaeology: the Burning of the Chalcolithic Dwellings* (p. 303–342) autorul aduce în discuție problema cauzelor incendiilor locuințelor eneolitice, iar în partea a doua sunt prezentate rezultatele obținute de autor în cadrul experimentelor de ardere a mai multor tipuri de locuințe cucuteniene. Experimentele au permis autorului să considere că în eneolitic locuințele erau incendiate intenționat, cu aport de combustibil lemnos, arderea având probabil un caracter ritual.

Olivier Weller, *Exemples ethnographiques d'organisation du travail: les différentes exploitations de sel dans les Hautes Terres de Nouvelle-Guinée* (p. 343–350) – plecând de la trei exemple actuale de organizare a producției de sare din zonele înalte din Noua Guinee, se arată în ce fel grupurile culturale de aici, definite de un același tip general de organizare socio-politică, organizează exploatarea sării în modalități radical diferite în cazuri distincte. Se urmărește cauzalitatea unei asemenea variabilități a organizării muncii prin studierea modului de circulație, a funcțiilor socio-economice ale sării și, pe plan mai larg, a organizării sociale a acestor societăți egalitare.

Volumul se încheie cu Abrevieri (p. 351–355).

Considerăm, în final, că volumul contribuie din plin la dezvoltarea arheologiei preistorice, iar omagiatul poate fi mândru de această apariție editorială.

SERGIU CONSTANTIN ENEA

MIHAI GLIGOR *Așezarea neo- și eneolitică de la Alba Iulia – Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, 264 p., cu 217 planșe alb-negru și color.

Lucrarea elaborată de dl. M. Gligor sub forma Tezei de doctorat, foarte bine structurată și ca plan de elaborare științifică, are șapte capitole, la care se adaugă *Anexele*, conținând Bibliografia, Ilustrația cu lista planșelor, distribuția pe complexe arheologice a materialelor descoperite în campaniile de săpături arheologice, în cea mai mare parte

efectuate de însuși autorul acestei excelente lucrări științifice, inclusiv Rezumatul.

Nu vom analiza lucrarea în funcție de capitolele stabilite de acord cu conducătorul științific, binecunoscutul profesor și om de știință, dr. Iuliu Paul. Constatăm îndeosebi utilizarea metodelor moderne de analiză,

studiu, elaborare, sinteză a imensului material documentar (arheologic) recoltat cu prilejul campaniilor de săpături arheologice (2002–2008), la care a participat ca membru în colectivul de specialiști sau ca șef al Șantierului arheologic de la *Lumea Nouă* – Alba Iulia.

Cercetarea arheologică a unei stațiuni ca cea supusă demersului (asumat de dl. Gligor), cu o stratigrafie atât de complexă, cu nivele de locuire ce se succed stratigrafic, dar nu și pe „orizontală” enormei întinderi, de peste 40 ha, a necesitat (și propria noastră experiență o dovedește) cunoașterea deplină a tehnicilor de săpătură, pentru a fi corect evidențiate și chiar individualizate complexele de locuire, inclusiv tehnocomplexele litice, ceramice sau de altă natură. Identificarea, îndeosebi în *Zona A/sectorul I*, a acelor resturi de locuire, unele întrerupte, dar suprapuse de altele, aparținând unor comunități umane locale sau alogene, demonstrează capacitățile șefului de șantier de cunoaștere aprofundată a caracteristicilor tuturor entităților umane care au locuit aici, și-au lăsat „amprenta” campamentelor în întreaga lor diversitate. dl. Gligor s-a dovedit a fi un fin stratigraf, dar asta se datorează cunoașterii detaliate a caracteristicilor fiecărei tip de locuire neo- eneolitică, până în epocile dacică și romană dintr-un larg spațiu geografic. Stabilirea „cronologiei”, mai întâi a ordinii locuirilor, de la cele mai vechi până la cele mai târzii (ne referim la perioadele pre- și protoistorice) demonstrează nu numai capacitatea de ordonare a descoperirilor arheologice, dar și o cultură arheologică generală, elemente care au stat la baza formării profesionale a lui Mihai Gligor, în calitate de doctorand al Universității din Alba Iulia și al Institutului de Arheologie Sistemică din același centru universitar și academic.

O atenție deosebită a acordat autorul lucrării structurilor de locuire, inclusiv sistemului de apărare (fortificații) (unde parcă am fi tentați să constatăm acribia profesionalismului, impus de conducătorul științific, dar acceptat și aplicat de autorul lucrării de față. Este evident că tratarea exhaustivă a caracteristicilor grupurilor culturale și a culturilor arheologice, identificate la *Lumea Nouă* prin nivele reale de locuire (stratigrafia arheologică) sau prin tehnocomplexe (inventarul litic, ceramic, complexe de cult, înmormântări etc.) se impunea ca o necesitate obiectivă într-un demers științific valoros, de care autorul lucrării de față s-a achitat, credem noi, într-o manieră deosebită, contribuind nu numai la cunoașterea aspectelor arheologice evidențiate corect într-o stațiune pluristratificată, dar și la posibila generalizare a metodologiei de lucru, de analiză, chiar de sinteză pentru alți arheologi și pentru alte stațiuni cu stratigrafie identică sau deosebită (în ceea ce privește amploarea locuirilor umane pre- și protoistorice). În acest sens, suntem convinși că o reeditare a Tratatului de Istoria Românilor sau redactarea oricărei sinteze a istoriei naționale va trebui, în mod obiectiv, să ia în considerație concluziile științifice atât de valoroase ale acestei lucrări.

Vom trece peste analiza atât de detaliată a tehnicilor de ornamentare, a stilurilor decorative, pe care autorul lucrării le-a prezentat pe criterii extrem de bine stabilite, și pe baza cărora au fost stabilite fazele de evoluție a

grupului cultural *Lumea Nouă*, ca și încheierile sale privind evidențierea aspectelor proprii acestei civilizații a neoliticului dezvoltat, ca și peste evidențierea caracteristicilor arheologice (a *achizițiilor* culturale și tehnologice) ale celorlalte culturi și grupuri culturale identificate în stațiunea arheologică de la *Lumea Nouă*, și ne vom opri asupra elementelor de viață spirituală a comunităților preistorice prezente în stațiunea arheologică menționată. Ne referim nu numai la prezentarea (poate puțin prea sumară) a prezenței obiectelor de podoabă, confecționate din cochilii de *Spondylus gaederopus* și *Glycymeris* (vehiculate din spații geografice îndepărtate) și folosite, credem noi, nu numai ca bunuri de prestigiu, dar mai ales pentru posibilele lor semnificații de spiritualitate. Autorul a prezentat un adevărat parcurs al prezenței podoabelor realizate din specia *Spondylus* în numeroase necropole aparținând culturii ceramicii liniare, unde depunerea lor în cadrul inventarului funerar a fost considerată ca reprezentând bunuri de prestigiu. Credem că este de apreciat faptul că autorul nu-și asumă rezultate ale cercetărilor și interpretărilor interdisciplinare, ci face apel la specialiștii în domeniu. Ne referim la monumentală lucrare a colegului Corneliu Beldiman, *Industria materiilor dure animale din preistoria României*, Pro Universitaria, București, 2007. Dar M. Gligor a preluat, în cadrul unor determinări specifice propriului demers științific informațiile la care facem apel, pe culturi arheologice și stațiuni sau nivele de locuire, căci spuine autorul volumului supus prezentării noastre: „se constată expresivitatea scăzută a industriei pe materii dure animale, această caracteristică pare să marcheze specificul culturilor Vinča, Petrești și al grupului cultural Foeni, și se datorează aplicării unor scheme de confecționare standardizate, în general simple, „recurgând la procedee elementare, cu grad mic de combinare” (p. 101).

În același context arheologic și de natură culturală încadrăm și descoperirile din domeniul riturilor și ritualurilor funerare, care, prin prezentarea lor atât de bine realizată, de mare valoare științifică, aduc contribuții de o importanță istorică deosebită cu privire la viața spirituală a comunităților umane readuse la viață prin excelența lucrare elaborată de Mihai Gligor. Sugerăm autorului o analiză mult mai detaliată a acestor aspecte, pentru care îi putem acorda un spațiu tipografic substanțial într-un volum special, pe care îl pregătim în vara acestui an.

Un capitol important este rezervat plasticiei din lut ars, pe care autorul volumului prezentat o analizează în cadrul culturilor arheologice ale spațiului geografic luat în considerație, dar și pe criterii tipologice, cu necesara luare în considerație a unor posibile relații interculturale.

În aceeași categorie de elemente de profundă spiritualitate sunt incluse ruterile și ritualurile funerare, « evenimente controlate și conduse, de obicei, de un număr limitat de indivizi și interpretate pentru o audiență prezentă la eveniment ... formă de acțiune publică, o dramă socială proiectată și condusă de cei vii » (p. 117).

Într-un succint, dar foarte cuprinzător capitol (VII) de *Considerații generale și Concluzii*, autorul acestui

volum de mare interes pentru Preistoria României se referă la elementele esențiale ale locuirilor de la Alba Iulia-*Lumea Nouă*, cu întreaga încărcătură de informații reieșite din stratigrafia verticală și orizontală, cu identificarea nu numai a succesiunii nivelelor și complexelor de locuire, ci și a dinamicii acestora, tipurile de locuințe, amplasarea lor inclusiv în funcție de palierele cronologice și de caracteristicile terasei a doua a Mureșului. Sunt foarte importante, după opinia noastră, elementele unor posibile fortificații, inclusiv cu scopuri ritualice (săpăturile din 2003 și 2005). Un foarte bogat și diversificat material arheologic, cu complexe de locuire sau ritualice (de cult, înmormântări etc.) clasează acest obiectiv arheologic printre cele mai importante din această parte a Țării, iar legăturile pe care autorul volumului le-a stabilit cu alte culturi sau grupuri culturale (inclusiv prezența pieselor de podoabă din scoica *Spondylus gaederopus*) demonstrează existența unor intense contacte inter-comunitare sau de

schimb. Apelul la cercetările interdisciplinare a adus contribuții deosebit de importante privind tehnologia preistorică în domeniul ceramicii, dar și cu privire la cultivarea plantelor, cu referire la *Triticum aestivum* din specia *Cerealia*. Folosirea datelor de cronologie absolută (C14 și Termoluminiscentă) este de natură să stabilească cu și mai multă pregnanță rolul și importanța studiilor interdisciplinare în cercetarea exhaustivă a unei stațiuni preistorice, cu rezultate deosebit de importante. În sfârșit, demersul științific al dlui Mihai Gligor, finalizat prin acest prestigios volum, îl reprezintă introducerea tuturor descoperirilor de factură pluridisciplinară în circuitul științific, spre beneficiul tuturor specialiștilor din România și din alte țări, căci consistentul rezumat (p. 215–253, inclusiv lista ilustrației, p. 253–263) face lucrarea accesibilă specialiștilor cunoscători ai limbii engleze.

VASILE CHIRICA

Salz – Reich. 7000 Jahre Hallstatt, Hrsg. ANTON KERN, KERSTIN KOWARIK, ANDREAS W. RAUSCH, HANS RESCHREITER (*Veröffentlichungen der Prähistorischen Abteilung*, 2), Verlag des Naturhistorischen Museums Wien, Viena, 2008, 239 p.

Investigațiile legate de exploatarea, valorificarea și comercializarea sării de-a lungul preistoriei și antichității, pentru care se constată un interes special în ultimele decenii la nivel european (cf., între altele, studiul dens la renumitul bizantinist vienez Johannes Koder, *Salz – Anmerkungen zu Wortbedeutung und Realie*, în *Geschehenes und Geschriebenes. Studien zu Ehren von Günther S. Henrich und Klaus-Peter Matschke*, ed. S. Kolditz și R. C. Müller, Leipzig, 2005, p. 39–49), inclusiv la cercetătorii români (cf. D. Ciobanu, *Exploatarea sării în perioada marilor migrații (sec. I–XIII e.n.) în spațiul carpato-dunărean*, Buzău, 2002; *Sarea, timpul și omul*, edit. V. Cavruc și A. Chiricescu, Sfântu Gheorghe, 2006; *L'exploitation du sel à travers le temps*, edit. D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller și J. Chapman, Piatra-Neamț, 2007; M. Alexianu, O. Weller, R. Brigand, *Izvoarele de apă sărată din Moldova subcarpatică. Cercetări etnoarheologice*, Iași, 2007; *Sarea de la prezent la trecut*, edit. D. Monah, Gh. Dumitroaia, D. Garvăn, Piatra-Neamț, 2008), și-au găsit concretizarea într-un recent volum inserat în noua serie de publicații cu profil arheologic, inițiată de una din cele mai prestigioase unități muzeale de pe plan mondial: Naturhistorisches Museum din capitala Austriei. Volumul îi are drept editori pe Anton Kern, directorul Secției de Preistorie a muzeului, pe Kerstin Kowarik și Hans Reschreiter, angajați ai aceleiași instituții, și pe Andreas W. Rausch, vechi colaborator al muzeului vienez, toți patru implicați în săpăturile cu caracter sistematic din celebra așezare și necropolă.

Autorii lucrării și-au propus să evidențieze sintetic anvergura cercetărilor de la Hallstatt, de la cele mai vechi, inițiate spre mijlocul secolului al XIX-lea, și până la cele în curs de derulare. Cu toate că este redactată după norme strict științifice, aceasta prezintă atractivitate și pentru un public mai larg, întrucât conține un material ilustrativ extrem de expresiv și variat, de o excelentă

calitate, dar și pentru că oferă reconstituiri de ansambluri de locuire, saline, obiecte, țesături, succedate de un tabel cronologic (p. 226–227) și un glosar (p. 228–229). Volumul reunește un număr mare de studii de mică întindere ce dezbate concluziv o problemă diversă, aferentă cercetărilor cu caracter interdisciplinar efectuate în localitatea de pe malul lacului Eben, în cadrul căroră s-a apelat la arheozoologie, analize ADN, studii de polen, parazitologie, textile etc.

În cuvântul său introductiv, directorul general de la Naturhistorisches Museum, prof. dr. Bernd Lötsch (*Der Geschichte Leben einhauchen...*, p. 6–8), a subliniat importanța deosebită a reluării investigațiilor complexe, potrivit unor norme metodologice ultramoderne, de la Hallstatt și salută eforturile colaboratorilor săi de a întocmi un volum dedicat rezultatelor obținute până în prezent (p. 6–8). La materializarea acestor demersuri a contribuit conducerea Salinelor Austria prin consistentul sprijin financiar acordat muzeului vienez, cu atât mai mult cu cât întreprinderea menționată continuă de mult timp exploatarea depunerilor salifere din zonă, de pe urma căreia obține venituri substanțiale (S. Maix, P. Duval, E. Gaisbauer, *7000 Jahre Salz aus Hallstatt*, p. 9). Prezența bogatelor saline la Hallstatt explică prosperitatea comunităților umane locale, care au avut mult de câștigat de pe urma comercializării sării, substanță indispensabilă pentru alimentația omului și hrana animalelor, ceea ce au notificat lapidar editorii volumului chiar în titlul textului lor introductiv: „bogați în sare și bogați datorită sării (A. Kern, K. Kowarik, H. Reschreiter, A. W. Rausch, *Reich an Salz und reich durch Salz*, p. 10).

Cea mai veche consemnare scrisă asupra exploatării sării de la Hallstatt datează din anul 1311, aceasta fiind atestată într-un privilegiu acordat comunității locale de către regina Elisabeta. Lucrările pentru valorificarea zăcămintelor salifere au dus la identificarea unor vestigii

arheologice, ajunse în 1607 în colecția privată a împăratului Rudolf II (K. Kowarik și H. Reschreiter, „*Der Tradition verpflichtet, dem Fortschritt zugetan*”, p. 26; A. Kern, *Die Entdeckung des Gräberfeldes*, p. 116).

Informații asupra unor descoperiri provenind din localitatea de pe malul lacului Eben au fost înregistrate într-o cronică asupra masivului local de sare datorată lui Johann B. Riezinger, care, între 1687 și 1707, avusese responsabilități aferente explorării depunerilor salifere. Între aceste descoperiri s-a numărat un schelet și un vârf de lance. În deceniile următoare, la Hallstatt au fost recuperate și alte piese arheologice, ceea ce a stimulat interesul pentru vestigiile din localitate, astfel că, între 1846 și 1863, un specialist în mine, Johann Georg Ramsauer, a întreprins săpături cu caracter sistematic, dezvelind 980 de morminte, pentru ca materialele recuperate să fie trimise în mare parte la Cabinetul Imperial de Monede și Antichități de la Viena. Ecoul marcant stârnit de această epatantă descoperire a determinat și pe alte persoane interesate în cunoașterea trecutului să se implice în continuarea săpăturilor de la Hallstatt în conformitate cu o metodologie mai evoluată de excavare: Gustav Schubert și Eduard von Sacken în 1864, Bartholomeus Hutter între 1868 și 1874, Gustav Schubert și Josef Stapf între 1871 și 1876, Josef Stapf și Ferdinand von Hochstetter în 1877–1878, Franz von Hauer, Josef Szombathy și Bartholomeus Hutter în 1866, Isidor Engl în 1884, Maria von Windischgrätz, ducesă de Mecklenburg, în 1907, Josef Bayer în 1928 și Friedrich Morton în 1937–1938 (A. Kern, *Die Entdeckung des Gräberfeldes*, p. 116–119).

Cercetătorilor care au obținut rezultatele cele mai semnificative în cadrul săpăturilor li s-au dedicat succinte medalioane biografice: Johann Georg Ramsauer (1795–1874), Isidor Franz Engl (1832–1918), ducesa de Mecklenburg (1856–1929) și Friedrich Morton (1890–1969) (A. Kern, *Die wichtigsten Ausgräber*, p. 148–155). Prima lucrare în care s-au valorificat descoperirile de la Hallstatt a fost publicată de Josef Gaisberger în 1848, fiind prezentate 58 de morminte. În anii următori s-a continuat punerea în valoare a rezultatelor cercetărilor, un moment de referință în acest sens reprezentând monografia *Das Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich und dessen Altertümer* a lui Eduard von Sacken, apărută la Viena în 1868, care s-a bucurat de o bună primire în lumea savantă. Relevanța complexelor funerare descoperite l-a determinat în 1874 pe arheologul suedez Hans Hildebrand să introducă noțiunea de *Cultură Hallstatt*, desemnând prima epocă a fierului, conceptul impunându-se în mod peren în literatura de specialitate.

Reluarea cercetărilor din necropola din preajma Alpilor din perioada postbelică s-a datorat, cum se întâmplă adesea în domeniul arheologiei, unor săpături cu alte rosturi decât cele de natură științifică: excavarea unui canal destinat amplasării de conducte în zona cimitirului din epoca fierului a impus în 1993 și 1994 supravegherea lucrărilor asumată de un colectiv de la Secția de Preistorie de la Naturhistorisches Museum. De la săpăturile de salvare s-a ajuns în mod firesc la săpături cu caracter sistematic, astfel că până în 2007 au fost dezvelite alte 98 de morminte preistorice, ceea ce ridică

numărul total al complexelor funerare identificate la Hallstatt până în prezent la circa 1500.

Potrivit unor estimări prealabile, necropola ar putea cuprinde circa 5 000–6 000 de morminte, ceea ce este cu adevărat impresionant (A. Kern, *Die neuen Ausgrabungen des Naturhistorisches Museum Wien*, p. 120–121). Marea majoritate a mormintelor cercetate erau de înhumăție, proporția celor de incinerăție fiind redusă. Cele mai multe dintre acestea se încadrează din punct de vedere cronologic pe parcursul a circa patru secole, care corespund culturii hallstatiene, datată în linii generale între 800 și 400 înaintea erei creștine. Cele mai timpurii morminte aparțin sfârșitului epocii bronzului (circa 800 înainte de I.Hr.), iar cele mai noi sunt aferente celei de-a doua epoci a fierului, adică perioadei celtice. Necropola se remarcă nu numai prin extensie, ci și prin bogăția deosebită a inventarului funerar, cuprinzând piese lucrate în mediul local, dar și numeroase importuri, desigur rod al comerțului fructuos cu regiunile înconjurătoare (A. Kern, *Die Archäologie des Gräberfeldes*, p. 124–135).

Din totalul scheletelor descoperite, numai 215 au parvenit specialiștilor pentru a fi examinate din punct de vedere antropologic. Dintre acestea, 81% au aparținut unor adulți, în vreme ce 19% nu atinseseră vârsta adultă (D. Pany, *Die Bevölkerung des Hallstätter Hochtales in der Älteren Eisenzeit*, p. 136–138). În ceea ce ne privește, avem suspiciuni că respectivele procente ar reflecta situația reală, întrucât presupunem că multe schelete de copii, având oasele mai friabile, nu s-au păstrat pentru a putea fi examinate. După cum indică investigațiile antropologice, făcute pe subiecți recuperați din niveluri corespunzătoare preistoriei, antichității și evului mediu din continentul european, mortalitatea infantilă producea grave perturbații în echilibrul demografic, astfel că procentajul copiilor și adolescenților decedați depășea de regulă cel puțin o treime din totalul membrilor colectivităților.

Echipa de specialiști vienezi care colaborează la săpăturile sistematice de la Hallstatt s-a preocupat să găsească o explicație plauzibilă pentru cauzele ce au condus la încetarea cvasitotală a locuirii la sfârșitul primei epoci a fierului, care a întrerupt și utilizarea necropolei corespunzătoare. Potrivit opiniilor exprimate, în momentul respectiv s-ar fi produs masive alunecări de teren, cu consecințe catastrofale pentru locuitorii din zonă, grohotișul prăvălit de pe pantele munților acoperindu-le casele și salinele (D. Ehret, *Das Ende des hallstattzeitlichen Berghaus*, p. 158–159).

În perioadele ulterioare, locuirea de pe malul lacului Eben s-a reînfrapat, fără să aibă însă nici pe departe amploarea din prima epocă a fierului. Odată cu extinderea hegemoniei Romei la nord de Alpi și cu constituirea provinciei Noricum, în zonă a apărut o mică așezare, al cărei nume nu ne-a parvenit. Cercetările din anii interbelici și postbelici au surprins urme sugestive pentru stăpânirea romană, constând din locuințe din piatră, cu olane pentru încălzire sub podea și cu pereții pictați, având drept inventar ceramică (*terra sigillata*) și vase din sticlă din secolele II–III (R. Igl, *Römische Spuren in Hallstatt*, p. 176–179).

Pentru secolele V–XIII nu există izvoare arheologice și istorice care să ateste exploatarea zăcămintelor salifere

de la Hallstatt, cu toate că din zonă nu lipsesc resturi de locuire din epoca marilor migrații și din evul mediu timpuriu (D. Russ, *Das Frühmittelalter im Salzkammergut*, p. 186–189). După cum am mai notificat, de-abia în 1311 apar informații despre preocupările privind extragerea sării, continuate neîntrerupt până astăzi (H. J. Urstöger, *Von 1311 bis heute*, p. 190–195).

Pe lângă investigarea în continuare a necropolei, echipa de specialiști de la Naturhistorisches Museum și-a propus să se ocupe în mod special și de cercetarea modului de exploatare a sării în vechime, urmărind traseele forajelor în depunerile salifere și dispunerea salinelor, prin utilizarea unor metodologii moderne de cercetare de

factură pluridisciplinară, având în multe privințe caracter de pionierat (H. Reschreiter și K. Kowarik, *Forschungen unter Tage*, p. 202; K. Löcker, *Dokumentation der Funde*, p. 204–205). Prin aceasta relevanța cercetărilor în renumita așezare și necropolă de la Hallstatt a sporit considerabil, astfel că volumul care li s-a dedicat este mai mult decât binevenit. Nu ne rămâne decât să subscriem la precizarea pe care Berndt Lötsch o face chiar la începutul cuvântului său introductiv: „Această carte trebuia să fi fost scrisă” (p. 6).

VICTOR SPINEI

ION NICULIȚĂ, AUREL ZANOCI, TUDOR ARNĂUT, *Habitatul din mileniul I a. Ch. în regiunea Nistrului Mijlociu (siturile din zona Saharna)*, Biblioteca Tyrageția, XVIII, Chișinău, 2008, 408 p.

Deși renumit de mult timp, pentru importanța sa în cunoașterea evoluției societății omenești din ultimul mileniu î. Hr., complexul de așezări fortificate din zona Nistrului Mijlociu nu a beneficiat de cercetări de mai mare amploare decât în ultimii ani. Până la această dată, datorită cercetărilor de teren și a unor descoperiri sporadice efectuate la Saharna-Revechin, a intrat în literatura de specialitate conceptul de cultură *Saharna-Solonceni*. În decursul anilor, mai multe obiective din această zonă au fost menționate sporadic în rapoartele întocmite asupra cercetărilor de suprafață sau a unor mici sondaje, efectuate în mai multe etape de un neobosit căutător al unor vechi situri preistorice în spațiul pruto-nistean, G. D. Smirnov. Mai multe date s-au obținut prin investigațiile de teren ale arheologului Ion Hâncu, pasionat de trecutul plaiurilor natale, și mai târziu, prin săpăturile arheologice sistematice ale unor tineri arheologi, care au înțeles și apreciat importanța deosebită a cercetărilor în această zonă. Ca urmare a acestor ultime investigații a apărut și primul volum, cu caracter monografic, referitor la săpăturile arheologice din anii 2001–2008.

Volumul, cu numărul XVIII din seria Biblioteca „Tyrageția”, este dedicat celor mai importante obiective din regiunea Nistrului Mijlociu, anume din zona satului Saharna, raionul Rezina. Acesta cuprinde patru capitole distincte referitoare la tot atâtea situri arheologice investigate de cei trei autori, distinși profesori la Universitatea de Stat din Chișinău, Republica Moldova.

Cercetările de amploare efectuate într-o perioadă de timp record, ținând cont de întinderea zonei investigate, materializate prin acest volum, au menirea să pună la dispoziția specialiștilor și a tuturor celor interesați, un bogat și variat material arheologic, care să contribuie la o mai bună încadrare cronologică și culturală a vestigiilor din marele complex de așezări de la Saharna.

Cele patru obiective, Saharna Mică, Saharna Mare, Saharna-Dealul Mănăstirii și Saharna „La Șanț”, aflate pe promontoriul stâncoase de pe malul stâng al Nistrului, sunt așezări întărite, separate între ele de văi adânci și mici pârâiașe, posibile căi de acces la cursul Nistrului din imediata apropiere. Amplasarea lor în plan este sugestiv

ilustrată la foto.1, cu vederea de ansamblu și ridicarea topografică a regiunii respective.

Capitolul I cuprinde un raport amplu asupra săpăturilor arheologice din anii 2003–2007 de la Saharna Mică, prin care s-a cercetat o așezare hallstattiană timpurie, suprapusă parțial de resturi sporadice aparținând unei așezări tracogetice. Din prima așezare au fost cercetate trei complexe de locuire, cu material specific hallstattului timpuriu și șase gropi. Inventarul arheologic format din ceramică lucrată cu mâna, cu forme și decor caracteristice secolelor XII–XIX î.Hr., are numeroase analogii în obiective din regiunile est-carpătice aparținând grupului de monumente cu ceramică incizată Noua–Coslogeni–Tămăoani–Babadag I.

Așezarea tracogetică de la Saharna Mică, cu fortificațiile sale specifice, a făcut obiectul și a unor cercetări mai vechi, care nu au fost încă integral publicate. Reluarea săpăturilor a avut ca scop cercetarea atentă a sistemului defensiv, format din val și șanț adiacent, care delimitează o suprafață din promontoriu reprezentând incinta centrală, sistem amplificat prin amplasarea la exterior a unui „bastion” de formă oval-alungită. Valul format din mai multe straturi succesive de nisip, cernoziom, bârne de lemn și pietre, avea în partea exterioară o bermă lată pe care a fost construit un perete din lut și piatră, lipit de exteriorul valului, pentru a-l proteja. Pe baza materialului ceramic aflat în diferite straturi ale valului și mai ales din nivelul de călcare de la baza sa, se consideră că acesta a fost realizat în perioada secolelor VII–V î. Hr. Un interes deosebit prezintă cercetarea unor complexe din incinta cetății, a celor patru locuințe de suprafață, 19 gropi, un complex ceramic și un cuptor. Locuințele, din care s-au păstrat fragmente de lut ars, pietre, lemn carbonizat și cenușă, aveau forme rectangulare și adâncimi de circa 0,25m. Aglomerațiile de fragmente de lut ars cu o crustă arsă și foarte dură, indică resturile unui cuptor de formă relativ ovală. Din locuințe și din gropi s-au recuperat diferite obiecte din lut ars, piatră și metal, podoabe și piese vestimentare, precum și ceramică lucrată la mână și la roată. Din punct de vedere cronologic, se remarcă faptul că incinta cetății

a fost populată mai mult în perioada secolelor V–IV precum și în vremea secolului al III-lea î. Hr.

Capitolul al II-lea descrie așezarea Saharna-Dealul Mănăstirii aflată pe un promontoriu din microzona din estul satului Saharna, unde G. Smirnov identificase un sit din perioada timpurie a epocii fierului.

Între anii 2005–2007 s-au efectuat aici trei secțiuni prin care s-au cercetat 13 gropi și un șanț care conținea un material arheologic variat, reprezentând unelte, arme, piese de podoabă precum și fragmente de vase ceramice. S-a putut preciza un singur strat cultural care, conform tipologiei vaselor lucrate din pastă fină sau din pastă poroasă și pe bază de analogii culturale, aparține perioadei dintre secolele XI–VIII/VII î. Hr.

Capitolul al III-lea cuprinde raportul detaliat al săpăturilor de la punctul Saharna Mare, promontoriu stâncos de formă triunghiulară, delimitat din terasa înaltă a malului drept al Nistrului. Trei laturi ale acestuia sunt apărate natural de două defileuri ce se unesc în partea de vest a satului Saharna. Segmentul vulnerabil, de pe latura din sud a cetății, este puternic fortificat cu mai multe elemente cu caracter defensiv. Mai întâi a existat un șanț care se presupune că ar fi fost baza unei palisade mai vechi, abandonată la un moment dat, peste care s-a construit un mare val, cu lățimea, la bază între 20–23 m și înălțimea de 2,5–3,5 m, ce a putut fi observat pe o lungime de 385 m., el fiind dublat de un șanț exterior adânc de 3,2 m, de la nivelul antic de călcare, cu lățimea în partea de sus de circa 15 m. Eficacitatea acestui sistem a fost sporită cu ajutorul a trei bastioane amplasate în fața liniei defensive, unul în zona centrală iar celelalte în cele două capete ale valului, cu menirea de a întări flancurile de est și vest ale cetății. În dreptul celor trei bastioane au fost sesizate întreruperi în val, ceea ce presupune că scopul lor era tocmai apărarea suplimentară a intrărilor în cetate. Configurația straturilor, stabilită prin secționarea valului, a arătat un mod destul de elaborat în alcătuirea, mai ales a bazei sale, unde s-au folosit două paramente din bârne dispuse longitudinal și transversal, ce formau un fel de carcasa rectangulară, în care s-a tasat emplectonul format din nisip, bârne arse, cenușă, pietre și lut. Anumite resturi de pe berma exterioară au presupus existența unei construcții, constituită dintr-o suprastructură din pământ și lemn, care proteja alunecările spre șanț sau chiar împotriva unui eventual incendiu. Cât privește construcția celor trei bastioane, relativ asemănătoare, s-a constatat că ele constau dintr-un val în formă de potcoavă, care a fost construit pe un pavaj din lemn în care s-au fixat bârne verticale sau înclinate, pentru o mai bună fixare a umpluturii de pământ. La fel ca și la valul principal, bastionul central și cel din sud-est aveau o bermă pe care s-au descoperit bârne carbonizate și arsură de la o construcție de protejare a pantei exterioare a valului. Spre deosebire de bastionul central, care se află separat de valul cetății, apărând o eventuală intrare în cetate (prin șanț ?, după cum se poate înțelege din schița de la Fig. 91/2), bastionul de sud-est este prins cu un capăt de valul principal, lăsând accesul spre intrare doar printr-un șanț a cărui capăt se oprește brusc. Este neclar în ce scop este

întrerupt în acest loc șanțul cetății, și modul în care apărătorii din bastion aveau acces în cetate, întrucât în cele trei locuri de acces, nu s-au descoperit eventuale resturi ale unui pod.

În ceea ce privește inventarul arheologic, aflat în umplutura valurilor și a șanțurilor, s-a constatat că el este relativ asemănător, putând fi datat după tipologia ceramicii (caracteristică culturii hallstattiene timpurii de tip Cozia-Saharna), în secolele IX–VIII î. Hr. Aceeași categorie ceramică s-a descoperit și în incinta cetății, într-un strat relativ superficial, peste care s-a documentat un nivel aparținând civilizației traco-getice. Acest ultim nivel este bine ilustrat prin descoperirea a 63 de complexe, care din punct de vedere cronologic pot fi atribuite unei perioade îndelungate, anume secolele VII–II î. Hr. S-au cercetat două locuințe, un cuptor, nouă vetre și 51 de gropi. Locuințele de suprafață, aflate la circa 0,40 m adâncime, prezintă resturi puține constând din arsură cu urme de nuiele sau bârne carbonizate și fragmente de vatră. Materialele cuprinse în aceste complexe, se încadrează în secolele IV–III î. Hr. deși unele au și caracteristici mai vechi. Cuptorul, descoperit izolat, avea formă ovală, vatră formată din pietre lipite cu lut și boltă păstrată parțial. Cele nouă vetre exterioare au fost construite simplu pe o bază de pietriș, având un strat netezit și ars, de formă rotundă sau ovală, vatra numărul nouă având și un rest de gardină, iar vatra numărul trei, un cerc incizat (decor ?). În preajma lor se aflau fragmente de vase de factură getică.

Ca și în alte așezări din aceeași perioadă, la Saharna Mare s-a descoperit un număr mare de gropi, care în cea mai mare parte conțineau resturi ceramice diverse, predominând cele din secolele IV–III î. Hr. perioadă de maximă funcționare a locuirii de pe cetate. Inventarul arheologic, în general, constă din unelte din fier (lamă de cuțit, daltă), os (plăsele) și corn, cute și rășnițe din piatră, fusaiole și lingură de turnat metale, din lut. S-au mai descoperit arme (vârfuri de săgeți și de lance), piese de harnașament și podoabe vestimentare. Se remarcă un sceptru de cuarțit negru, considerat a fi o piesă cu semnificație cultică, precum și două statuete antropomorfe și una zoomorfă. Inventarul ceramic este reprezentat de mai multe tipuri de vase lucrate cu mâna sau la roată, autohtone și de import (amfore din Chios, Mende, Thasos, Heracleia Pontică, Peparethos, Sinope, Chersonesos, Cnidos, Soloha I și Cos), care se datează între secolele V–II î. Hr. Din prezentarea materialelor descoperite, prin analogii cu multe alte așezări fortificate sau deschise, la Saharna Mare s-au identificat cronologic două straturi distincte, unul din perioada secolelor XI–VII/VI și altul din secolele V–III î. Hr.

Un alt obiectiv cercetat parțial în anii 2006–2008, cel de la locul numit „La Șanț” aflat la sud de Saharna Mare, este prezentat în capitolul al IV-lea. Aici s-a observat existența a două incinte fortificate, una de formă poligonală, fortificată atât natural cât și artificial, și o alta, semiovală aflată în extremitatea de nord-est a primei incinte, ambele considerate drept spații de refugiu (nu se menționează prin ce sunt delimitate). Sistemul lor de apărare constă dintr-un șanț și un val mult aplătat, din

care s-a păstrat un șir de gropi, pietre, sol ars și fragmente de bârne carbonizate, precum și urme ale unei palisade umplută cu pietre și pământ. În zona centrală au fost atestate urme de construcții din lemn, pământ și piatră, resturile unui cuptor, gropi și diferite resturi, în special ceramică autohtonă și de import. Prin săpăturile respective s-au mai recuperat o lamă de cuțit, o spatulă din os, fusaiole, săgeți din bronz și o mărgică. Intregul inventar se datează în secolele IV–III î. Hr.

În capitolul rezervat concluziilor, autorii comentează probleme de periodizare și încadrare cultural-cronologică, a tuturor monumentelor din preajma satului Saharna (raionul Rezina). Astfel, prin prezentarea în ansamblu a tuturor siturilor cercetate, într-un areal relativ bine delimitat, s-a putut constata evoluția civilizației omenești, într-o perioadă de timp îndelungată, începând din ultima fază a civilizației bronzului și până la deplina cristalizare a civilizației traco-gețice. Timp de peste 1 000 de ani, aproape pe același loc, s-au perindat diferite culturi și aspecte culturale, Noua–Coslogeni–Tămăoani–Babadag I, urmate de aspecte Cozia-Saharna și Basarabi–Șoldănești, care se prelungesc până în secolul VII î. Hr. După această perioadă, pe același loc la Saharna Mică, Saharna Mare și Saharna „La Șanț” apar primele cetăți fortificate, aproximativ în același mod cu cele precedente, prevăzute cu valuri mari de pământ și șanțuri adiacente, având și unele aspecte particulare, observate și la alte obiective contemporane,

amplasate în general pe promontorii înalte, ca cele de la Butuceni, Potârca, Mășcăuți, Cotnari, Stâncești, Beidaud și altele. În toate aceste obiective, cu unele excepții, menționate de autori în concluzii, spre sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î. Hr., lipsa urmelor materiale indică abandonarea fortificațiilor și apariția unui alt tip de așezare, civilă, în care se dezvoltă noi aspecte ale aceleiași civilizații, având relații și legături cu alte culturi din vecinătate.

Importantele descoperiri din cele patru obiective sunt prezentate într-un catalog special în care s-au menționat datele tehnice pentru fiecare piesă și unde a fost cazul, unele referiri bibliografice.

Bibliografia generală, lista abrevierilor, rezumatul și lista figurilor în limba engleză, încheie 218 pagini de text urmat de 191 planșe cu fotografii și desene de bună calitate, 30 planșe foto cu aspecte de șantier și nouă planuri de săpături.

Apariția acestui volum constituie un eveniment important în activitatea de cercetare a marilor obiective arheologice existente de-a lungul marilor drumuri ale antichității de pe văile râurilor Nistru, Prut și Siret. Cartea va fi de mare interes pentru cei ce studiază această întinsă perioadă a istoriei, analizată atent cu multă competență și pasiune, de cei trei autori, eminenți cercetători și profesori la Universitatea de Stat din Chișinău.

SILVIA TEODOR

VASILE URSACHI, *Săbăoani. Monografie arheologică*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007, 585 p.

Recent, în literatura de specialitate și-a făcut apariția o nouă monografie arheologică privind cercetările arheologice de la Săbăoani, județul Neamț. Cartea valorifică rezultatele săpăturilor din anii 1965–2007, dintr-o zonă intens populată, de la confluența râurilor Siret și Moldova, unde autorul a întreprins mai bine de patru decenii o migăloasă activitate științifică. Interesul aparte de care trebuie să se bucure această lucrare este alimentat de gama largă de obiective descoperite în situl menționat, precum vestigii din eneolitic – cultura *Cucuteni*, epoca bronzului – cultura *Noua*, prima și a doua epocă a fierului (*Hallstatt* și *La Tène*), epoca romană (secolele II–IV d. Hr.), evul mediu timpuriu, dezvoltat și târziu. Gama vastă, diversă și impresionantă de materiale arheologice (obiecte din os, lut, piatră, metal), aparținând epocilor amintite, a necesitat o împărțire strictă a descoperirilor arheologice, astfel că primul volum al seriei cuprinde toate așezările de la Săbăoani, ulterior, volumul doi va trata cele patru necropole din epoca bronzului și din secolele II–IV, iar cel de-al treilea cimitirul și biserica din secolele XIV–XVII.

Cunoscute de către specialiști, prin intermediul sesiunilor științifice, articolelor, cataloagelor sau expozițiilor itinerante, rezultatele de la Săbăoani erau așteptate sub o formă încheagată, unitară și finală. Editat cu sprijinul Agenției Naționale pentru Cercetare Științifică, primul volum este monumental, din cele 585 de pagini, 234 sunt text, iar restul planșe (desene și fotografii).

Experiența acumulată în timp de autor se observă în modul riguros și simetric de structurare a monografiei, care permite urmărirea și înțelegerea cu ușurință a tematicii, descrierea așezărilor și a inventarelor acestora păstrând același format. Astfel, în cazul stațiunilor, din cele trei puncte *La Izlaz*, *La Izvoare Nord* și *La Bisericuță II*, subcapitolele descriu metodele de lucru (secțiuni, case), nivelele stratigrafice, tipurile de locuințe, gropile, cuptoarele și inventarele, precum unelte și arme, obiecte de podoabă, port, cult, uz casnic, iar la final ceramica (la mână, la roată și de import).

Cele șase capitole ale lucrării sunt precedate de o prefață (semnată Ion Ioniță) și un cuvânt înainte al autorului, despre realizări și intenții, prezente și viitoare, iar la final este situat indicele geografic și de persoane (întocmit de Alexandrina Ioniță), urmat de anexe (figuri, 1–33 și planșe, 1–316).

Prefațate de o descoperire întâmplătoare, din 1963 (o garnitură romană din piese de harnașament, de paradă, din bronz, placate cu foițe de argint – un unicat pentru secolele II–III d.Hr.), săpăturile arheologice de la Săbăoani, desfășurate potrivit autorului între 1965–2007 (însă, cercetările s-au finalizat mai devreme, în 2003, iar perioada respectivă include și prelucrarea-interpretarea materialului, deoarece monografia are anul publicării 2007), au vizat trei puncte diferite, dar aflate la distanțe mici, unele de altele. De altfel, **situația geografică** a localității în cauză, descrisă în primul capitol, explică

condițiile propice care au permis popularea, aproape neîntreruptă a zonei, din preistorie și până în prezent (chiar dacă astăzi, vatra satului se află la circa 1,5–2 km spre vest de vechiul amplasament), fapt demonstrat prin succesiunea așezărilor arheologice, din perimetrul fostei vetre, numită de localnici *La Berindești*.

Capitolul II dezvăluie intențiile autorului, prin intermediul titlului, istoricul cercetărilor, nelipsit din orice monografie arheologică, util specialiștilor prin menționarea etapizată a cercetării regiunii de pe terasa superioară a Siretului. Din cei 42 de ani (1965–2007), cercetătorul V. Ursachi a săpat cu intermitențe, determinate de lipsa fondurilor și nu din propria voință, însă campaniile din anii 1965–1968, 1987–1992, 1994–1997, 2001 și 2003 au fost îndeajuns pentru conturarea unei imagini de ansamblu și reconstituirii modului în care a fost locuită în trecut această regiune. Lucrările de ordin administrativ au distrus o mare parte din suprafața sitului și implicit din vestigiile acestuia, împiedicând efectuarea unei cercetări exhaustive. Totuși, în perimetrul neatins, rezultatele nu au întârziat să apară, autorul descoperind în tot acest timp așezări și necropole, din eneolitic, epoca bronzului, Hallstatt, La Tène, secolele II–IV, VI–VII, VIII–X, un sat, o biserică din piatră, precum și cel mai mare cimitir medieval din țară, cu peste 1500 de morminte, din secolele XIV–XVII. Multitudinea obiectivelor arheologice și cercetarea lor, de regulă în paralel, denotă volumul major de muncă și implicit dificultatea lucrărilor. Materialele acestui sit au contribuit la îmbogățirea patrimoniului cultural local, fiind capitole semnificative din expoziția permanentă a Muzeului de Istorie Roman. Valorificarea lor a permis cunoașterea unei părți însemnate din istoria locală a româșanilor.

Conținutul capitolului III, descrierea săpăturilor, înlesnește accesul la stațiunile arheologice prin amănuntele oferite de autor. Așezările sunt descrise pe fiecare punct în parte (*La Izlaz*, *La Izvoare Nord* și *La Bisericuță II*), iar subcapitolele au în vedere metoda de lucru (secțiuni, case), informațiile stratigrafice și datele furnizate de complexe închise (locuințe, gropi, cuptoare).

Din punct de vedere stratigrafic, *La Izlaz* au fost găsite fragmente ceramice din mai multe epoci (eneolitic, bronz, prima epocă a fierului, secolele II–III și XIV–XVII), nivele culturale confirmate ulterior prin complexe închise, însă fără vestigii notabile pentru epoca bronzului și perioada hallstattiană.

În consecință, cele 27 de secțiuni au permis descoperirea a două tipuri de locuințe, unele de suprafață – 7 (patru eneolitice și trei din secolele II–III) și altele adâncite – 24 (bordeie fiind termenul preferat de autor, chiar dacă recunoaște că adâncite s-ar apropia „mai mult de adevăr”), specifice secolelor II–III (6), VI–VII (12) și XIV–XVI (6), principalul element de datare fiind ceramica. Cele 60 de gropi, cu diverse scopuri (provizii, menajere, cult), aparțin îndeosebi dacilor liberi (36), apoi secolelor VI–VII (1), XIV–XVI (19) și cu mici excepții perioadei hallstattiene (numai trei gropi-Gr. 22, 35, 44) și secolului IV (o singură groapă – Gr.55). De remarcă, pentru acest punct, sunt conductele de apă care aveau o importanță majoră (în preajmă fiind izvoare cu debit

mare), alimentând, potrivit autorului, așezarea medievală, biserica și posibil morile din zonă.

Al doilea punct, *La Izvoare Nord*, amplasat la 150–200 m nord de cel anterior, a fost preferat datorită sursei bogate de apă. Stratigrafic s-au depistat mai multe nivele culturale, din eneolitic, bronz, prima epocă a fierului, secolele II–III, IV, VI–VII și XIV–XVII. Ca metodă de lucru au fost utilizate secțiunile (4 la număr) și o casetă, descoperindu-se tot două tipuri de locuințe, de suprafață și adâncite (bordeie). Ambele tipuri sunt argumente pentru o parte din straturile culturale, precum locuințele de suprafață din eneolitic, secolele II–III, XV–XVII (câte una pentru fiecare perioadă) și locuințele adâncite din secolele II–III (2), IV (2), XIV–XVII (1). Restul nivelelor menționate se bazează doar pe confirmări ceramice.

Cele 13 gropi, cu destinații diverse (menajere, pentru scos lut, de cult), aparțin secolelor II–III (8) și IV (4), una singură fiind din intervalul XV–XVI (Gr. 2). La categoria alte amenajări sunt trecute cuptoarele, vetrele deschise și o conductă de apă, ultima servind în aceleași scopuri ca cea din punctul *La Izlaz*, cu diferența că era mai mare. Cercetătorul V. Ursachi lansează ipoteza că pentru evul mediu, în preajma izvoarelor era o moară care folosea forța apei.

Ultimul punct, *La Bisericuță II* situat la 800 m sud de celelalte două descrise, a permis descoperirea unui complex medieval deosebit, compus dintr-o biserică de piatră și un cimitir de peste 1 500 de morminte. Responsabilul de șantier, V. Ursachi, a coordonat toate aceste lucrări, fiind susținut financiar și moral de reprezentanții în teritoriu ai Bisericii Romano-Catolice. De altfel, spectaculoasele rezultate obținute între 1988–2002 vor constitui subiectul celui de-al treilea volum al seriei arheologice, dedicată Săbăoanilor.

În apropierea complexului medieval a fost identificată o așezare din perioada secolelor II–III. Trasarea secțiunilor (6) a condus la găsirea sitului amintit, dar și la prezența unor materiale din eneolitic, epoca bronzului, secolele VI–VII și XV–XVII. Locuințele sunt puține pentru acest punct, doar una de suprafață (secolele II–III) și cinci adâncite (una specifică secolelor II–III și patru din perioada VI–VII). Pe lângă locuințe s-au depistat și 19 gropi, de provizii, cult, menajere sau pentru scos lut. Dintre acestea, doar trei sunt din epoca bronzului (Gr. 9, 16, 17), restul aparținând dacilor liberi. Vetrele și cuptoarele completează numărul complexelor de *La Bisericuță II*.

Conform monografiei, stațiunile din cele trei puncte descrise au nivele culturale similare, demonstrate prin intermediul materialelor arheologice (îndeosebi ceramică) sau prin complexe închise (locuințe, gropi, vetre, cuptoare, conducte de apă). Diferența este dată de consistența stratului de cultură, dintr-un punct în altul, ori de numărul diferit de locuințe și gropi. Spre exemplu, situația stratului eneolitic, care diferă în consistență, are în primul punct 1–1,10 m, în al doilea 0,10–0,30 m iar în ultimul 0,70–0,80 m grosime, fapt confirmat *La Izlaz* (primul punct) prin existența unei intense locuiri, specifice culturii Cucuteni, dovedită și prin cele patru locuințe de suprafață. În cazul epocii bronzului și a hallstattului, nivelul cultural este susținut prin obiecte arheologice,

care atestă existența unor așezări, însă fără locuințe păstrate, dar cu câteva gropi menajere (trei pentru fiecare perioadă). Necropola epocii bronzului, subiectul volumului următor, va oferi mai multe informații utile specialiștilor.

Dintre toate așezările, cea caracteristică dacilor liberi este bine reprezentată în interfluviul Moldova – Siret: cinci locuințe de suprafață și nouă adâncite prezente în toate punctele, precum și un număr impresionant de 60 gropi. Al doilea volum va contura imaginea de ansamblu a perioadei secolelor II–III, prin cele două cimitire din preajma stațiunii. Cultura *Sântana de Mureș* este ilustrată prin două locuințe și cinci gropi, majoritatea din punctul *La Izvoare Nord*, dar accentuată prin piesele de excepție ale necropolei. Urmează perioada secolelor VI–VII, cu un total de 16 locuințe, dintre care 12 de tipul adâncit și o groapă menajeră (*La Izlaz*), iar patru de suprafață (*La Bisericuță II*). Totuși, complexul arheologic care le depășește pe celelalte, este specific perioadei medievale, un sat compus din șapte locuințe adâncite și 20 de gropi (majoritatea *La Izlaz*), o bisericuță din piatră și un cimitir (*La Bisericuță II*).

Un caz aparte, unicat pentru o așezare a dacilor liberi, este mormântul din groapa 6, punctul *La Izlaz*. Potrivit autorului, detaliile legate de poziționarea nefirească a defunctului și inventarul gropii (o jumătate de râșniță, din tuf vulcanic, două mărgelile de sticlă mată și fragmente ceramice) indică folosirea accidentală a spațiului respectiv ca loc de înmormântare. De altfel, în alte stațiuni nu s-au găsit cazuri similare pentru intervalul de timp amintit.

Cel de-al patrulea capitol, dedicat materialelor descoperite în așezări, menține aceeași structură de prezentare, pe puncte, iar subcapitolele vizează materia primă, tipurile de obiecte și destinația lor. Toți acești factori sunt respectați în ordonarea inventarului arheologic, cu repere tipologice clar definite: unelte și arme, monedă și obiecte de cult, obiecte de podoabă și de harnașament, obiecte de port și de uz casnic, ceramică, ultima împărțită conform datării (de la eneolitic la medieval), modulul de fabricare (la mână, la roată) și provenienței (locală, de import). Totodată, ceramica poate fi urmărită, cu ușurință și eficacitate, în tabelele ce însoțesc descrierea ei, care indică principalele tipuri de vase prezente în inventarele așezărilor. Statistica permite observarea unor comparații, nu doar cantitative, precum prezența și dispariția unor vase din aceeași perioadă, între stațiunile celor trei puncte.

Concluziile sunt exprimate în penultimul capitol (cinci), ultimul (șase) fiind o transpunere a aceluiași idei în limba franceză. În linii mari, conținutul concluziilor se

referă la ocupațiile membrilor comunităților de la Săbăoani (agricultura, creșterea animalelor, vânătoarea, pescuitul, olăritul, torsul, țesutul ș.a.), reflectate prin poziționarea geografică a sitului și prin numeroasele dovezi arheologice (îndeosebi unelte și arme). De asemenea, importante și concludente sunt datele despre viața spirituală a locuitorilor acestor meleaguri, precum existența unei înmormântări într-o groapă menajeră, care atestă păstrarea unor ritualuri mai vechi, semnificate și în dava de la Brad – Bacău ori prin însemnele cruciforme de pe vase, care par să indice influențe ale lumii creștine în zona din interfluviul Moldova-Siret.

Anexele conțin o ilustrație foarte bine realizată și care ocupă mai bine de jumătate din totalul paginilor cărții. Harta, planurile și detaliile stratigrafice sunt situate în prima parte (p. 237–269), la mijloc desenele, care redau cu mîgală caracteristicile obiectelor, precum forma și decorurile (p. 270–496), iar finalul este reprezentat de fotografii sugestive, ce indică amplasarea geografică a sitului, aspecte de șantier și diverse piese (p. 497–585).

Îndelung așteptată, monografia arheologică a Săbăoanilor este foarte bine structurată, în pofida unui amalgam de informații și materiale, adunate în decursul a patru decenii. Importanța acestui sit este semnalată de succesiunea nivelelor stratigrafice, care a permis identificarea mai multor așezări, din eneolitic și până în evul mediu. Această complexitate stratigrafică, evidențiată prin vestigii arheologice, a impus un mod eficient de cercetare sistematică, dublat de o exemplară dăruire de muncă din partea arheologului V. Ursachi. De asemenea, explicațiile autorului, pe baza rezultatelor săpăturilor, sunt cât se poate de complete, iar ipotezele emise se caracterizează prin obiectivitate, chiar dacă în unele momente sunt marcate de subiectivism. Cu mici scăpări de tehnoredactare, ușoare dezacorduri ori nesincronizări la indice (nume/pagini), iminente în cazul unei lucrări monumentale, rezultatul este lăudabil și de referință pentru literatura de specialitate.

Acestei monografii i se vor alătura curând alte două, ce vor defini complet ansamblul arheologic de la Săbăoani și vor atrage permanent interesul multor generații de cercetători, dornici să cunoască trecutul comunităților din arealul geografic aflat la confluența râurilor Moldova și Siret.

GEORGE DAN HÂNCEANU

MUGUR ANDRONIC, *Istoria Bucovinei, I, De la începuturi până la epoca cuceririi romane a Daciei*. Ed. Istros a Muzeului Brăilei, Suceava, 2008, 344 p., 19 fig. în text, 23 planșe, patru hărți.

Lucrarea arheologului dr. Mugur Andronic, apariție cu nr. VII în cadrul colecției „Pagini din istoria și cultura Bucovinei”, publicată și finanțată de către Societatea Culturală „Ștefan cel Mare” – Bucovina din Suceava, al cărei președinte este, lansată la sugestia Consulatului General al României de la Cernăuți la 1 Decembrie 2008, cu ocazia aniversării a 600 de ani de la prima atestare

documentară a cunoscutului oraș vechi românesc de pe Prut, reprezintă, cu siguranță, o operă necesară care s-a lăsat mult timp așteptată.

Desigur, încă de la început titlul frapază, deoarece – cum bine se cunoaște – Bucovina este o entitate geopolitică născută în urma cuceririi austriece din 1774, dar așa cum autorul ține în mod special să sublinieze încă din

primele rânduri, orice teritoriu în cele din urmă bine definit istoric, are dreptul la propria sa sinteză istorică, indiferent cum ar fi intitulată.

Alături de *Introducere*, unde printre altele se aduc mulțumiri unor personalități ale arheologiei preistoriei din România, Rep. Moldova și Ucraina (Cernăuți), și de un firesc *Cadru geografic*, volumul este structurat în trei părți distincte: *I. Paleoliticul, mezoliticul, neoliticul și eneoliticul meleagurilor bucovinene; II. Perioada de tranziție, epoca bronzului și epoca fierului; III. Primele secole creștine și cucerirea romană a Daciei*. Alături de ilustrații și lista abrevierilor menționăm și rezumatele în limbile engleză și ucraineană.

Sistemul general de prezentare se axează pe analiza paralelă a principalelor descoperiri atât din județul Suceava, cât și din regiunea Cernăuți, numeroase alte conexiuni fiind făcute cu unitățile administrative vecine, în ambele țări.

Firește, o prezentare și analiză aici a lucrării pe atât de multe epoci și culturi arheologice ar necesita un spațiu tipografic deosebit, de aceea ne rezumăm doar la unele considerații pe care le considerăm necesare. În primul rând se constată diferențieri în privința gradului de cercetare pe diverse perioade istorice între cele două zone bucovinene. În general nivelul actual de cunoaștere este încă departe de-a fi satisfăcător, cu implicații directe și asupra problematicii cronologiei diferitelor aspecte și culturi arheologice implicate, care, în mod firesc, poate menține în continuare numeroase polemici de specialitate.

Remarcăm contribuția autorului prin cercetări proprii, în diverse epoci, între care amintim, în primul rând, paleoliticul din Carpații Bucovinei, pentru care sunt semnalate noi situri arheologice. La acestea se adaugă și situl de la Cârlibaba (județul Suceava) aparținând civilizației cucuteniene, implicat în activități de exploatare/

recoltare în zona montană a unor minereuri utile. Piese deosebite, publicate tot acum, sunt topoarele din aramă de la Oniceni-Forăști (județul Suceava) și cel de la Solca (județul Suceava), ultimul care beneficiază de analiză spectrografică (99,800% Cu, 0,040% Sn, 0,006% Fe, 0,018% Ni, 0,023% Si, 0,001% Mn, 0,005% Cr, 0,0500 Pb, 0,000% S, 0,000% Zn, 0,000% Al), precum și unele piese litice din colecția Universității de Stat „Jurij Fedkovic”. Sunt, de asemenea, publicate și o serie de informații inedite rezultate din cercetările de teren ale autorului întreprinse în regiunea Cernăuți.

În privința bibliografiei, fără să-și fi propus din start o epuizare totală a acesteia, așa cum a și afirmat-o, autorul folosește o listă bogată, de la cea de epocă austriacă până la cea de ultimă oră, în mare parte de limbă rusă și ucraineană, facilitând astfel în mod deosebit accesul la numeroase informații pentru specialiștii români cantonați ceva mai departe – la propriu și la figurat – de lumea și opera arheologică sovietică și post-sovietică, mai greu accesibilă cititorului.

Prin prezentare și stil, cartea se poate adresa nu numai specialiștilor, dar și (cu unele excepții informaționale strict arheologice) publicului larg, iubitor de istorie.

În fine, dincolo de lipsa pretenției autorului, exprimată chiar în *Introducere*, de-a fi reușit o operă perfectă, conștient în primul rând de complexitatea și dificultatea încercării sale, complet inedită în istoriografia românească cu referire la Bucovina, lucrarea d-lui dr. Mugur Andronic impresionează nu numai prin bogăția informației și tenacitate, dar și prin curajul abordării unor judecăți personale. Așteptăm cu mult interes, următorul volum.

BOGDAN NICULICĂ

CONSTANTIN PEDA, *Enciclopedie de numismatică antică în România*, Ed. Enciclopedică, București, 2008, 351 p.

Această ultimă carte a regretatului Constantin Preda, din păcate, a apărut după decesul său. Ea nu a mai apucat să-i bucure privirea și să-i aducă satisfacția unui alt proiect dus la bun sfârșit.

Inițiativa elaborării unei asemenea lucrări, după cum se menționează (*Cuvânt înainte*), s-a ivit la finele anilor '80 și s-a datorat mai multor specialiști de la Institutul de Arheologie din București. Se pornea de la considerentul că publicarea unui astfel de instrument de lucru era necesară nu numai numismaților, ci și tuturor arheologilor și istoricilor, în general. Dar, spre regretul meu, ca și al altor interesați – așa cum se specifică în același cuvânt introductiv – această laudabilă intenție editorială nu s-a mai realizat.

Am făcut parte dintre cei invitați să participe la întocmirea *Enciclopediei*, iar Gheorghe Poenaru Bordea, care-l secunda pe Constantin Preda în munca editorială, mi-a propus să întocmesc câteva zeci de „voci”, care îmbrățișau o gamă amplă și diversificată de termeni (tezaur descoperite pe teritoriul țării noastre, probleme

de tehnică monetară, personificări reproduse pe monede etc.). În paranteză fie spus, multe dintre aceste fișe mi-au fost de un real folos de-a lungul timpului.

A fost un proiect impresionant și, mai mult ca probabil, realizarea sa ar fi avut un impact benefic pentru numismatică românească. Însă, după cum ni se destănuie iarăși autorul, acest plan nu a fost dus până la capăt; mai mult, chiar recenta intenție de reluare a inițiativei inițiale nu a avut mai mulți sorți de izbândă. Așa încât, renunțând la includerea chestiunilor legate de numismatică bizantină, de cea medievală sau modernă și contemporană, Constantin Preda și-a asumat doar elaborarea *Enciclopediei pentru numismatică antică*.

Nu voi zăbovi prea mult asupra organizării și tratării materialului folosit. După cum era și firesc, acesta a fost sistematizat alfabetic și a fost completat cu patru „anexe”: *lista împăraților și cezarilor romani, lista instituțiilor implicate în activitatea numismatică, lista publicațiilor și revistelor de specialitate și lista unor colecții numismatice din țară* (publice).

Bineînțeles, nucleul propriu-zis al cărții a revenit „vociilor”, în care autorul a încercat să cuprindă cea mai mare parte din termenii necesari. De exemplu, litera **A** începe cu *Abrud* (tezaur), *Abundentia* (personificare), *Adamclisi* (tezaur), *Adânca* și *Adâncata* (tezaure), *Adrianopolis* (monetărie), *Aequitas* (personificare) etc.; pentru ca, la sfârșitul fiecărui termen tratat să fie reproduse respectivele informații bibliografice mai însemnate.

Așa cum de altfel specifică și Constantin Preda în aceleași pagini de introducere, s-ar putea să ne surprindă omiterea unor termeni și, de asemenea, este posibil ca nu toate „vociile” să fie complete. Însă, nu acesta este lucrul cel mai însemnat în cazul de față, ci faptul că s-a reușit edificarea unei construcții – căreia chiar dacă, ulterior, îi pot fi adăugate noi valențe – ea rămâne solidă și deosebit de utilă. Cei interesați și, după cum intuiesc aceștia vor fi destul de numeroși, vor avea de acum înainte un instrument de lucru, pe care-l putem socoti indispensabil

și care nu trebuie să lipsească dintr-o bibliografie numismatică de tradiție.

În mod deliberat, din paginile cărții lipsesc bibliografiile celor care au trudit în domeniul numismaticii și acest fapt este justificat prin „greutățile” și „riscurile” care ar fi putut împieta acribia discursului.

Înainte de a încheia scurta mea prezentare a ultimei cărți a lui Constantin Preda, trebuie să remarc calitatea conceptului editorial și condițiile grafice satisfăcătoare (o ilustrație edificatoare și destul de clară).

Anii viitori vor aduce, probabil, și mult doritul volum dedicat celorlalte secvențe istorice ale numismaticii (bizantină, medievală, modernă și contemporană) – stimulați fiind colegii noștri și de această lucrare, încheiată de către Constantin Preda cu mult profesionalism și, poate, cu o sporită cheltuială de energie.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

DAN APARASCHIVEI, *Orașele romane de la Dunărea Inferioară (secolele I–III p. Chr.)* (Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, XII, Ediderunt VICTOR SPINEI et VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA), Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2010, Iași, 390 p., cu XXVII tabele și 31 fig. incluse în text

Prin apariția acestei cărți, istoriografia românească își întregeste literatura privitoare la viața orășenească romană de la Dunărea de Jos, căci, după solida analiză întreprinsă – cu aceeași temă –, nu de mult, asupra Daciei Romane (R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998), de această dată a fost abordat și spațiul sud-dunărean.

Însă, înainte de a trece la examinarea conținutului tomului pe care-l prezentăm, voi încerca, măcar fugitiv, să înfățișez drumul urmat de către autor până la a ajunge să trateze subiectul de față.

Absolvent strălucit al Facultății de Istorie (secția de istorie – *limbă și literatură latină*, s. n.) a Universității „Al. I. Cuza” (1994–1998), ca și al cursurilor de studii aprofundate (1998–1999) ale aceleiași facultăți, domnul Dan Aparaschivei (mai departe **D. A.**) a rămas credincios chemării și preocupărilor sale și de-a lungul anilor care au urmat, vădite mai cu seamă prin cercetările efectuate, îndeosebi în timpul stagiului de pregătire și de susținere a tezei sale de doctorat (*Geneza și evoluția așezărilor urbane romane de la Dunărea de Jos (secolele I–III d. Hr.)*, 2007, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, conducător fiind domnul prof. dr. Dan Gh. Teodor), care, de altfel, în cea mai mare parte se identifică cu lucrarea prezentată acum.

O primă observație personală ar fi că, de la început, în mod temeinic și cu multă stăruință, **D. A.** și-a clădit fundamentul unei cariere științifice, care, și, în continuare, se anunță a fi deosebit de prielnică. În sprijinul aserțiunii mele, voi dezvălui căile prin care domnia sa a înțeles să atingă anumiți parametri ai cercetării: participarea la săpăturile arheologice din centrele urbane din sudul Dunării, de la Oescus (Ghigen – Bulgaria, cu eforturi financiare proprii), Histria, Oltina și, îndeosebi, de la Noviodunum (Isaccea) și Ibida (Slava Rusă); documentarea și contactul cu cercetarea europeană de profil (facilitate prin strădaniile sale de aprofundare a mai multor limbi străine), prin

obținerea unei burse naționale „Vasile Pârvan” la Academia di Romania (2004–2006, Roma) sau în cadrul unor stagii petrecute în Marea Britanie sau în Ungaria; în fine, prin participarea frecventă și susținerea de comunicări la manifestările științifice din țară sau de peste hotare (Roma – 2005, al XVII Congres Internațional de Arheologie Clasică – Roma, Simferopol, Ucraina – 2008 etc.), ca și prin publicarea unui număr impresionant de studii, rapoarte de săpături, note și recenzii, care sunt în cea mai mare parte circumscrise cunoașterii vieții urbane romane de la sudul Dunării, accentul fiind pus îndeosebi asupra instituțiilor municipale (*duumviratul, quaestores, aediles, flaminii municipali, cultul imperial* etc.) și elitelor.

Acestea fiind spuse, vom înțelege acum, mult mai limpede, cum în momentul elaborării tezei de doctorat, **D. A.** s-a arătat îndeajuns de pregătit pentru atacarea unei asemenea întreprinderi, „premeditare”, care nu a putut fi decât benefică pentru obținerea unui rezultat științific valid.

Revenind la cartea pe care o prezentăm, de la bun început trebuie subliniată impresia generală oferită, care este cea a unui discurs bine sistematizat (de văzut *Cuprinsul*), produs al unei minți, de asemenea, bine organizate. Și acest lucru reiese foarte clar încă din capitolul introductiv, unde **D. A.** expune sintetic limitele obiective și subiective între care se desfășoară investigația sa: *Problema, Obiectivul, Mijloacele și Metoda*. Drept rezultat, studioșii aplecați asupra lucrării vor întâlni un cadru bine delimitat în timp și spațiu, unde și etapele cunoașterii de specialitate și-au găsit locul potrivit.

În istoria Romei se pot distinge câțiva factori majori, care, pe de-o parte, au contribuit la crearea unui sistem de civilizație omogen și bine articulat, iar, pe de alta, au asigurat structura necesară edificării, administrării și, în ultimă instanță, exploatarea imperiului. Și, prin prisma

celor înfățișate mai sus, urbanizarea s-a dovedit a fi esențială. Mai mult, fără a glosa la nesfârșit asupra acestui concept, putem conchide – fără teamă de a fi în eroare –, că și urbanismul actual nu poate fi pe deplin înțeles și acceptat fără a parcurge și etapa romană a istoriei sale.

După cum, pe bună dreptate, în mod deliberat subliniază autorul, centrele anterioare, preluate de către Roma sau cele edificate *ab initio*, nu se încadrează în scheme prestabilite, rigide. Specificul local va fi adaptat și remodelat, dar aceasta nu semnifică și diluarea autorității, ci, dimpotrivă, va conduce la consolidarea acesteia. Ba, chiar am putea face observația că anumite nuanțe ale moștenirii locale pot străbate și în canavaua noii urbanități.

În sfârșit, drept încheiere, se poate afirma, că și în acest domeniu geniul administrativ roman a înțeles că îi este util să păstreze avantajele diversității, dar, în același timp, să le dobândească și pe cele ale unității – în ambele planuri beneficiile tuturor părților fiind mai mult decât evidente. Poate, toate cele de mai sus reies în chipul cel mai elocvent în urma trecerii rezumative în revistă a situației juridico-administrative din siturile urbane și rurale din vremea Principatului, prin care **D. A.** analizează tipurile reprezentative de așezări: *oppida, civitates/foederatae/liberae et immunes/stipendiariae, prefecturae, municipia, coloniae, vici, canabae și pagi*. Este un exercițiu deosebit de util, care are menirea să încadreze urbanizarea de la Dunărea de Jos în procesul general desfășurat în Imperiu, fără a fi neglijate totuși specificitatea condițiilor locale.

Aspectul relevat mai sus rămâne constant în centrul atenției cercetătorului și de-a lungul capitolului dedicat genezei și evoluției orașelor de la Dunărea Inferioară, în secolele I–III p. Chr. Și de această dată, consecvența metodologică este și mai pregnant vizibilă, fiecare oraș fiind prezentat potrivit unei scheme monografice: *Dispunerea geografică; Izvoarele istorice – Istoricul cercetărilor arheologice – Așezarea preromană; Trupele staționate; Castrul și canabele; Evoluția administrativă; Evoluția economică și culturală*.

În acest stadiu al cercetării, mai puțin concludente sunt încheierile privitoare la teritoriile orașelor examinate (capitolul III). Situația este explicată, în primul rând, prin informațiile epigrafice lacunare, cu toate că în ultimele decenii, în această direcție, cercetările arheologice au oferit numeroase detalii suplimentare, iar viitorul se anunță a fi deosebit de promițător.

O secvență amplă este rezervată studierii instituțiilor și elitelor din perioada și spațiul investigate (capitolul IV). Aproape obsedantă se vedește și în acest caz grija pentru structurarea clară a textului, – ceea nu face decât să ne bucure – însoțită de un evantai larg de explicații metodologice, solicitate nu numai de nevoia de clarificare a demonstrației, cât mai cu seamă de evoluția judecării istoricului pe măsură ce adâncea subiectul. Și de această dată, relativitatea datelor și concluziilor sunt relevate în mod justificat de către autor, iar aducerea în discuție a exemplului recente identificări posibile a legii municipale la Troesmis nu face decât să întărească această aserțiune.

Cel mai întins capitol din lucrare este dedicat instituțiilor și elitelor din spațiul și timpul cercetat. Materialul documentar este destul de bogat, deși, poate, nu atât cât ar fi dorit autorul. Se mai poate spune, că izvoarele nu par să se fi epuizat și, atât cele inedite, cât și reevaluarea celor comunicate, prin perfecționarea, rafinarea și progresul altor discipline, se dovedesc capabile să impună periodic noi interpretări și chiar revizuirii ale tabloului de ansamblu.

Cucerirea romană a însemnat, în primul rând, o atragere mai dinamică și mai consistentă în istorie a unor teritorii vaste, cu populații și resurse pe măsură, iar procesul în sine nu a fost deloc lin și fără dislocarea, adesea, din temelii a structurilor cultural-religioase, economice, sociale și politice, ba chiar și a celor etnice, dacă ținem seama de continua migrație intra-imperială. Și așa cum am mai văzut cu alt prilej, chiar dacă în esență organizarea administrativă romană se vedește a sta sub semnul unității, ea nu poate fi considerată deloc ca fiind uniformizatoare.

Cu aceeași multă aplecare spre sistematică, **D. A.**, deschide capitolul anunțat prin prezentarea instituțiilor municipale romane în genere, ceea ce îi oferă ocazia de a le discuta prin prisma unei bibliografii organice, pentru ca în a doua sa parte să analizeze exercitarea lor practică în centrele urbane din arealul studiat: Viminacium, Ratiaria, Oescus, Novae, Durostorum, Troesmis, Noviodunum și Tropaeum Traiani, la care s-au adăugat și fundațiile grecești, Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum.

Ne vom opri doar asupra uneia din observațiile lui **D. A.**, care constată că numărul membrilor senatelor locale din orașele Moesiei Superior este mai ridicat decât al celor similari din Moesia Inferior. În opinia mea, această situație este aparentă întrucât zona examinată se rezumă la orașele dunărene, ceea ce în cazul Moesiei Inferior indică o reprezentativitate mult diminuată prin neinclusiunea vechilor colonii grecești.

În sfârșit, una din ultimele chestiuni dezbătute în cartea de față se referă la statutul juridic, roman sau latin, aplicat în orașele Dunării Inferioare. Fără a se cantona în discuții sau speculații inutile, în stadiul actual al cercetării, asupra distincției reale dintre cele două categorii jurisprudențiale amintite, autorul înclină spre admiterea existenței unor caracteristici deosebitoare între acestea.

Atât dreptul latin, cât și cel roman, asigurau promovarea elitelor locale, cu toate că aceasta nu a avut loc în cadrul aceluiași paradigme istorice. Și această situație se vedește de fapt în cazul orașelor dunărene, unde absența dreptului latin este argumentată prin lipsa de așezări oppidane, ca și prin inexistența elitei locale în administrație. Ambele considerente sunt mai mult decât discutabile, așa cum reiese chiar din analiza întreprinsă.

O binevenită anexă cu o concisă explorare a instituțiilor din comunitățile rurale ale Moesiei Inferior ne atrage atenția asupra faptului că unele așezări – adevărat, al căror statut juridic nu este pe deplin clarificat – situate la nord de marele fluviu, au scăpat vigilenței cercetătorului. De altfel, tribulațiile limesului moesic, respectiv, mai târziu, al Moesiei Superior și Inferior, au rămas în mare măsură, încă greu precizabile. Oricum, datele puse în

valoare prin această anexă completează în profunzime imaginea de ansamblu creată de către autor asupra orașelor romane studiate.

În mod firesc, în final, concluziile la care ajunge **D. A.** sunt cele conturate în mare parte de-a lungul încheierilor parțiale de la sfârșitul capitolelor. Însă, unele dintre trăsăturile caracteristice relevate necesită accentuări complementare. Dintre acestea, printre altele, am aminti rolul activ deținut de armată în procesul de urbanizare, tipic și pentru alte regiuni ale imperiului, cum a fost, de pildă, și Dacia. De asemenea, este evidențiată, pe bună dreptate, amploarea cunoscută de către acest proces în perioada Traian–Hadrian, ca și etapele superioare întâlnite în dezvoltarea acestor orașe în timpul lui Marcus Aurelius sau al Severilor, ori, pe de altă parte, relația dintre cele două rețele paralele de așezări – urbane și rurale –, ca și dintre cele două specii corespunzătoare de elite, dacă ținem seama de proveniența lor.

Deși vast ca întindere, studiul de față nu poate fi considerat ca un punct final al cercetării, de fapt, el

reprezentând un start spre noi căi de investigații și de adâncire a studiului. Sunt foarte numeroase datele și interpretările care impun confirmări adiționale, aprofundări mai laborioase sau reveniri consistente. Toate acestea sunt cerute de implicațiile istorice majore care derivă din demersul inițiat și care privesc transformările cunoscute de către romanitatea dunăreană în perioada selectată.

Și dacă, în același timp, eforturile și rezultatele obținute de către **D. A.** pot fi considerate ca fiind laudabile și în avantajul istoriografiei – așa după cum în mod justificat remarca și autorul *Cuvântului înainte* (Radu Ardevan) – nu pot fi omise, mai cu seamă în condițiile actuale și meritosul suport financiar al Primăriei Municipiului Iași, care a acoperit costurile legate de tipărirea acestui volum și către care se îndreaptă acum nu numai gratitudinea autorului, ci și a noastră, a tuturor celor interesați.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

VIORICA RUSU-BOLINDEȚ, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Editura Mega, Cluj-Napoca 2007, 681 p. (cu 12 tabele, 30 diagrame, 20 figuri și două planșe în text și șapte figuri și 112 planșe la sfârșitul acestuia)

De mai bine de trei decenii, principala lucrare la care se raportează specialiștii preocupați de ceramica romană din Dacia este cea care-i aparține „patriarhului” acestei categorii de artefacte, Gheorghe Popilian (*Ceramica romană din Oltenia*, Craiova 1976). Acestea i se va adăuga, cu siguranță, cea pe care-o prezentăm în rândurile ce urmează. Apărută sub egida Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei și a Centrului de studii romane din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, în condiții grafice de excepție, cartea Vioricăi Rusu-Bolindeț, concepută inițial ca teză de doctorat, reprezintă al XXV-lea volum din cadrul consacratei serii *Bibliotheca Musei Napocensis* și cuprinde *Prolegomena* (semnată de prof. univ. dr. Ioan Piso, coordonatorul științific al tezei) (p. 9–10), *Cuvânt înainte* (p. 11–14), *I. Introducere* (p. 15–67), *II. Napoca romană* (p. 68–100), *III. Repertoriul formelor ceramice* (p. 101–433), *IV. Caracteristici mineralogice și petrografice ale ceramicii romane din Napoca* (autori Corina Ionescu și Lucreția Ghergari) (p. 434–462), *V. Concluzii finale* (p. 463–470) și *VI. Anexe* (p. 471–681).

Este cunoscut faptul că, în cadrul descoperirilor din orice sit arheologic, ceramica reprezintă, de departe, principala categorie de artefacte. În *Cuvânt înainte*, autoarea recunoaște, cu modestie, că, în studiul acesteia, „este foarte dificil, dacă nu imposibil, de atins idealul – adică de a cunoaște, în egală măsură, fiecare categorie ceramică în parte, pentru a oferi o imagine de ansamblu, cât mai obiectivă, asupra acestui aspect al vieții economice”. Acesta este și motivul pentru care Viorica Rusu-Bolindeț s-a oprit, cu precădere, asupra veselei ceramice, opaițele, amforele, teracotele și materialele de construcție fiind considerate, în stadiul actual al cercetării, ca domenii aparte ale ceramicii romane.

Introducerea este structurată pe trei părți.

Stadiul cercetărilor în domeniul ceramicii romane din Dacia cuprinde sinteze (în care sunt amintite contribuțiile lui Gheorghe Popilian, Nicolae Gudea, Ion Stânga și ale Doinei Benea), probleme de metodologie (unde autoarea deplânge faptul că, publicarea într-o manieră unitară a ceramicii romane din țara noastră, lucru propus de Ioana Bogdan-Cătănicu încă din 1980, a rămas un deziderat), izvoare (constituite din reprezentări de vase pe monumente și instrumente pentru decorarea ceramicii), categoriile speciale ale ceramicii romane (*terra sigillata*, ceramica ștampilată, ceramica glazurată, ceramica de cult, ceramica decorată în tehnica barbotinei, *mortaria*, amforele și *lucernae*-le), ceramica de uz comun, ceramica de tradiție La Tène târzie (dacică de epocă romană și cea de tradiție celtică), centre de producție ceramică (fiind amintite aici cele de la Porolissum, Napoca, Potaissa, Apulum, Micăsasa, Ampelum, Cristești, Tibiscum, Enoșești – Acidava, Cioroiul Nou, Romula, Gârla Mare, Drobeta etc.), studii interdisciplinare – analize asupra pastei recipientelor și concluzii.

În a doua parte, *Izvoare*, Viorica Rusu-Bolindeț analizează, la început, 153 de monumente sculpturale, provenite din 35 de localități ale Daciei romane, referindu-se în special la cele de la Napoca – opt monumente, pe patru apărând cupă, pe trei *cantharos*, iar pe unul cupă, *patera* și cană; pentru acestea, imaginea artistică a recipientelor este comparată cu realitatea oferită de vasele descoperite în urma cercetărilor arheologice. Urmează prezentarea dovezilor directe legate de producerea ceramicii romane la Napoca: tipare – pentru *terra sigillata*, *paterae*, lămpi, medalioane în relief și *crustulae* –, ștampile – un *sigillum* pentru decorarea tiparelor de *terra sigillata*, o ștampilă ceramică cu nume de meșter

(AELIVS), pentru *mortaria* sau materiale de construcție și una din metal pentru materiale de construcție (considerată însă de autorul descoperirii fals modern) –, nume de meșteri locali pe produse ceramice – lămpi (RVSTIK[VS], AC[CE]PTVS și CAI), farfurii (...NV sau AN...), materiale de construcție (EI...C și HORMVS) –, mai multe cuptoare ceramice și o groapă cu rebuturi.

În ultima parte, *Probleme de metodologie și terminologie în studiul ceramicii romane din Dacia*, sunt trecute în revistă criteriile de clasificare a ceramicii romane (stilistic, cronologic, tipologic, al funcționalității și al pastelor) și sunt prezentate codurile principalelor categorii ceramice, motive decorative și forme analizate, precum și ale unor tipuri de paste stabilite pe baze mineralogice și petrografice și prin observații macroscopice.

În *Napoca romană*, Viorica Rusu-Bolindeț urmărește sintetizarea datelor referitoare la apariția și evoluția orașului, insistând asupra contextelor din care provine ceramica luată în discuție. Demersul nu este ușor, știut fiind faptul că așezarea romană este suprapusă în totalitate de orașul modern, o cercetare arheologică de amploare fiind practic imposibilă. Capitolul cuprinde trei aspecte.

În *Evoluția generală a așezării* sunt tratate întemeierea și rolul locuirii preromane (problemă ce a născut controverse în rândul specialiștilor în legătură cu posibilitatea suprapunerii Napocăi romane peste o așezare dacică), dezvoltarea așezării (de la stabilirea primilor coloniști după anul 106 p. Chr. și dobândirea statutului de *municipium* în timpul lui Hadrian, apoi a celui de *colonia* în timpul lui Marcus Aurelius și până la retragerea aureliană), populația – originea locuitorilor (din datele epigrafice rezultă că predominau numele romane, în proporție de 58%, urmate de cele celto-romane sau pur celtice, tracice, grecești și orientale) și numărul acestora (se estimează 2–3 000 la începuturile așezării și între 10 000 și 20 000 în timpul Severilor) și rolul armatei (Napoca fiind considerat un oraș civil, „singurul oraș din Dacia care nu este situat în imediata vecinătate a unui castru și în care elementul militar nu a constituit o componentă majoră a populației”).

În *Situația cercetărilor arheologice*, autoarea se referă la incintă (în lipsa unei stratigrafii concludente, informațiile referitoare la cronologia fazelor sunt lacunare), la forma acesteia (considerată dreptunghiulară) și suprafața așezării (estimările specialiștilor sunt diferite – între 22 și 32,5 ha) și la rezultatele cercetărilor din ultimele trei decenii în diverse puncte din oraș.

În ceea ce privește *Proveniența materialului ceramic* tratat în lucrarea de față, acesta este rezultatul cercetărilor din ultimele șase decenii. Pentru trei din punctele cercetate în ultimii ani, Viorica Rusu-Bolindeț prezintă și o stratigrafie detaliată, în legătură cu etapele fazei de lemn (106–161 p. Chr.) și a celei de piatră (161–271/275 p. Chr.) ale așezării.

Partea cea mai consistentă a lucrării o reprezintă, evident, al treilea capitol, *Repertoriul formelor ceramice*. Pentru fiecare categorie ceramică sunt tratate probleme de terminologie, stadiul cercetării acesteia în Imperiu și în Dacia, prezența acesteia la Napoca, urmate de

concluzii însoțite de tabele și diagrame foarte utile și de catalogul pieselor.

În *Ceramica de tradiție La Tène târzie* sunt incluse 80 de vase getice (77 de oale, în cazul acestora autoarea insistând și asupra ornamentelor – în relief, adâncite sau incizate și trei cești) și 11 de tradiție celtică (în exclusivitate oale). Din întregul lot prezentat, 77 % reprezintă ceramica dacică lucrată cu mâna, 10 % cea dacică lucrată la roată și 13 % cea celtică lucrată la roata înceată.

Ceramica romană este împărțită în fină – zece categorii (*terra sigillata* de import, *terra sigillata* locală, ceramică șampilată, cu pereții fini, glazurată, cu decor aplicat în relief, cu decor în tehnica barbotinei, pictată, cu înveliș roșu pompeian și vase cu destinație cultuală) și comună – patru categorii (*vasa escaria*, *po(ta)toria*, *conquina(t)oria* și vase pentru turnat, păstrat și depozitat alimente).

Terra sigillata de import (cu decor în relief sau lisă, cu sau fără marcă de meșter) este atestată la Napoca prin 58 de piese – 10 % dintre acestea aparțin unor ateliere taro-italice (padane), 7 % provin din Gallia sudică (La Graufesenque și Banassac), 40 % din cea centrală (Lezoux), 33 % din cea estică (Rheinzabern și Lavoye), iar pentru 10 % dintre vase nu a putut fi determinat centrul de producție.

Terra sigillata locală (imitație a celei de import) este reprezentată, în lotul studiat de Viorica Rusu-Bolindeț prin 74 de piese. Atât în cazul acesteia, cât și în al celei de import se remarcă o mare varietate de forme; principala lucrare utilizată în identificarea acestora (ca și a vaselor din categoriile următoare) este cea a lui Hans Dragendorf (*Terra Sigillata, ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik*, BJ 96, 1895, p. 18–155 și 97, 1896, p. 54–163), atât de valabilă și astăzi, la mai bine de un secol de la apariție.

Ceramica șampilată, produsă în atelierele de la Napoca, este atestată prin 140 de piese (11 farfurii și 129 de boluri), ce prezintă unele trăsături general valabile pentru producția acestei categorii din Dacia Porolissensis. Autoarea realizează și un repertoriu al celor 318 motive decorative întâlnite (geometrice, vegetale, inspirate de *terra sigillata*, în formă de litere sau cifre, ștampile anepigrafe).

Ceramica cu pereții fini este atestată la Napoca printr-un număr mic de exemplare – 12 cupe locale (ce se raportează la repertoriul formelor produse în situri din Dacia și Moesia Inferior) și trei de import (una central-galică – Lezoux și două nord-italice sau panonice).

În ceea ce privește ceramica glazurată, aceasta este prezentă printr-o singură piesă, de import – un *cantharos*, realizat, probabil, în unul din atelierele Galliei centrale.

Ceramica cu decor aplicat în relief este atestată tot printr-o piesă – o cană produsă pe plan local.

Ceramica cu decor în tehnica barbotinei este reprezentată la Napoca de trei vase ce nu-și găsesc analogii în clasificările consacrate. Două dintre acestea (o cupă și o cană) sunt considerate importuri, iar unul (oală) produs local.

Ceramica pictată, produsă în exclusivitate local, este prezentă prin opt piese, dintre care doar două pot fi atribuite unor forme bine definite – o strachină și o amforetă.

Cele șase platouri incluse în ceramica cu înveliș roșu pompeian sunt atribuite de Viorica Rusu-Bolindeț, cu rezerve (în absența unor analize asupra pastei vaselor), atelierelor italice și celor locale.

Relativ numeroase sunt la Napoca vasele cu destinație culturală – opt *paterae*, două *cratere* decorate cu șerpi aplicați în relief și zece *turibula*, considerate produse locale.

În ansamblu, în cadrul ceramicii fine de la Napoca, 81% o reprezintă producția locală și 19% importurile. Pe categorii, pe primul loc se situează ceramica ștampilată cu 43%, urmată de *terra sigillata* locală cu 23%, *terra sigillata* de import cu 18% și ceramica cu pereții fini cu 8%; celelalte nu depășesc 3%.

Spre deosebire de ceramica fină, cea comună a fost clasificată după criteriul funcționalității.

Ceramica pentru servitul mâncării (*vasa escaria*) este atestată la Napoca prin 85 de piese. În cadrul acesteia, pe primul loc se situează bolurile (67 de exemplare – 78%), fiind urmate de străchini, farfurii și platouri.

Ceramica pentru servitul lichidelor (*vasa po(ta)toria*) cuprinde șase boluri/cupe, șapte cupe și două pahare.

Mai numeroasă este ceramica de bucătărie (*vasa conquina(to)ria*), reprezentată prin 66 de piese. Firesc, pe primul loc se situează oalele (29 de exemplare, deținând o pondere de 44 % în cadrul categoriei funcționale în discuție), acestea fiind urmate de platouri, castroane, capace, *mortaria* și strecurători.

În ceramica pentru turnat, păstrat și transportat alimente, Viorica Rusu-Bolindeț include 17 ulcioare, șapte căni, cinci amforete și nouă *dolia*. Trebuie remarcat faptul că majoritatea specialiștilor includ aceste vase în alte categorii – ulcioarele în *vasa po(ta)toria*, amforetele în rândul recipientelor pentru transport (împreună cu amforele), iar *dolia* în al celor pentru depozitare.

Pe ansamblu, în cadrul ceramicii comune de la Napoca, *vasa escaria* reprezintă 41 %, *vasa po(ta)toria* 7 %, *vasa conquina(to)ria* 33 %, iar vasele pentru turnat, păstrat și transportat alimente 19 %.

Al patrulea capitol, *Caracteristici mineralogice și petrografice ale ceramicii romane din Napoca*, datorat Corinei Ionescu și Lucreției Ghergari de la Catedra de Mineralogie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, cuprinde o serie de informații legate de probele și metodele de analiză, mineralogia și petrografia ceramicii, difracția de raze X și estimarea tehnicilor de modelare, a temperaturii și a atmosferei de ardere. Lucrarea Vioricăi Rusu-Bolindeț este prima sinteză asupra ceramicii romane apărută în România care beneficiază de astfel de analize de laborator.

În *Concluziile finale*, pe lângă reluarea unora de la capitolele anterioare, autoarea afirmă că „studiul ceramicii romane de la Napoca a pus în evidență existența unor legături comerciale ale locuitorilor sitului cu centre de producție vestice și orientale”; totodată, „producția locală este bine documentată, dovedită și pe baza analizelor de paste”. De altfel, în cadrul lotului total studiat de Viorica Rusu-Bolindeț, 88 % dintre piese sunt produse locale iar 12 % de import. Pe categorii, ceramica de tradiție La Tène târzie reprezintă 13 %, cea fină 53 % iar cea comună 34 %.

Anexele cuprind abrevieri, o impresionantă bibliografie generală (cca. 800 de titluri), rezumate consistente în limbile engleză și germană și ilustrație de o calitate excepțională (fotografii alb-negru și color, planuri, profile, desene ale vaselor și ale motivelor decorative).

Lucrarea *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană* se va impune, cu siguranță, foarte repede, în rândul specialiștilor preocupați de ceramica din întregul Imperiu Roman.

DOREL PARASCHIV

OLTEA DUDĂU, *Circulația monetară în castrale de trupe auxiliare din provincia Dacia*, Editura Graphite, Timișoara, 2006, 276 p. (cu 4 planșe și 4 hărți)

Publicată în anul 2006, la editura Graphite din Timișoara, lucrarea regretatei O. Dudău, *Circulația monetară în castrale de trupe auxiliare din provincia Dacia*, reprezintă o apariție binevenită și necesară, credem, pentru cercetarea numismatică din România. Chiar dacă lucrarea în sine constituie doar o parte a tezei de doctorat a cărei redactare autoarea a finalizat-o în primăvara anului 2004, trebuie precizat că tocmai curajul de a prezenta spre publicare o astfel de cercetare constituie un lucru demn nu doar de menționat, ci și de apreciat.

Încă de la început ne simțim obligați să precizăm că documentarea serioasă (o bibliografie ce cuprinde un număr de 288 de lucrări științifice apărute în perioada 1865–2003/2004) caracterizează și definește cercetarea întreprinsă de autoare. Practic, lucrarea, al cărei titlu deja l-am menționat, este structurată pe șapte capitole precedate, cum era și firesc, de un cuprins, o prefață (întocmită de prof. univ. dr. Dumitru Protase, membru de onoare al

Academiei Române) și câteva cuvinte ale autoarei. În succesiunea lor, cele șapte capitole se prezintă astfel: cap. I, *Politica monetară a Imperiului roman în timpul provinciei Dacia* (p. 1–10); cap. II, *Sistemul de retribuire a militarilor din legiuni și trupe auxiliare* (p. 11–20); cap. III, *Prețurile mărfurilor, lucrătorilor și sclavilor din provincia Dacia romană reflectate în tăblițele cerate și în alte documente* (p. 21–28); cap. IV, *Constatari privind descoperirile monetare izolate în castrale trupelor auxiliare din Dacia romană* (p. 29–54); cap. V, *Tezaur monetare descoperite în interiorul și apropierea castrale auxiliare din Dacia* (p. 55–76); cap. VI, *Considerații generale* (p. 77–94); cap. VII, *Anexe* (p. 95–276).

În primul capitol, *Politica monetară a Imperiului roman în timpul provinciei Dacia* ne sunt prezentate date referitoare atât la politica monetară promovată în timpul unor împărați precum Augustus, Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus și Caracalla, cât și

aspecte legate de evoluția sistemului monetar roman până la încheierea stăpânirii imperiale în Dacia. Cu această ocazie se precizează că și provincia Dacia a fost afectată, cum era și normal, de efectele marii crize care a zguduit Imperiul roman în secolul III d. Chr., fapt argumentat de autoare prin reducerea circulației monetare, fenomen constatat în provincia Dacia, după anul 250 d. Chr., atât în mediul civil cât și în cel militar.

Al doilea capitol, *Sistemul de retribuire a militarilor din legiuni și trupe auxiliare*, oferă informații necesare pentru o mai bună înțelegere a modalităților de plată pentru militarii romani încadrați atât în legiuni cât și în trupe auxiliare. De asemenea, este prezentat cu această ocazie sistemul de recompensare al soldaților, constatat ca fiind unul diferențiat, dar și alte modalități prin care se asigura rotunjirea veniturilor militarilor (solda, *donativa*, *honestia missio*). Tot cu acest prilej este analizat și sistemul prin care erau colectate și distribuite sumele de bani necesare întreținerii armatei romane.

Capitolul III, *Prețurile mărfurilor, lucrătorilor și sclavilor din provincia Dacia romană reflectate în tăblițele cerate și în alte documente*, este dedicat analizei importanței prin prisma valorii economice a cantității de monedă folosită de soldații romani pe teritoriul provinciei Dacia. În acest caz autoarea lucrării s-a aplecat cu multă atenție asupra studierii acelor factori care permit evaluarea obiectivă a valorii numerarului întrebuințat în provincia Dacia de către militarii romani: prețurile practicate la nord de Dunăre în timpul administrației imperiale; analiza comparativă a prețurilor din provincie cu cele din imperiu; rolul jucat de elementul militar în economia monetară a provinciei; importanța soldei în cadrul aceluiași tip de economie.

În capitolele IV și V, *Constatări privind descoperirile monetare izolate în castele trupelor auxiliare din Dacia romană*, respectiv *Tezaure monetare descoperite în interiorul și apropierea castrelor auxiliare din Dacia*, sunt expuse chestiuni privitoare la: metodologia folosită de autoare în realizarea cercetării; un scurt istoric al problemei referitoare la circulația monetară în castele auxiliare din Dacia romană precum și informații referitoare la bibliografia consultată; structura numerarului izolat descoperit în castele auxiliare și rolul jucat de acesta în cadrul circulației monetare din cadrul aceluiași unități militare; structura numerarului din cadrul tezaurelor

descoperite în caste sau în imediata lor apropiere (este vorba de 25 acumulări dintr-un total de 30, cu precizarea că în cazul celor de la Feldioara, Gostăvățu I, Ighiu, Mehadia II și Vețel II unele sunt nepublicate sau pierdute, iar structura lor este din acest motiv necunoscută).

În capitolul VI, *Considerații generale*, sunt expuse concluziile la care autoarea a ajuns în urma efectuării cercetării. Din nou ne surprind plăcut judecățile de valoare cu care s-a operat pe parcursul acestui demers științific, faptul că încheierile sunt în strânsă legătură cu informațiile istorice coroborate la rândul lor cu datele numismatice. De precizat este faptul că autoarea a utilizat și interpretat în vederea consemnării concluziilor un material numismatic bogat și divers: din cele 20 586 monede, 16 269 provin din tezaure, iar 4 317 din descoperiri izolate. Din întregul numerar descoperit în cele 102 caste auxiliare avute în vedere, procentajul cel mai ridicat îl au exemplarele din metal prețios: 90 sunt din aur, iar 16 269 din argint (cu mențiunea că piesele provin atât din tezaure cât și din descoperiri izolate). De asemenea, în cadrul aceluiași capitol sunt oferite și date despre sfârșitul circulației monetare în cadrul castrelor auxiliare din Dacia, fapt pus de autoare pe seama stagnării definitive a intrărilor de monedă izolată în cadrul aceluiași tip de așezari.

Lucrarea mai cuprinde un capitol separat (VII), în care sunt prinse anexele cercetării: un bogat catalog al descoperirilor monetare ce constituie de fapt baza documentară a lucrării (p. 95–148), un rezumat în limba engleză, *Monetary Circulation in The Auxiliary Forts from Roman Dacia* (p. 149–158), o listă a abrevierilor bibliografice și tehnice (p. 159–174), 63 de tabele sinoptice (p. 175–246), grafice (p. 247–264), 4 planșe (p. 265–269) și patru hărți ale Daciei romane (p. 270–276), toate instrumente de lucru care facilitează accesul la informațiile din textul lucrării.

Metodologia sigură, bibliografia de actualitate și exprimarea clară reprezintă argumente certe pentru a considera că apariția lucrării *Circulația monetară în castele de trupe auxiliare din provincia Dacia* a regretatei O. Dudău este una de bun augur și că ea va completa în chip fericit tabloul cercetării numismatice din România. Din acest motiv suntem convinși că ea va stârni nu numai interesul istoricilor români, ci și pe al celor pasionați de numismatică.

TIBERIUS D. PĂRPĂUȚĂ

ENRICO MONTANARI, *Fumosae Imagines. Identità e Memoria nell'Aristocrazia Repubblicana*, Roma, Bulzoni Editore, Mos Maiorum Studi Sulla Tradizione Romana-2, 2009.

Cartea profesorului Enrico Montanari de la Universitatea Sapienza din Roma, despre *ius imaginum* și *persona* în cultura aristocrației romane din perioada Republicii și de la începutul Imperiului, reprezintă o contribuție interesantă pentru oricine este realment pasionat de importanța socio-culturală a simbolurilor și de *mos maiorum* în cadrul culturii vechii Rome.

Perioada tratată este foarte lungă: de la începuturile Romei republicane la epoca imperială și în final ajungând până la metamorfoza conceptului originar de *persona*

(care semnifică inițial mască și rol, teatral și social) în înțelesul său actual, de individ sau persoană, spre sfârșitul Antichității și începutul Evului Mediu. Atunci, în latina târzie populară occidentală, pe cale de a se transforma în *lingua romana rustica* (dialectele italiene, nord-franceze, occitane, reto-romane și ibero-romane), cuvântul vechi germanic *masca* (de origine longobardă, gotică și/sau francă, atestat din secolul VII p.Chr. în textele tardo-latine, *vide* germ. die Maske, eng. the Mask și din care derivă direct italianul la maschera și francezul

la masque), va înlocui vechiul termen latin *persona* pentru a desemna masca folosită în teatru și în cadrul Carnavalului, moștenitor al tradițiilor vechilor *Saturnalia* și *Lupercalia* romane. Anticul cuvânt latin *persona*, cu o profundă semnificație nu doar teatrală (spre a nu aminti decât expresia latină consacrată *dramatis personae*) ci și socială în cadrul culturii romano-latine, are, potrivit explicațiilor profesorului Montanari (care la rândul său îl citează pe marele lingvist indo-europenist italian Giacomo Devoto), o istorie interesantă în cadrul culturilor italice: el derivă din termenul etrusc *phersu-/fersu-*, la rândul său împrumutat din grecul *πρόσωπον* (chip, față, figură).

Etruscul *Phersu*, prin adăugarea sufixului latino-etrusc *-na-*, devine *phersuna*, care va da latinescul *persona* (pentru derivări similare ale unor termeni grecești în etruscă, latină și în idiomurile indo-europene italice, Giacomo Devoto, G. Radke și Enrico Montanari dau un alt exemplu celebru: teonimul grec *Περσεφόνη*, etrusc *Phersipnai/Phersipnei* [înrudit lingvist și poate și semantic-mitologic cu *phersu*], din care va deriva teonimul latin *Proserpina*).

Cartea profesorului Montanari este însă interesantă mai mult prin considerațiile istorice și de antropologie culturală asupra civilizației romane decât prin conotațiile lingvistice ale termenilor latini. Pentru a nu plictisi cititorul și a nu-i răpi plăcerea lecturii, ne vom mulțumi să menționăm câțiva *topoi* analizați de profesorul Montanari în cartea sa: importanța măștilor de ceară și ale busturilor strămoșilor (*imagines maiorum*) în cadrul manifestărilor romane tip *triumph(h)us*, *pompa funebris*, etc.; semnificația unor concepte cheie romane precum *mos maiorum*, *ius imaginum*, *nobilitas*, *patres*, *gens*, *stirps*, *populus*, *plebs*, *tria nomina*. În special secțiunea dedicată unor *cognomina ex virtute*, precum *Corvinus*, *Torquatus*, *Capitolinus*, *Scaevola*, *Cunctator*, etc., aplicate unor eroi romani ai Romei republicane timpurii și medii, cum sunt Marcus Valerius Corvinus, Marcus Manlius Capitolinus, Mucius Scaevola, Quintus Fabius Maximus Cunctator, este deosebit de interesantă pentru oricine este pasionat de mito-istoria romană și de mitologia comparată indo-europeană: italice-latină, celtică, germanică, greacă și indo-iraniană. Astfel, se pot face paralele între Horatius Cocles și Mucius Scaevola, pe de o parte, și respectiv zeii germanici Odin-Wodan și Tyr/Tiw-Ziu, pe de cealaltă parte; sau lupta dintre cei trei Horatii și cei trei Curiatii (respectiv a ultimului Horatius, supraviețuitor, cu cei trei Curiatii răniți) este mitologic comparabilă luptei lui Heracles contra monstrului tricefal Geryones, poate fi

echivalată cu un episod din gesta eroului irlandez Cú Chulainn sau a eroului iranian Œraetaona. Marcus Valerius, eroul roman devenit *Corvinus* (*cognomen ex virtute*) după ce învinge într-o luptă singulară un campion celt (romanul beneficiind în acest duel de ajutorul unui corb, latin *corvus*, de unde supranumele *Corvinus*) repetă *more romano* o paradigmă eroică celtică, pe care o regăsim în gesta războinică a eroului gael Cú Chulainn. Primii patru regi ai Romei, Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius și respectiv Ancus Marcius apar ca personificări ale unor eroi paradigmatici pentru cele trei funcții sociale indo-europene consacrate mitologic: suveranitate magică și respectiv religios-juridică, forță războinică și fertilitate. În plină epocă istorică, alegerea patronilor divini de către Octavianus (Apollo) și respectiv Marcus Antonius (Bacchus-Dionysos) trădează atât opțiuni politice (Occident romano-italic versus Orient elenistic și *imitatio Alexandri*) cât și afinități profunde psihologice justificate mitologic ale personajelor în speță (*vide et* alegerea ca protectoare de către C. Iulius Caesar a zeiței Venus Victrix/Genitrix, respectiv a eroului-zeu Hercules Invictus/Victor de către Cn. Pompeius Magnus). Privind astfel lucrurile, cartea profesorului Enrico Montanari ar trebui citită și prin filtrul sau grila interpretărilor mitologice din operele lui Jean Markale (celtolog), Georges Dumézil, Paul Zanker ca și prin prisma istoriei religiilor (Raffaele Pettazzoni, Ugo Bianchi, Angelo Brelich, Mircea Eliade).

Aspectul esențial al cărții profesorului E. Montanari este însă, în opinia noastră, următorul: prin analiza conceptelor de *imago* și respectiv *persona* (ilustrate concret și prin fotografiile unor statui și reliefuri romane), autorul realizează o istorie culturală și socială a Republicii Romane și a Imperiului Roman, a formării patriciatului, aristocrației și plebei romane. Prin influența modelului constituit de *imagines maiorum* ca paradigme comportamentale, prin utilizarea de *cognomina* ca mărci sau semne distinctive ale unor *gentes* romane sau ale unor ramuri familiale ale acestor *gentes* (care le preiau de la câte un strămoș ilustru), profesorul Montanari urmărește modul prin care, în evoluția bimilenară a Romei (*ab Urbe condita usque ad Medium Aevum*), „chemarea străbunilor”, destinată la origine ca să sporească coeziunea socială, gloria și puterea politică a fiecărei *gens* aristocratice romane, va conduce în final la nașterea individului (*persona* înțeleasă ca persoană, nu ca rol, mască sau funcție ori poziție socială) în istoria civilizației europene occidentale.

DAN-TUDOR IONESCU

ION IONIȚĂ, MIRCEA MAMALAUĂ, VLADIMIR VORNIC (coordonatori), *Antichitatea târzie în bazinul Prutului: catalog*, Editura Sfera, Bârlad, 2009, XX + 132 p. (cu 670 fig. incluse în text)

Oraș ale cărui origini se pierd în zorii de început ai istoriei medievale, Bârladul s-a făcut remarcant în timpurile moderne și ca un însemnat centru de cultură al Țării de Jos a Moldovei. Continuând această tradiție, muzeul bârlădean, cu toate vicisitudinile vremurilor, a stăruit în îndeplinirea menirii sale, adăugând mereu alte și alte lespezi la fundamentul pe care s-a edificat străvechea urbe.

În deplina înțelegere a devenirii istorice, muzeului i-a revenit misiunea de a dezvălui trecutul locurilor și, totodată, de a sublinia amploarea și vechimea așezărilor umane, care, cu mult timp înainte, au precedat afirmarea medievală a ținutului. De aceea, plecând de la astfel de considerente, vom percepe mai complet și cu mai multă acuitate sinuosul drum istoric al zonei, în care, către

orașul medieval și, mai târziu, modern, a trebuit neapărat parcursă etapa Antichității târzii.

Fără a intra în analizarea conceptului de *Antichitate târzie*, cu întreaga sa gamă de semnificații, mă rezum să relev doar rolul său în trecerea de la Antichitate la Evul Mediu, într-o secvență temporală determinată: secolele II–VII (VIII) p. Chr.

Cunoașterea acestei perioade se află sub semnul contradicției între penuria izvoarelor istorice, pe de o parte, cu multitudinea și varietatea monumentelor arheologice, pe de alta. Din acest punct de vedere, rolul cercetării arheologice a fost acela de a întregi informațiile scrise și, chiar mai mult, de a ridica o parte consistentă din vălul trecutului așternut peste ținutul și locuitorii din perioada investigată.

În cazul de față nu este întâmplător faptul că arealul asupra căruia s-a stăruit în cea mai mare măsură este alcătuit din bazinul inferior al Prutului, vestigiile datând din intervalul pomenit fiind extrem de numeroase și bogate. De aceea, aproape în chip firesc, inițiativa și rolul principal în cadrul vastului proiect transfrontalier Phare, l-a avut Muzeul „Vasile Pârvan” din Bârlad, care, pentru concretizarea cu succes a tramei propuse, a reușit să antreneze și alte instituții, situate de-o parte și de alta a Prutului.

În același timp nu trebuie omis faptul că, investițiile financiare – susținute în proporție de peste 90% de către Uniunea Europeană – urmăresc nu numai cunoașterea realităților și relațiilor de vecinătate din trecut, ci și crearea, astăzi, a unei atmosfere pașnice și de colaborare în zonele de contact cu alte entități statale, așa după cum, cu multă relevanță, au fost reliefate și în cele două cuvinte introductive datorate lui Mircea Mamalaucă (*Argument*) și Ion Ioniță (*Antichitatea târzie în bazinul Prutului. Un proiect transfrontalier Phare*).

După cum aminteam, alături de muzeul din Bârlad au mai fost și alte instituții angrenate în ducerea la bun sfârșit a proiectului: Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei din Chișinău, Institutul de Arheologie Iași și Consiliul Județean Vaslui – în calitate de parteneri, iar, în calitate de asociați, Muzeul Județean Botoșani și Muzeul Mixt Tecuci. În același timp, ar fi totuși nedreaptă omiterea altor entități instituționale, ca de exemplu, Primăria Municipiului Bârlad, Ministerul Dezvoltării Regionale și Locuinței și Biroul Reginal pentru Cooperare Transfrontalieră Iași, al căror sprijin binevoitor a fost acordat în permanență.

Atingerea obiectivelor generale preconizate spre a fi realizate s-a făcut prin intermediul unor numeroase și variate manifestări. În primul rând, trebuie menționată organizarea unei campanii de cercetări arheologice în necropola din secolul al IV-lea, situată în locul numit Islaz (satul Polocin, com. Pogonești, jud. Vaslui), în cadrul căreia au participat și erudiți din Republica Moldova.

De asemenea, în programul activităților prin care s-a derulat proiectul, un loc memorabil l-a avut și organizarea unei sesiuni de comunicări (consacrată secolelor II–VI), susținută de către învățații de pe ambele maluri ale Prutului.

Însă, de departe, cea mai vastă și laborioasă acțiune a constituit-o organizarea unei expoziții itinerante, cuprinzând antichități de excepție din secolele II–V p. Chr., provenind

de la muzeele din Chișinău, Botoșani, Bârlad și Tecuci. Efortul depus pentru selectarea, sistematizarea și expunerea adecvată a vestigiilor pomenite a fost cu totul deosebit și, de aceea, socot oportună consemnarea integrală a numelor specialiștilor implicați: Ion Ioniță (Institutul de Arheologie Iași), Eugen Sava și Valeriu Bubulici (Muzeul de Arheologie și Istorie a Moldovei din Chișinău), Vlad Vornic și Larisa Ciobanu (Institutul Patrimoniului Cultural din Chișinău), Lucica Pârvan, Maria Diaconescu și Octavian-Liviu Șovan (Muzeul Județean Botoșani), Cotinel Munteanu, Stela Țau, Nicu Mircea și Paul Ciubotaru (Muzeul Mixt Tecuci) și, nu în ultimul rând, cei de la Muzeul „Vasile Pârvan” din Bârlad, în frunte cu energicul sau director, Mircea Mamalaucă, asistat de neobosita Eugenia Popușoi.

În sfârșit, cea mai concludentă mărturie a strădaniilor depuse pentru organizarea și valorificarea expoziției amintite o reprezintă elaborarea și frumoasa tipărire a *Catalogului*. Însă, înainte de a stăruii mai mult asupra acestuia, considerăm folositor să-i amintim pe toți cei care au contribuit la această reușită redacțională și să-i asigurăm și pe aceștia de recunoștința noastră, a tuturor beneficiarilor volumului: în primul rând este vorba de amintiții coordonatori/editori ai tomului: Ion Ioniță, Mircea Mamalaucă și Vlad Vornic; apoi, trebuie consemnate numele autorilor textelor (vocilor) care însoțesc imaginile pieselor expuse, M. Mamalaucă, Eugenia Popușoi, V. Vornic, O.–L. Șovan, Maria Diaconescu, Stela Țau, N. Mircea și P. Ciubotaru; sunt de menționat, de asemenea, și alte contribuții fără de care lucrarea nu ar fi fost completă și nu ar fi atins standardul dorit și, ne gândim, în primul rând, la fotografiile lui Viorel Buliga și Iurie Foca, la traducerile Mihăelei Moraru și Ioanei Ionițescu, precum și la tehnoredactarea datorată lui Bogdan Artene. Am insistat asupra înregistrării tuturor numelor celor implicați în realizarea acestui *Catalog*, întrucât, după cum am observat, adesea, nu relevăm îndestulător și integral truda acestora.

Așa cum am amintit, *Catalogul descoperirilor* acoperă secvența temporală care se întinde între secolul al doilea și începutul celui de-al cincilea, fiind marcată prin monumente aparținând *dacilor liberi* (A), *sarmaților* (B) și *culturii Sântana de Mureș – Černjachov* (C). În fiecare din cele trei mari compartimente, descoperirile sunt prezentate sintetic (cuprinzând istoricul cercetării, conținutul și datarea ei), de altfel, ca și succinta descrierea a obiectelor ilustrate, din care nu lipsește totuși referirea bibliografică.

În cea mai mare parte, catalogul înglobează piese arheologice de excepție, provenind din timpul unor cercetări de mare anvergură, cum au fost cele de la Mihălășeni (săpături O.–L. Șovan) și Hănești (săpături Emilia și Nicolae Zaharia), din județul Botoșani, de la Lețcani (săpături Cătălina Bloșiu), Miorcani și Iași – Fabrica de cărămizi (săpături I. Ioniță), din județul Iași, din complexul Bârlad – Valea Seacă, de la Banca și Zorleni (săpături Vasile Palade), Polocin, cu punctele „Movilă” și „Islaz” (săpături M. Mamalaucă), din județul Vaslui, de la Barcea (săpături Stela Țau, M. Nicu) și Lunca (săpături I. T. Dragomir), din județul Galați, din așezarea și necropola de la Budești și cimitirele de la Mălăiești,

Dănceni, Hansca, Brăviceni etc. (săpături E. Rikman, Gh. Cebotarenco, T. Șcerbakova și V. Vornic), din Republica Moldova.

Nu voi mai descrie încă odată piesele expuse și reproduse, subliniind doar faptul că extraordinara gamă de obiecte prezentate ascunde nu numai o estetică aparte, ci, încă, și mai multe explicații savante, dar și persistente interogații.

VIOREL M. BUTNARIU (ed.), *Monnaies et parues du Musée Départemental „Ștefan cel Mare” de Vaslui*, Editura Panfilius, Iași 2007, 168 p. (cu ilustrații incluse în text)

Apărută sub egida Institutului de Arheologie Iași și a Muzeului Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, lucrarea reprezintă al treilea volum din seria *Corpus Numorum Moldaviae*. Aceasta este realizată de un colectiv de specialiști de la Iași, București, Vaslui, Chișinău și Constanța (Ruxandra Alaiba, Costică Asavoiaie, Ana Boldureanu, Viorel M. Butnariu, Laurențiu Chiriac, Lucian Munteanu, Gabriel Talmațchi, Adriana Țibulcă și Aurel Vâlcu) și structurată pe mai multe părți.

În *Tezaurare monetare* (p. 1–91) sunt incluse șase descoperiri, date în diverse perioade: Fedești – a doua jumătate a sec. IV – prima jumătate a sec. III sau prima jumătate a sec. II a. Chr. (34 piese histriene din bronz de tip „Apollon”), Schinetea – ultimele decade ale sec. XIV–1470 (12 monede din aur – patru perperi și doi ducați din Chios, doi florini ungurești și patru imitații după ducați venețieni, 59 din argint – 58 de accii și o imitație după astfel de monede și una din bronz aurit – imitație după un ducat venețian, la care se adaugă numeroase bijuterii și accesorii vestimentare din argint – engolpioane, diademe, inele, cercei, garnituri de centură, bumbi, aplici, toate fiind descoperite într-un vas-borcan), Vetrișoiaia – a doua jumătate a sec. XV – sec. XVI (59 monede de argint emise de Imperiul romano-german, Polonia și Ungaria), Bălțați – a doua jumătate a sec. XV – începutul sec. XVII (o monedă otomană din aur, 811 otomane și occidentale din argint, precum și numeroase bijuterii din argint – cercei, inele, bumbi, aplici) și Vaslui –

În ansamblu, *Catalogul* constituie o frumoasă realizare – utilă atât specialiștilor, cât și publicului avid de cultură – și răspunde exemplar proiectului demarat inițial, în care, de asemenea, trebuie remarcat, nu a fost deloc neglijată și realizarea corespunzătoare a țințelor politice propuse.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

două tezaure moderne (12, respectiv 11 monede din bronz de la Carol I al României).

Descoperirile izolate (p. 93–108) cuprind 39 de monede din argint și 84 din bronz egiptene, dacice, romane, bizantine, medievale și moderne (moldovenești, poloneze, ungurești, otomane și românești).

În *Alte descoperiri* (p. 109–112) sunt incluse câteva bijuterii și accesorii vestimentare rezultate în urma cercetărilor arheologice din perioada 1998–2002 dintr-o necropolă de la Vaslui, datată în sec. XVI–XVIII.

În *Addenda* (p. 113–122) sunt tratate patru monede bizantine izolate (folles), un tezaur de 264 piese histriene din bronz de tip „Apollon” descoperit la Fedești (tezaur publicat pe trei loturi, în 1989, 1996 și 2003 de către C. Buzdugan, C. M. Petolescu, respectiv C. Preda) și un cercei și un lanț de perioadă medievală de la Vaslui – Curtea Domnească. Aceste piese ar fi trebuit incluse în capitolele anterioare.

În *Donații* sunt prezentate 25 de monede din bronz și argint antice și medievale, al căror loc de descoperire nu este cunoscut.

Abrevierile bibliografice, cele utilizate în descrierea pieselor numismatice, lista nominalurilor, și a monetărilor (p. VII–XIII), indicii (p. 127–144), bibliografia (p. 145–154) și ilustrația (desene și fotografii color) întregesc această lucrare, utilă oricărui numismat român.

DOREL PARASCHIV

Studia Antiqua et Medievalia. Miscellanea in honorem annos LXXV peragentis Professoris Dan Gh. Teodor oblata, edidit DAN APARASCHIVEI (colecția „Honoraria” 5, Redigit Victor Spinei), Editura Academiei Române, București, 2009, 486 p.

Studiile referitoare la primul mileniu creștin în România a cunoscut o puternică vitalizare prin implicarea deplină în cercetarea academică a istoricului și arheologului ieșean Dan Gh. Teodor. Într-o manieră exclusivistă s-au organizat și derulat investigațiile științifice, practice ori experimentale, pe care le-a coordonat și în urma cărora dr. Dan Gh. Teodor a obținut rezultate fundamentale pentru cunoașterea genezei și evoluției limbii și a poporului român. Prețuirea de care se bucură specialistul ieșean și activitatea sa s-a concretizat și prin apariția editorială de față. Semnatarul studiilor din volumul îngrijit de tânărul specialist dr. Dan Aparaschivei

(apropiat colaborator al profesorului Dan Gh. Teodor) au adus astfel prinosul lor științific celor 75 de ani de viață și celor peste 50 de ani de efervescentă și tenacitate creatoare în domeniul arheologiei și istoriei evului mediu.

Volumul de față cuprinde articole ce tratează teme de arheologie și istorie specifice primului mileniu creștin. Autorii provin de la instituții academice și universitare din România, Republica Moldova, Ucraina, Rusia, Republica Belarus, Slovacia, Polonia și Franța, confirmând încă o dată considerația față de întreaga activitate a specialistului român. Varietatea chestiunilor discutate în volumele de autor ori colective, articolele sau studiile

parțiale indică plurivalența abordărilor tematice ale profesorului Dan Gh. Teodor.

Dintr-un început ținem să menționăm că, contrar uzanțelor metodologice consacrate, coordonatorul lucrării de față a preferat din considerente *sui-generis* o ordonare alfabetică a studiilor în funcție de numele autorilor acestora.

Studiile sunt redactate în limbi de circulație internațională (engleză, franceză, germană, rusă) ceea ce sporește considerabil accesul la informații, adresându-se în mod particular celor interesați în problemele discutate aici.

Chiar în startul tomului sunt precizate „Sumarul”, *Tabula Gratulatoria* și o „Listă a abrevierilor” consacrate și folosite în cele 27 de contribuții. În debutul volumului, dr. Dan Aparaschivei reușește ca în al său *laudatio* să surprindă trăsăturile morale și profesionale ale profesorului ieșean.

Primul articol le aparține reputaților specialiști de la Simferopol, Aleksander I. Aibabin și Elzara A. Khairedinova. În *Chronology of complexes dating back to the 6th–7th centuries from the cemetery near the village of Luchistoye* (p. 27–68) autorii prezintă rezultatele cercetărilor arheologice și analizele efectuate pe diverse categorii de materiale provenite din necropola identificată în apropierea satului ucrainean Luchistoye, localizat în sud-vestul Crimeei. În imediata apropiere și în congruență cu dinamica locuirii arhaice din acest perimetru a fost identificată fortăreața Funa, care servea drept punct de apărare pentru autohtoni și post de control asupra întregii regiuni. Cei doi arheologi și-au axat eforturile pe studiul exhaustiv și comparativ al inventarelor mormintelor, realizând o analiză eficientă a tuturor categoriilor de artefacte prelevate. Deosebit de interesante sunt mențiunile, descrierile și elementele ce au condus la încadrarea diacronică a unor obiecte de podoabă cum ar fi diferitele tipuri de fibule, cataramă, cercei, inele etc. Datările pentru variate forme de fibule au adus un considerabil aport teoretic pentru stabilirea cronologiei unor situri, necropole ori descoperiri fortuite din Europa centrală și sud-estică. Gama variată și aria întinsă de circulație a fibulelor (mai ales a „fibulelor digitate”) au provocat numeroase discuții și contradicții între specialiști. Stabilirea certă a centrelor de difuziune, a arealelor de răspândire și determinarea diacronică pentru anumite tipuri au constituit elemente definitorii pentru cunoașterea evoluției stilurilor de execuție, a mentalităților artistice, a tehnicilor și tendințelor inovatoare în domeniul cultural și economic. Pe baza unor categorii de podoabe cum ar fi fibulele, cataramele de factură slavă și bizantină, cercei, inele ori monedele bizantine și ceramica (amfore, străchini), autorii au datat cu exactitate complexe funerare. Varietatea și cantitatea remarcabilă a obiectelor de podoabă (majoritatea lor se circumscriu orfevrăriei bizantine) prezente în gropile sepulcrale probează legăturile interculturale strânse dintre sud-vestul spațiului crimeean și zonele sud-dunărene. Mormintele provin din a doua jumătate a veacului al VII-lea și prima parte a secolului următor, indicând astfel o locuire permanentă și intensă în zonă.

La toate aceste contribuții menționăm și bibliografia exhaustivă a problemei, anexată la finalul studiului.

Următoarea contribuție le aparține dr. Dan Aparaschivei și dr. Costel Chiriac, ce continuă publicarea unor accesorii și obiecte de vestimentație provenite din descoperiri fortuite, din spațiul dunăreano-pontic. Cercetătorii ieșeni analizează câteva piese inedite provenite dintr-o colecție privată, în acest volum consumându-se un nou episod al prezentării unor artefacte de proveniență romano-bizantină. În *Objets vestimentaires de Dobroudja romaine-byzantine* (p. 69–78), autorii au sistematizat dezbaterea referitoare la originea, cronologia și gradul de difuziune a cataramelor de centură ori a unor tipuri de aplice din secolele VI–VII, revizând totodată bibliografia problemei. Pentru anumite tipuri de cataramă s-a stabilit cu precizie proveniența bizantină și filiera de pătrundere în spațiile nord-dunărene, în timp ce categorii aparte de accesorii pentru vestimentație au fost prelucrate în atelierele meșterilor locali, imitând forma, tehnica execuției și ornamentația pieselor inițiale. Contactele interculturale dintre sedentari și nomazi au înlesnit pătrunderea unor piese până dincolo de fruntariile nistrene, până în inima stepelor euro-asiatice. Astfel încât, doar analogiile și analizele metalografice realizate pe serii de podoabe și accesorii vestimentare pot disocia și stabili cu exactitate proveniența, originalitatea și apartenența etnică a acestora.

Cu mai bine de două decenii în urmă au debutat săpăturile sistematice din așezarea rurală romană de la Telița, județul Tulcea. Lucrările au fost inițiate și s-au derulat în următorii ani sub directa îndrumare a dr. Victor Heinrich Baumann. Rezultatele cercetărilor au fost publicate în diverse tomuri, monografii, reviste etc. autohtone sau din străinătate, discuțiile fiind reluate și în paginile prezentei lucrări¹. De această dată, în *Les édifices publics appartenant à l'établissement rural romain Telița-Amza, département de Tulcea* (p. 79–98) sunt prezentate concluziile referitoare la forma și tehnica executării edificiilor publice, la chestiunile social-economice, confesionale și culturale, precum și la organizarea administrativ-teritorială a teritoriului rural roman, din veacurile III–IV d. Chr.

Investigațiile rămășițelor arhitecturale cu destinație publică și poziția acestora într-un plan urbanistic general l-au determinat pe V. H. Baumann să emită câteva concluzii interesante în privința modificărilor survenite în veacul al IV-lea în viața social-economică, administrativ-teritorială, confesională și culturală în Imperiul Roman. Chiar dacă unele aprecieri suscită încă largi discuții și o atentă revizuire a interpretărilor de ordin arhitectonic și arheologic, datele cercetărilor (bogăția materialului arheologic, diversitatea, structura și planimetria construcțiilor civile și religioase ș. a.) reflectă o locuire intensă și continuă a zonei vreme de câteva secole.

Studierea Evului Mediu timpuriu din zona de sud-vest a României a înregistrat numeric o nouă contribuție, cea a dr. Adrian Bejan, profesor universitar al Facultății de Litere, Istorie și Teologie, secția Istorie, din cadrul Universității de Vest din Timișoara. Dificultățile legate de lipsa și echivocul informațional al surselor scrise sunt

¹ Vezi bibliografia de la p. 97.

covârșitor suplinite de intensificarea cercetărilor arheologice referitoare la istoria secolelor VIII–XIV.

Studiul intitulat *Considerations in regard to the development of feudalism on the territory of Banat* (p. 99–111) a fost structurat pe mai multe segmente tematice, prezentate cronologic, debutând cu precizări generale privind chestiuni de ordin etnico-demografic, social-economic, teritorial-administrativ, politic și militar din spațiul bănățean, în secolele VIII–X. Celelalte două părți ale lucrării tratează schematic realitățile social-politice din interiorul societăților omenești autohtone, aflate sub incidența bulversărilor militare ce au afectat deopotrivă, regiunea precum și cadrul teritorial-administrativ și politic-instituțional al organizațiilor arhaice românești premergătoare constituirii statale (secolele IX–XIV). Autorul a realizat o evocare succintă a unor descoperiri din sud-vestul României, o recapitulare rezumativă a evenimentelor politice și militare ce au imprimat decisiv evoluția istorică a comunităților arhaice românești și, totodată, o „frescă” inconsistentă a relațiilor interculturale derulate în acest teritoriu, de-a lungul unui segment temporal întins (secolele VIII–XIV), ce ar fi prilejuit o prezentare substanțială. Tratarea unui singur aspect din largul palier al dezbaterilor prezentate ori a unor probleme specifice unui interval temporal scurt ar fi produs un rezultat mult mai eficient, în cadrul restrâns generat de momentul aniversar de față. Însăși sintagma folosită în titlul lucrării pentru a desemna intervalul diacronic suspus dezbaterilor prezente ni se pare distonantă și perimată în raport cu realitățile istorice românești.

Un studiu bine structurat este cel al reputei specialiste timișorene dr. Doina Benea. Generic intitulat *Betrachtungen über die Südwestgrenze der Römischen Provinz Dakien. Der Stand der rumänischen Forschungen* (p. 113–131), autoarea a realizat o retrospectivă a cercetărilor arheologice, istorice și filologice din spațiul sud-vest românesc (zona Banatului de astăzi). Departate de a fi epuizat materialul informativ și problematica supusă dezbaterilor curente, Doina Benea prezintă succint demersurile științifice desfășurate pe parcursul unei mai bine jumătăți de veac. Comentariile teoretice sunt susținute de ilustrația sugestivă și de o bibliografie selectivă care cuprinde însă cele mai importante contribuții istoriografice.

Arheologia slovacă s-a bucurat în ultimele decenii de o revigorare excepțională a cercetărilor arheologice, cunoscând totodată și o afirmare europeană a sistemului academic din această țară, ce a generat o diriguire plurivalentă a activităților științifice pe calea aprofundării și diversificării studiilor interdisciplinare în domeniu. Un exponent de seamă al istoriografiei slovace este și dr. Darina Bialeková, reputat specialist medievalist și reprezentant al vechii școli de arheologie din această țară. Studiul intitulat *Zur Frage von Kontakten des Mitteldonaugebiets zum Orient in der zweiten Hälfte des 8. Jhs. bis in die erste Hälfte des 9. Jhs. auf Grund des Vorkommens von Abbasidenmünzen* (p. 133–143) prezintă situația geo-politică din ultima jumătate a veacului al VIII-lea și prima parte a secolului următor, din perspectiva surselor istorice scrise și arheologice, sub impactul extraordinar asupra Europei, în general, și

asupra lumii slave, în particular, al ultimelor valuri ale triburilor avare. Totodată, așa cum reiese din descrierile autorilor arabi și persani, sistemul politic bizantin și carolingian au suferit în urma derulării expedițiilor militare repetate ale elementelor militare tribale ale Imperiului Abbasid. Traseele incursiunilor combatanților arabi au fost jalonate odată cu descoperirile monetare din spațiul european. Alături de piesele numismatice, obiectele de podoabă și accesorii de vestimentație ori echipament ecvestru au determinat atribuirea etnică justă și segmentul temporal corect pentru campaniile militare ale acestora.

Un demers aparte este scurta digresiune a istoricului brăilean Ionel Căndea, care în *Old archaeological and historical researches in the Teleorman County and the fortress of Turnu (Măgurele)* (p. 145–152) prezintă o succesiune de evenimente premergătoare și auxiliare investigațiilor de specialitate din teritoriile riverane râului Olt și din cuprinsul cetății medievale Turnu, coroborând datele arheologice cu informațiile istorice disponibile în cronografia vremii.

Din mediul academic moscovit provine dr. Igor Olegovič Gavritukhin, care în studiul *Elementy «Justinianovskogo» voinskogo stilja u Severnykh Varvarov (Prjažki tipa Sučidava)* (p. 153–183) ne oferă rezultatele unei temeinice investigații asupra accesoriilor echipamentului militar romano-bizantin provenit din fostele provincii imperiale din Europa. În cazul de față, specialistul rus realizează o analiză succintă și obiectivă a cataramelor și limbilor de curea de pe echipamentul militar al vremii. Se diferențiază, nu fără a suscita la discuții suplimentare, câteva tipuri cu formele și variantele specifice fiecărei etnii. Se observă astfel (așa cum reiese din harta schițată în Pl. 4) o circulație dinamică a pieselor, analizând deopotrivă centrele de producție, forța de difuziune și punctele în care au fost identificate de către arheologi.

Tipologia, comentariile sugestive pentru fiecare categorie de piese, ilustrația concludentă și bibliografia selectivă, care cuprinde exponențial cele mai avizate contribuții în domeniu, consacră lucrării o importanță deosebită pentru istoria culturală a primului mileniu creștin.

Prezența preocupărilor inter-disciplinare în cadrul cercetărilor arheologice sistematice a fost susținută și de activitatea persuasivă a regretatului arheozoolog ieșean dr. Sergiu Haimovici. *The study of the fauna remains from the lodgings in Borșeni „Bulgărie” (Războieni, Neamț County), Vth–VIth centuries* (p. 185–195) prefigurează analiza materialului paleo-faunistic din așezarea rurală Borșeni (comuna Războieni, județul Neamț). Tabele sinoptice și aprecierile descriptive ne oferă o imagine sugestivă asupra economiei agrare și pastorale a comunităților rurale arhaice autohtone din spațiul est-carpatic. Resturile osteologice animaliere ocupă un rol însemnat în ansamblul artefactelor și vestigiilor arheologice, prelevarea acestora necesitând o metodologie aparte pentru ca rezultatele analizelor să nu fie contaminate prin vicierea metodelor de extragere a materialului paleo-faunistic aflat *in situ*.

Următoarea lucrare îi aparține istoricului bucureștean dr. Radu Harhoiu. Specializarea în perioada pre-medievală și medievală timpurie l-a consacrat ca o autoritate în

domeniu. Proiectele finalizate, calificarea obținută în reputele centre academice din Europa și cooptarea sa în diverse colective de cercetare internaționale, determină racordarea și raportarea studiilor referitoare la Evul Mediu timpuriu, din România și străinătate, la contribuțiile Domniei sale. În *Nach-Römisches Töpferhandwerk in Sighișoara (Schäßburg)*, „Dealul Viilor” (p. 197–225) autorul realizează nu numai o prezentare sterilă a datelor arheologice, ci și un veritabil expozeu analitic și comparativ a vieții social-economice și culturale al comunităților locale transilvănene din veacurile III–VIII, în contrast cu evoluția zonelor învecinate. Stabilirea raporturilor inter-culturale dintre diverse comunități arhaice din acest spațiu a relevat un dinamism continuu al schimburilor comerciale și, implicit, al unor categorii de artefacte. Între aceste mărfuri de serie un rol istoric l-a avut vasele din ceramică, ca produse finite ale atelierelor meșteșugărești consacrate. În varietatea complexă a tipurilor și variantelor, Radu Harhoiu are meritul incontestabil de fi decantat opiniile și teoriile avizate aflate deja în circulație și de a fi structurat coerent și practic categoriile ceramicii veacurilor IV–VI. Studiul de față și, mai ales, întreaga activitate științifică definesc profilul profesional al specialistului bucureștean, marcându-i totodată prestanța europeană.

Tot ca o preocupare pentru istoria pre-medievală din spațiul est-carpatic se înscriu și recente demersuri ale mai tânărului coleg de la Muzeul de Istorie din Roman, George Hânceanu. Rodul unor susținute activități de teren întreprinse în anii 2004–2006, în așezarea rurală de la Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț, lucrarea de față oferă date sintetice referitoare la câteva tipuri de vase datate relativ în secolele VI–VII. Sugestiv intitulat *La céramique des VIe–VIIe siècles dans l'établissement de Roșiori – Dulcești (dép. de Neamț)* (p. 227–235) studiul are meritul de a introduce în literatura de specialitate un material arheologic inedit.

Specialist de talie europeană, exponent al prestigioasei școli slave de istorie orientală și bizantină de la Kiev și Sankt Petersburg, absolvent al celebrei Université de Paris I – Panthéon Sorbonne și reputat cercetător la Centre de Recherches d'Histoire et de Civilisation de Byzance din Paris, dr. Michel Kazanski s-a remarcat în întreaga sa activitate ca un infatigabil specialist în istoria relațiilor inter-culturale în Europa epocii marilor migrații (secolele IV–VII), precum și în geneza și evoluția civilizației europene, în perioada evului mediu timpuriu. *Les huns et les slaves* (p. 237–256) reprezintă un excurs compozit în istoria evoluției spațiului european sub impactul derulării campaniilor militare ale hunilor și a migrațiilor succesive ale neamurilor slave din veacurile IV–VI. Caducitatea sursele literare ale vremii sunt completate de numeroasele descoperiri arheologice din a doua jumătate a veacului trecut și primii ani ai secolului al XXI-lea. Identificarea artefactelor specifice autohtonilor, alături de produsele finite ale migratorilor, reflectă dinamismul contactelor inter-etnice și culturale. Devansând aspectele negative ale mișcărilor ample ale populațiilor stepei euro-asiatice, melanjul cultural complex suplinește elementul civilizator alterat inițial de componenta violentă și

distructivă a conflictului armat. Cu alte cuvinte, am analizat un text compact, coerent și captivant, care confirmă încă o dată concepția istorică polyvalentă a specialistului francez de sorginte letonă.

Un studiu despre evoluția realităților social-economice în spațiul ucrainean sub influența directă a statului Rusia kieveană este și cel al specialistului de la Kiev, Denis Nikodimovič Kozak. *Poselenie Venedov na Volyni (Zubričkaja kul'tura)* (p. 257–285) cuprinde rezultatele investigațiilor arheologice din regiunile istorice Podnestrovyje (Velyka Sloboda, Sokil'nyky, Zudra, Davydiv) și Volynii (Boratyn, Girka Polonka II, Zagaji, Lyniv, Chrinnyky). Materialul arheologic datează cu exactitate nivelele de locuire din perioada de revigorare politică și economică a statelor rusești (secolele X–XII). Descrierea artefactelor (ceramică, obiecte de uz casnic confecționate din metal, piatră ori os ș. a.) și conexarea cu piese similare din regiunile învecinate ne oferă informații suficiente asupra nivelului de trai a comunităților slave din spațiul menționat, ce au gravitat vreme de câteva secole spre orbita economică și politică a statului kievean. Ilustrațiile sugestive sunt inserate în textul rusesc, ceea ce-i conferă compoziției o flexibilitate practică și pozitivă pentru specialiști.

Studiul Zofiei Kurnatowska intitulat *Archaeological indicators of Early Slavonic states formation in the Southern and Northern areas* (p. 287–296) reprezintă o scurtă digresiune la geneza statelor slave, la cumpăna primelor două milenii creștine. În cele doar câteva pagini de text și referințe bibliografice specialista poloneză a evocat sintetic premisele constituirii statelor slave din Europa și dinamica relațiilor inter-culturale cu mai vechile și, totodată, influentele puteri din zonă (Imperiul Carolingian, Imperiul Bizantin, khaganatele avare și bulgare).

O prezentare bazată pe rediscutarea unor izvoare și opinii ale specialiștilor în istorie și civilizație bizantină, referitoare la importanța economică, politică și militară a constituirii themei Likostomo, o constituie contribuția reputatului istoric dr. Alexandru Madgearu – *The Lykostomion Theme on the Lower Danube (9th century)* (p. 297–304).

În *First millennium settlements along middle course of the Timiș river* (p. 305–310), Mircea Mare ne oferă un scurt repertoriu al descoperirilor arheologice în urma periegezelor și cercetărilor de suprafață efectuate în regiunile riverane râului Timiș. Materialul arheologic datat cu precădere în primul mileniu d. Chr. este reprezentativ pentru cunoașterea evoluției social-economice, culturale și confesionale a comunităților arhaice din acest spațiu.

O contribuție de istoriografie este cea a profesorului dr. Ioan Mitrea. Lucrarea reprezintă o evocare sugestivă a operei și profilului enciclopedic al ilustrului istoric Vasile Pârvan. *Dacian-Romanity and the Romanians in V. Pârvan's works* (p. 311–318) reprezintă un comentariu succint asupra aportului științific organic la cunoașterea etnogenezei românești și continuității tradiției daco-romane în civilizația arhaică românească, enunțate și puternic argumentate de ilustrul istoric.

În ordinea alfabetică consacrată ca metodologie de structurare internă a volumului de față, următorul studiu îi aparține cercetătorului de la Kiev, Aleksandr Petrovič Moțja. În *Region Dnestra i Dunaja v konțe I – načale II tysjačeljetij našej Zry: vzgljad sosterony Kievskoj Rusii* (p. 319–329) sunt prezentate o serie de descoperiri din spațiul cuprins între Nistru, Prut și Dunăre, provenite din sălașele vechilor slavi. Istoriografia românească de până la 1990, exacerbata de un spirit ultra-naționalist, a prezentat toate descoperirile arheologice din teritoriul geografic românesc ca fiind produse exclusiv ale populației arhaice românești din secolele VI–XII. Cercetările ulterioare reflectă realitățile istorice incontestabile și anume, ale conviețuirii autohtonilor cu neamurile slave și influența reciprocă la nivelul vieții cotidiene.

Autorul lucrării aduce în prim planul atenției specialiștilor medievaliști date consistente de natură istorică și arheologică care reflectă impactul economic, politic și cultural al statului Rusia Kieveană asupra teritoriilor învecinate locuite de comunitățile vechilor slavi. Descoperirile arheologice relevă difuziunea remarcabilă într-un teritoriu relativ extins a unor artefacte, produse în atelierile meșterilor kieveeni.

Tot un studiu de retrospecție a istoriografiei românești din ultimele decenii, referitoare la cercetarea arheologică din nordul Dunării de Jos, a fost întocmit de istoricul basarabean dr. Sergiu Musteață. *Contributions to the history of Romanian archaeology. The history of the research of 8th – 9th C. Archaeological sites in the North of the Lower Danube* (p. 331–346) constituie o trecere în revistă sintetică a preocupărilor naționale pentru ultimul segment al primului mileniu creștin, acestea fiind ordonate cronologic și tematic. Cuantificând cele mai avizate lucrări ale istoricilor și arheologilor din centrele de cercetare din România, specialistul de la Chișinău realizează totodată o recenzie obiectivă a acestora.

Unul dintre cei mai avizați arheologi medievaliști din mediul academic din Ucraina este dr. Viktor Leonidovič Myț. Domnia sa are o vastă pregătire în arheologie medievală urbană dar și în cea a fortificațiilor bizantine, îndeajuns de bine reprezentate și conservate în spațiul crimeean. În studiul *Rannevizantijskaja krepost' Aluston v VI–VII vv. istorija, arkheologija i proiskhozdenie toponimiki pamjatnika* (p. 347–367) autorul ne prezintă varietatea informațională și metodele multiple de analiză a fortificației romano-bizantine Aluston, așa cum este prefigurată încă din titlu. Orizonturile culturale romano-bizantine sunt bine marcate de un bogat și variat material arheologic. Aprecierile referitoare la arhitectură edifică considerabil asupra tehnicilor de zidire a unei fortificații menite să susțină strategic controlul asupra unei vaste regiuni și, deopotrivă, să adăpostească în vremuri turburi un număr consistent de oameni.

The early medieval spirituality in the Prut-Dniestr space (p. 369–400) reprezintă valorificarea cercetărilor prof. univ. dr. Gheorghe Postică derulate pe durata a mai bine de 20 de ani de activitate de teren. Totodată, studiul referitor la aspecte ale spiritualității (comunități de credincioși creștini ori păgâni, complexe de cult, practici

funerare, mobilier funerar etc.) în secolele V–XIII, într-un spațiu caracterizat printr-un mozaic de etnii și culte, este parte componentă a tezei pentru conferirea titlului de doctor habilitat în istorie și care a văzut lumina tiparului în 2007 (Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean – secolele V–XIII*, Ed. Academiei Române, București, 314 p. + 31 tabele, 75 diagrame, 48 hărți și 4 anexe).

O altă contribuție din spațiul rusesc îi aparține dr. Vlasta Evghen'evna Rodinkova de la Moscova, care în *Novye nahodki pal'čatykh fibul v Podneprov'e* (p. 401–409) realizează o succintă analiză și clasificare a fibulelor digitate din secolele VII–VIII, descoperite în estul și centrul Europei.

În aceeași categorie tematică se înscrie și lucrarea regretatului specialist tulcean Gavrilă Simion. *Un nouveau groupe des fibules digitales découvertes dans la region du Dobroudja* (p. 411–419) conține date sintetice referitoare la evoluția și răspândirea teritorială a unui tip de fibule digitate, pe baza unor recente descoperiri din teritoriul dobrogean.

Situl de la Hârșova (județul Constanța) deține valori arheologice și istorice extraordinare, drept pentru care a atras interesul susținut al specialiștilor români și străini. Dr. Cristina Paraschiv-Talmațchi este unul dintre cercetătorii care s-au aplecat cu precădere în investigarea anticului *Carsium* și a *Hinterlandului* cetății. *Early middle ages in Dobrudja. Different Data concerning the State of the Research at Hârșova (Constanța County)* (p. 421–438) constituie o re-evaluare a cercetărilor arheologice din teritoriul cetății Hârșova. Rediscutarea unor aspecte de planimetrie, referitoare la tehnica și etapele de edificare a fortificațiilor, cu privire la atribuirea etnică a unor categorii de artefacte, stabilind centrele de producție și aria teritorială în care s-au răspândit, validează și garantează caracterul complex al demersului specialistei constănțene.

Nu mai puțin importante sunt și datele introduse în circuitul științific de către dr. Ion Tentiuc, care în *Des considérations sur la présence de quelques groupes des alans à l'ouest des Carpates Orientaux pendant le Haut Moyen Âge* (p. 439–453) efectuează o analiză lucidă a unor tipuri de artefacte atipice obiectelor produse în atelierile autohtonilor din spațiul est-carpatic, din secolele V–VI d. Chr. Contrar opiniilor formulate în deceniile 6–8 ale veacului trecut și a unor teorii susținute încă cu o feroare inexplicabilă, nefiind sustenabile în practică, în ultimii ani o serie de specialiști români și străini au revenit cu argumente obiective și solide pentru a reaseza chestiunile echivoce în cadrul științific, conform cu realitățile istorice inițiale.

Un studiu care transpune rezultatele cercetărilor interdisciplinare în arheologie este cel realizat de dr. Eugen Silviu Teodor, cercetător la Muzeul Național din București. În *Pottery shape evidence and the formation of the avaric Khaganat* (p. 455–475) arheologul și istoricul bucureștean a realizat pe baza studiului matematic, folosind metoda *sistemul compas*, o structurare eficientă a tipurilor ceramicii de uz comun, identificând totodată centrele de producție și varietatea formelor specifice

utilității acestora. Conturarea categoriilor principale și a variantelor inerente a contribuit deplin la cunoașterea originii etnice a comunităților ce au generat astfel de artefacte, a tehnicii de producție precum și a ariilor geografice de răspândire. În consecință, elementele abstracte ale metodei matematice de calcul și clasificare a olăriei sunt inserate într-o interpretare obiectivă a materialului informațional al surselor scrise, istorice și arheologice.

Ultima contribuție inclusă în volumul de față este cea a dr. Valentina Sergheevna Verghej, fiind intitulată *Žilišče pražskogo perioda na Mnogoslojnom poselenii Snjadin z na Reke Pripjatj* (p. 477–486). Autoarea prezintă rezultatele investigațiilor arheologice din așezarea de la Snjadin Petrikovskogo, raionul Gomel'skoj, Republica Belarus, în care au fost cercetate nivelele de locuire specifice secolelor XI–XII.

Varietatea tematică, prezentarea rezultatelor unor investigații interdisciplinare, calitatea temelor abordate și numele specialiștilor ce au contribuit la întocmirea acestei culegeri de studii, consfințește volumului un destin aparte. Va fi cu siguranță un instrument de lucru important și util prin prisma subiectelor dezbătute, a bibliografiei selectivă, anexate fiecărui studiu în parte și care cuprinde

toate contribuțiile istoriografice până în prezent, precum și a editării textelor în limbile internaționale consacrate, ce va înlesni accesul la informație.

Tomul de față este prezentabil și prin grafica copertilor, însă este în parte deficitar în ceea ce privește calitatea tehnică de tipărire a unor hărți, imagini, tabele, grafice, fotografii etc. În ciuda problemelor semnalate, volumul va avea parte de evaluări pozitive, acestea datorându-se în mare măsură acribiei, obiectivității și calificării profesionale a celui care a realizat întregul proces de editare (uniformizarea textelor și a aparatului critic, supervizarea traducerilor, semnalarea și corectarea unor erori intervenite la tehnoredactarea și conceperea studiilor etc.).

Nu ne rămâne altceva decât să salutăm inițiativa specialiștilor de la Institutul de Arheologie din Iași și să-i urăm profesorului Dan Gh. Teodor sănătate, putere de muncă și multe alte momente aniversare ce-ar prilejui întocmirea unor volume asemănătoare celui prezentat în paginile de mai sus.

GEORGE A. BILAVSCHI

MICHEL KAZANSKI, *Archéologie des peuples barbares (Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi, V, curatores seriei Victor Spinei et Ionel Căndea)*, Editura Academiei Române – Editura Istros, București–Brăila, 2009, 491 p.

Seria *Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi* inițiată de profesor dr. Victor Spinei, sub tutela Institutului de Arheologie din Iași, al Academiei Române – Filiala Iași, și-a propus să evoce contribuțiile excepționale ale unor nume răsunătoare de pe firmamentul cercetării arheologice și istorice mondiale. Volumul de față, al cincilea al seriei, este dedicat remarcabilului cercetător și profesor rus-francez, Michel Kazanski.

Născut la Riga (Letonia), cu o educație aleasă căpătată în Universitatea din Leningrad (Sankt-Peterburg), Kazanski s-a remarcat încă de la absolvirea studiilor ca un foarte bun arheolog al epocii Marilor Migrații.

Din 1981 imigrează în Franța, unde începe o altă etapă în cariera de cercetător științific, pentru un domeniu care presupune, pe lângă cunoștințe, voință și capacitate de muncă impresionantă. Trece prin diverse etape de recunoaștere a studiilor efectuate în URSS, obține o diplomă de Studii Aprofundate la Sorbona, iar în 1986 susține doctoratul cu tema *Les Goths en Europe orientale à l'époque hunnique (375–454). Documentation archéologique: la phase finale de la culture de Tcherniakov*, la aceeași Universitate. La acel moment avea o carte de vizită deja impresionantă, ceea ce a antrenat cooptarea sa în diverse organisme de cercetare naționale sau internaționale, precum și ca membru în comitetele editoriale ale unor publicații de profil. De asemenea, în mediul universitar a ținut numeroase cursuri și, din 2008, a fost numit Director de cercetare, clasa a II-a, al Centrului Național de Cercetare Științifică.

Publicarea unor monografii de certă valoare, alături de numeroase contribuții științifice în revistele de specialitate de prestigiu din întreaga lume, l-au făcut cunoscut și apreciat printre cercetători ca un foarte avizat specialist al epocii migrațiilor din Europa. Îmbinarea și fructificarea informațiilor arheologice cu istoria, capacitatea de analiză a materialelor publicate dintr-un spațiu geografic imens, cuprins între Volga și Caucaz, către est, și Oceanul Atlantic spre vest, sunt elemente care au transformat în cercetări exponențiale lucrările lui Michel Kazanski.

Prezentul volum reunește trei dintre aceste lucrări de referință, sub genericul *Barbarii și Marea Neagră (Les Barbares et la mer Noir)* și textele a două comunicări susținute la colocvii internaționale în San Marino, inedite, compilate sub titulatura de *Barbarii și Occidentul în epoca Marilor Migrații (Les Barbares et l'Occident à l'époque des Grandes Migrations)*.

Primul studiu se intitulează *Les antiquités germaniques de l'époque romaine tardive en Crimée et dans la région de la mer d'Azov* și a fost publicat în revista *Ancient West & East*. I, 2002, n° 2, p. 393–411. Scopul mărturisit al autorului este utilizarea materialului arheologic în sprijinul inițiativei de a identifica originea germanicilor din Crimeea și de la Marea Azov în epoca romană târzie și la începutul epocii Marilor Migrații (sfârșitul secolului al III-lea – începutul secolului al V-lea). Sunt prezentate și descrise amănunțit obiectele de factură germanică identificate în situri din regiunea vizată, cu încadrarea cronologică aferentă și cu trimiteri bibliografice avizate. Autorul se ocupă, în special, de tipurile de fibule

care circulau în această perioadă, dar și de diverse pandantive, piepteni, arme, obiecte de podoabă și chiar ceramică aparținând, în cea mai mare parte, culturii Cernjahov. În 18 planșe sunt reprezentate sute de obiecte descrise în cele șapte anexe de la finalul articolului, în cea mai mare parte descoperite la Kertch, Chersones, Tanaïs, Sovhoz, Lučistoe sau Družnoe. Informațiile provenite din analiza acestor materiale sunt confruntate cu izvoarele literare referitoare la populația din zonă în perioada studiată. Rezultă întrebări veridice și cu interes sporit, la care însuși autorul încearcă să ofere răspunsuri adecvate: când au putut accede goții în această zonă? – nu cumva au deținut controlul parțial al noilor teritorii? – cum se poate explica prezența unui regat got alături de hunii care s-au stabilit în regatul Bosporan la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui de-al V-lea? – cum se poate justifica un habitat „multinațional” în stepa dominată de huni?

Unele dintre răspunsurile găsite sunt de o importanță absolută. Vorbim, spre exemplu, de identificarea unor așa-zise așezări eterogene în mediul nomad, temporare inițial, devenite apoi permanente, de tip *zimnik*, în locații precum Tanaïs. Apoi, sunt prezentate trei componente germanice în Crimeea de sud-est: una de tip Cernjahov-Wielbark, alta scandinavă și a treia dunăreană, în ciuda faptului că nici o sursă literară nu vorbește despre prezența germanică în zonă înainte de secolul al VI-lea.

Al doilea material inclus în volumul de față constituie o parte dintr-o monografie colectivă, publicată de autor împreună cu Marc Shchukin și Oleg Sharov, *Des Goths aux Huns : Le Nord de la mer Noir au Bas-Empire et à l'époque des Grandes Migrations*, Oxford (BAR-S 1535), 2006. Cercetarea *L'époque hunnique au Nord de la mer Noir* a reprezentat lucrarea prezentată de M. Kazanski pentru obținerea titlului de doctor habilitat la Universitatea Paris I-Sorbona. Este un studiu foarte complex, cu o componentă descriptiv-istorică importantă în introducere, urmată de partea consistentă bazată pe analiza materialelor arheologice și reflecții de natură istorică izvorâte din concluziile trase de pe urma acestei cercetări de factură arheologică, îmbinată cu dovezile provenite din sursele scrise ale epocii.

După o scurtă punere în temă cu obiectivele principale propuse și după detalierea cronologiei utilizate pe parcursul cercetării, Michel Kazanski inițiază demersul său cu primele mențiuni ale hunilor în istoriografia antică. Proveniența lor asiatică nu pare a fi pusă la îndoială de foarte mulți, însă originea exactă este disputată încă de mediile științifice. Nici analizele lingvistice și nici cele demografice nu au fost în măsură să arate cu precizie dacă este vorba de o populație de origine altaică sau ugrică.

Migrația hunilor către Europa din Asia Centrală la sfârșitul secolului al III-lea a fost cauzată de modificări importante de natură politică, militară și cu puternice implicații demografice.

În privința ritualurilor de înmormântare, practica incinerăției este legată, indubitabil, de venirea în stepele Europei de Est a hunilor. Un consens de opinii întâlnim

în ceea ce privește data la care hunii pătrund în Europa: în a doua parte a secolului al IV-lea. Ammianus Marcellinus este izvorul istoric cel mai credibil și complet în ceea ce privește invazia hunilor, cu toate că numeroase pasaje sunt subiective sau chiar eronate. Cu toate acestea, multe alte surse târzii s-au inspirat din opera lui Marcellinus.

Astfel, la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor, hunii reprezentau o populație în plină migrație, care practica prima din cele trei forme de nomadism, cea mai primitivă, bazată pe deplasarea în devălmășie a populației, războinicilor și animalelor care îi însoțeau (celelalte două modalități de nomadism sunt mai organizate, iar arheologii pot urmări, mai ales în cazul ultimei, evoluția și modificările din cultura și civilizația respectivului popor).

Se fac referiri, în această primă parte, la structura de conducere a hoardelor și apoi a confederației hunice, se consemnează evoluția atât militară, dar și ca organizare internă a hunilor, până la descrierea amănunțită a curții cu adevărat regale a lui Attila, din câmpia panonică, pe baza spuselor lui Priscus. De altfel, acest excurs istoric este realizat, în cea mai mare parte, pe baza izvoarelor literare, și aici am numi, după Ammianus Marcellinus (330–395), pe Eunapius (347–?), Ieronimus (cca. 347 – 30 septembrie 420), Philostorgius (368–439), Olympiodorus (380–425), Sozomenos (400–450?), Priscus (secolul al V-lea), Zosimus (490–510–?), Procopius din Caesarea (500–565), Agathias (536–582/594), Menander Protector (secolul al VI-lea), Iordanes (mijlocul secolului al VI-lea), Teophylact Simocatta (prima parte a secolului al VII-lea.), Paul Diaconul (720–799), Teophanes Confessor (758/760–817/818).

Urmează un subcapitol, *La civilisation de la steppe*, în care predomină utilizarea descoperirilor arheologice. Fie că este vorba de obiectele identificate în teritoriile ocupate de huni sau de practicile funerare constatate pe baza săpăturilor arheologice sau inventarul descoperit în mormintele cercetate, autorul reușește să clarifice câteva necunoscute înregistrate în istoriografie, în ceea ce privește ritualurile funerare, interferențele culturale cu alte civilizații contemporane, delimitarea unor zone de influență hunică, tipurile de costumație, masculină și feminină, caracteristicile artistice ale culturii materiale.

Următoarele două subcapitole, *Le Goths sous la domination hunnique. La phase finale de la civilisation de Cernjahov* și *Après Cernjahov* sunt consacrate discuțiilor legate de finalul culturii Cernjahov, amplasat undeva în jurul anului 400 și, apoi, civilizației care a înlocuit-o. Pe baza materialului arheologic, amănunțit descris de autor în anexele de final și prezentate în planșe, se fac mai multe trimiteri la siturile care sunt reprezentative pentru cultura Cernjahov, cu diversele sale aspecte regionale și cronologice. De asemenea, se insistă pe unele morminte cu inventar bogat identificate pe teritoriile Ucrainei, României sau Basarabiei.

Beneficiind de o cantitate impresionantă de informații de ordin arheologic, în următoarele subcapitole se face referire la raporturile hunilor cu diferitele populații cu care au intrat în contact sau pe care le-au inclus în

structura incipient-statală creată, respectiv slavii-veneți, alani de pe Nipru sau populațiile din Caucazul de Nord.

Un foarte important rol îl joacă în acest studiu amplu și complex descoperirile materialelor arheologice caracteristice epocii hunice din așezări de referință precum Tanais, Bosporul cimerian, Chersonesul tauric și alte așezări din Crimeea de sud-est.

În încheierea prezentării epocii hunice de la nordul Mării Negre sunt prezentate consecințele apariției populației venite din Asia Centrală asupra popoarelor Europei, contemporane sau celor care au rezultat, cu referiri speciale la interferențele de la nivelul culturii materiale, dar și în privința obiceiurilor funerare, al organizării administrativ-politice, militare etc. Bibliografia folosită de autor stă mărturie a seriozității cu care a dat acestei cercetări consistența și cantitatea de informații necesară pentru o lucrare de anvergură.

Al treilea studiu redat în volumul de față este *Les relations de la Crimée avec l'Europe centrale et occidentale durant les Ve-VIe siècles*, apărut în *Bulletin de Liaison de l'Association Française d'Archéologie Mérovingienne*, 22, 1998, p. 78-95.

Sunt analizate materialele arheologice descoperite în situri de la Dunărea mijlocie cu caracteristici asemănătoare civilizației culturii Cernjahov din Ucraina și de la Dunărea de Jos, dar și populației alano-sarmatice desfășurate pe teritoriul de astăzi al Ucrainei.

Se constată că în prima parte a secolului al V-lea, Crimeea și regiunea Dunării făceau parte din aceeași zonă culturală, formând așa-zisa civilizație „princiară” a aristocrației barbare, caracterizată prin elemente de origini diverse: germanice orientale, alano-sarmate, greco-sarmate.

De la mijlocul secolului al V-lea influențele germanice orientale, venite din zona Dunării, din Balcani și din Italia se manifestă în civilizația populației barbare din Crimeea, proces care continuă și în deceniile următoare, până în secolul al VI-lea inclusiv.

A doua parte a volumului de față înglobează textele a două comunicări susținute în cadrul *Center for Interdisciplinary Research on Social Stress*, din San Marino, în 2002, respectiv 2003. Prima dintre acestea, *Les traces archéologiques de la migration des Vandales et de leurs alliés suèves : état des recherches*, redă dificultatea cu care se pot scoate în evidență particularitățile culturale ale diverselor populații eterogene și aflate în permanentă mișcare. Cazurile vandalilor, suevilor sau alanilor din secolul al V-lea sunt relevante în acest sens. M. Kazanski face o aproximare a teritoriilor

unde sunt consemnați arheologic vandalii și suevii în jurul anului 400, pe teritoriul Ungariei orientale, a Slovaciei meridionale, a Moraviei și a Austriei de nord-est. Pe baza inventarelor arheologice descoperite se prezintă stadiul actual de cunoaștere a caracteristicilor acestor popoare la începutul secolului al V-lea.

În cea de-a doua comunicare, *Les burgondes et l'apport ponto-danubien de l'époque hunnique*, apare comentată, pentru început, teza cu privire la influențele asiatice asupra burgunzilor, cu susținătorii și adversarii săi. Pe baza elementelor materiale și a practicilor rituale, autorul încearcă rediscutarea problemei. Este combătută ipoteza preluării de către burgunzi de la huni a deformării artificiale a craniului. Pe baza informațiilor de ordin arheologic, se face o prezentare a popoarelor care practicau acest obicei. Astfel, se concluzionează că deformarea craniană a fost difuzată în Europa orientală de sarmați și alani înainte de apariția hunilor în aceste zone. Se creează, și prin apariția hunilor, mai târziu, o adevărată modă în regiunea Dunării de Jos și în zona Mării Negre. Această practică în rândul burgunzilor se explică prin influența ponto-danubiană, care se regăsește după 450 și în Gallia, în afara Burgundiei. Și în ceea ce privește moda vestimentară, sunt evidente caracteristici ale germanicilor orientali, la fel cum se întâmplă cu unele fibule, cu origini în zona pontică și danubiană. Sunt prezentate, în plus, numeroase alte materiale arheologice care sunt argumente suplimentare pentru dovedirea prezenței elementelor din Europa orientală și centrală, care au intrat în Occident, inclusiv în Burgundia, ca urmare a presiunii hunilor asupra populațiilor germanice, dar nu sunt caracteristice doar hunilor, așa cum se afirma.

În concluzie, volumul de față înglobează o cantitate impresionantă de informații extrem de utile cercetătorilor epocii migrațiilor, cu preocupări atât pentru populațiile aflate în migrațiune, cât și pentru autohtoni sau Imperiul Roman de Apus sau de Răsărit. Prin lucrările selectate, s-a dorit surprinderea consecințelor de moment sau posterioare, pentru cei din zonă sau din alte colțuri ale Europei, a contactelor dintre populațiile autohtone din zona isto-pontică cu diferiți alojeni sau migratori. Cu toate că se poate constata o destul de importantă distonanță de formă a volumului (de exemplu nu s-a procedat la o uniformizare a sistemului de note, apoi am mai identificat unele erori de gramatică a limbii franceze), totuși, unitatea de conținut este destul de evidentă, iar instrumentul de lucru este cu atât mai valoros.

DAN APARASCHIVEI

FLORIN CURTA, *Text, Context, History, and Archaeology. Studies in Late Antiquity and the Middle Ages*. Edited by Victor Spinei (*Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi*, Curatores seriei Victor Spinei et Ionel Căndea, VI), Editura Academiei Române, Muzeul Brăilei – Editura Istros, București – Brăila, 2009, 476 p.

După cum aprecia reputatul specialist Patrick J. Geary în cuvântul introductiv al volumului de față, cercetătorii istoriei medievale din America de Nord și-au concentrat atenția prea mult timp aproape exclusiv asupra Europei de nord-vest, în special asupra istoriei Angliei și Franței.

Arheologia medievală a fost neglijată, în bună parte aceasta lipsind, până relativ recent, din programele de cercetare, curricula sau publicațiile de specialitate din universitățile americane. Activitatea lui Florin Curta, profesor de istorie medievală și arheologie la University

of Florida, reprezintă o ruptură față de această veche tradiție, ba chiar merge mai departe și își îndreaptă atenția spre o regiune mai puțin „frecventată” de istorici, sud-estul Europei. Într-o anumită măsură, această opțiune se explică prin formarea ca cercetător a lui Florin Curta. Născut în România, cu studii la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității din București, acesta a fost atras de timpuriu de arheologia antică și a Evului Mediu Timpuriu, participând la șantierele arheologice deschise la Vadu-Karaharman, Histria sau Târgșor; mai târziu, s-a adăugat participarea la șantierele de la Sighișoara și Pietroasele. Cu toate că a devenit cercetător la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, Florin Curta a ales să își continue studiile masterale și doctorale în Statele Unite, la Western Michigan University (Kalamazoo, master și doctorat în istorie) și Cornell University (Ithaca, master în studii medievale). Mediul academic american i-a oferit ocazia de a-și extinde orizontul cercetării, principala direcție de investigație fiind în prima fază istoria slavilor. În 2001, îi apare lucrarea *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700 AD*, Cambridge University Press (ediția în limba română, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI–VII* a fost publicată la Târgoviște în 2006), care a devenit în scurt timp o lucrare de referință, într-un domeniu nu lipsit de controversă. Cunoașterea foarte bună a regiunii balcanice i-a permis lui Florin Curta să abordeze într-o sinteză recentă istoria acestui teritoriu de o mare complexitate etnică, lingvistică și confesională. Volumul *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250* (Cambridge, 2006) reprezintă o sinteză remarcabilă, ce depășește puținele lucrări scrise pe această temă prin faptul că include critică vastă literatură locală, scrisă în limbi puțin accesibile istoricului occidental. Abordarea este deci mai apropiată de realitățile balcanice și cuprinde interpretări mai puțin luate în considerare până acum, în condițiile în care specialiștii au fost mai degrabă interesați de Bizanț decât de neamurile vecine acestuia, a căror istorie ocupă un loc marginal în istoriografie. Înainte de a încheia această scurtă prezentare, adăugăm că Florin Curta se ocupă la editura Brill de o serie dedicată evului mediu (*East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*), a coordonat mai multe volume de studii dedicate perioadei migrațiilor, volume la care au colaborat renumiți specialiști din domeniu, și a publicat numeroase studii în reviste de specialitate din diverse țări.

Volumul de față face parte din seria *Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi*, îngrijită de Victor Spinei și Ionel Căndea, reprezentând apariția cu numărul VI (sub egida Institutului de Arheologie din Iași). Primul grup de studii din volum a fost încadrat în seria *Language, philosophy, and religion* și cuprinde trei texte care se ocupă de un discurs al lui Iulius Caesar și programul politic al acestuia (p. 21–40), conceptul de elenism la împăratul Iulian (p. 41–57), precum și terminologia privind culoarea și percepții prezente în literatura franceză din secolul al XII-lea (p. 59–83). Al doilea set de articole, *Medievalisms and*

nationalisms, este deschis cu o abordare critică a clasificării ceramicii de tip Praga. De altfel, cercetările privitoare la originea slavilor întreprinse de Florin Curta au urmărit schimbarea percepțiilor privitoare la acest important subiect, percepții care până recent datorau mult concepțiilor ce veneau din direcția comparatismului lingvistic impuse în sec. al XIX-lea. În ceea ce privește ceramica de tip Praga, autorul susține, pe bună dreptate, că lipsa unei definiții sistematice a acesteia a contribuit la o folosire lipsită de consistență a conceptului în literatura arheologică. Folosirea profilelor ceramice pentru a detecta granițele etnice și pentru a identifica *regiunea-mamă* a slavilor reprezintă o abordare la fel de greșită precum cea pe care o încercau lingviștii în același scop pe harta Europei de Est (p. 87–130). Un alt articol interesant privește istoriografia și literatura arheologică românească și urmărește o amplă (p. 131–215, inclusiv anexe) trecere critică în revistă a felului în care aceasta reflectă imaginea slavilor timpurii. În acest caz, schimbările ideologice și politice din deceniile de după al doilea război mondial au lăsat o profundă amprentă. Cu toate că în această perioadă literatura cu privire la slavi a crescut semnificativ din punct de vedere cantitativ, arheologii din România au ignorat în general descoperirile similare din Bulgaria, Ucraina sau Polonia. Ei au păstrat o anumită rigiditate în interpretări și au rămas tributari atât ideologiei epocii, cât și concepțiilor privind cultura din sec. al XIX-lea, văzută în continuare ca un corp de idei, valori și credințe împărtășite în comun și ale căror produse finale erau reprezentate de artefactele descoperite în ziua de azi. Schimbările la nivel de cultură aveau loc doar prin migrație, astfel că modificările de orice fel identificate în scurte perioade de timp la nivelulul siturilor deveneau cruciale pentru obținerea răspunsurilor la întrebări de natură istorică. Cercetătorii perioadei au rămas astfel credincioși paradigmei cultural-istorice ce opune în mod fundamental pe autohtoni și migratori, încercarea de a explica modul în care populațiile slave timpurii au influențat populația autohtonă fiind lăsată într-un plan secundar; mai importantă a fost identificarea modului și momentului în care slavii au trecut prin spațiul nord-dunărean spre Balcani. Acest grupaj se încheie cu un studiu, pe o temă aparent diferită, ce privește imaginea unor personaje istorice, Pavel Chinezul și Negru Vodă, în muzica rock din România anilor '70–'80. Florin Curta consideră că muzica produsă de cunoscuta trupă Phoenix reprezintă o bună ilustrare a conceptului de națiune, pe care Benedict Anderson o vedea ca o „imagined community” (națiunea = o comunitate construită social, imaginată de oamenii care se consideră ca parte a aceluiași grup). Alături de limbă, literatură, istoriografie și artă, muzica a făcut și face parte din procesul cultural prin care ideea de națiune este în permanentă refacere, iar muzica trupei Phoenix se remarcă tocmai prin manipularea în acest sens a unor teme medievale (p. 217–235).

Următorul grup de texte este intitulat *Economy and society, East and West* și cuprinde două articole pe teme de istorie medievală timpurie. Primul tratează circulația ambrei, precum și „succesul” pe care aceasta l-a avut în

sec. VI–VII în zona Dunării mijlocii (p. 239–255), în timp ce al doilea text se referă la practica acordării de daruri în epoca merovingiană și carolingiană, ce trebuie privită mai mult din perspectivă politică și nu economică, nici socială. Regii franci au încurajat acordarea (primirea) de daruri, pentru că acestea reprezentau o manifestare simbolică a loialității susținătorilor lor, ajungând ca sub Carolingieni această practică să fie „legiferată” (p. 257–289). Sub titlul *Ethnicity, language, and material culture*, sunt grupate patru studii. Primul text cuprinde observații pertinente cu privire la etnicitate în arheologia medievală, în condițiile în care acest concept încă ridică semne de întrebare, percepția sa în literatura de specialitate fiind încă foarte diferită (p. 293–319). În următorul, Florin Curta analizează felul în care sunt prezenți *venethi* la Iordanes, precum și modul în care istoricii moderni au manevrat această „prezență etnică”, dorind să obțină răspunsuri pentru unele probleme controversate contemporane (precum originea slavilor). Menționarea *venethilor* de către Iordanes a anticipat stereotipuri medievale târzii și moderne, precum cele legate de venzi (p. 321–347). Stereotipurile fac obiectul următorului studiu, ce tratează felul în care acest subiect apare în *Vita Ludovici Grossi regis*, scrisă de Suger. Curta analizează modul în care se reflectă în opera lui Suger episodul plănuțului atac al împăratului Henric al V-lea împotriva orașului Reims, precum și reacția regelui francez (1124), ce ar fi reușit să mobilizeze o „imensă” oaste, adunând nobilii regatului în jurul său. Acest fapt a oferit unor autori de mai târziu prilejul de a trage concluzia că în Franța se manifesta deja o solidaritate ce trecea peste simplele legături de fidelitate specifice epocii, o solidaritate „patriotică”, „națională”, în sens medieval. Toate acestea țin însă mai degrabă de mentalități specifice unor vremuri ulterioare, căci autorul cronicii își exprima propria perspectivă în privința regalității, fiind totodată interesat să crească rolul abației de la Saint Denis, ce de altfel a devenit după 1124 centrul religios – dar și politic, într-o anumită măsură – al Franței. Viziunea lui Suger nu era una patriotică, ci una mai potrivită epocii, căci pentru el Franța nu era țara, ci coroana, iar idealul său era un rege creștin, protejat de Dumnezeu și protector al Bisericii. Episodul din 1124 și folosirea unor stereotipuri etnice cu privire la germani au servit doar unor scopuri – să le

numim folosind un termen modern – „propagandistic” (p. 349–365). Ultimul text din acest grupaj cercetează subiectul limbii slave ca *lingua franca* în interiorul kaganat-ului avar (p. 367–390).

În fine, *Power in the early Middle Ages* reprezintă ultimul grup de articole, deschis de un studiu de istorie a puterii politice în Bulgaria secolelor VII–IX. Pentru a defini statutul politic al conducătorilor statului bulgar din acea perioadă, în istoriografie s-au folosit mai mulți termeni, predominând formele „han”, „khagan”, mai puțin cea de „țar”, titlu adoptat de Simeon (893–927). Florin Curta investighează atât literatura secundară, cât mai ales pe cea primară, concluzia sa fiind că Bulgaria primului țarat nu trebuie „discriminată” în raport cu Franța Merovingiană sau chiar Carolingiană. Și împărații bulgari erau preocupați – precum „omologii” lor franci – de o delimitare cât mai precisă a teritoriilor lor, în timp ce puterea pe care ei o exercitau era mai puțin o chestiune de titluri, cât una de acțiune politică (p. 393–431). Al doilea și ultimul studiu se ocupă de tezaurele de arme și unelte din Europa evului mediu timpuriu. Curta consideră că prezența (și îngroparea) tezaurelor de acest fel din Moravia nu trebuie în mod obligatoriu pusă în legătură cu raidurile unor neamuri sau cu anumite ocupații meșteșugărești (prelucrarea metalului), ci cu practicarea unor ritualuri, prilejuite probabil de gesturi de putere (asumarea unui titlu, poziții, rituri de trecere, construcții noi) (p. 433–475).

Cu toate că studiile reunite în acest volum par să cuprindă domenii de cercetare destul de diferite, mergând de la antichitatea romană la originea slavilor, de la istoria sud-estului Europei la cea a apusului continentului, incluzând controversate probleme istoriografice contemporane, lectura lor trimite spre o singură concluzie, aceea că autorul, Florin Curta, „navighează” cu mare ușurință în cercetarea medievală, unde lasă o amprentă din ce în ce mai vizibilă. Spiritul critic de care dă dovadă și argumentele bazate întotdeauna pe surse permit luarea în considerare sau chiar impunerea unor noi ipoteze, schimbând astfel percepții ce păreau demult împământenite și de nezdruccinat.

LAURENȚIU RĂDVAN

WALTER POHL, *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages – Conflicts, Migrations and Ethnic Processes (Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi*, Redigit Victor Spinei), București: Editura Academiei Române/ Brăila: Editura Istros – Muzeul Brăilei, 2008, 414 pp.

The volume with the title indicated above is included in a prestigious collection, *Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi*, coordinated by Victor Spinei, who also signs the foreword (“Erudition and Sagacity: Walther Pohl”). The editors of the volume, Cristina Spinei and Cătălin Hriban, made a selection of the most significant articles (in German, English and Italian) published by the Austrian historian Walter Pohl during the last two

decades. The historian under discussion is an outstanding representative of the Vienna School, within which he appears as a disciple and continuator of Herwig Wolfram. Pohl’s main academic preoccupation is with the complicated political and ethnogenetic processes that marked the passage of East-Central Europe from antiquity to the Early Middle Ages. (Among other things, Pohl is known as author of a remarkable monograph on the Avars: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa*,

567–822 n. Chr., München, 1988, with a second edition published in 2002.)

The editors of the volume made a distribution of Pohl's articles into three parts: I. *Studying the Barbarians: Approaches and Methods*; II. *From Attila to Alboin*; III. *The Avar Period*. The articles of the first part that are more manifestly theoretical center on conceptual elements such as "ethnicity," "construction of communities," "acculturation," and the "*Germanenbegriff*" (some of the most interesting articles of part I being "Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies," "The Empire and the Integration of the Barbarians," and "Vom Nutzen des Germanenbegriffes zwischen Antike und Mittelalter: eine forschungsgeschichtliche Perspektive"). It is quite obvious that Pohl (in following the example of immediate predecessors like Wenskus and Wolfram) aims to get away from the traditional views on "people" and "tribe", that is, the views shared by forerunners like Hoops and Kossinna. He also totally gets away from the popular (rather than scholarly) vision of *Völkerwanderung* and of *Kampf um Rom*, according to which valiant Germanic tribesmen were imagined as invading a rotten Roman Empire in order to replace it by their own (much healthier) social structures. A principal idea in several of Pohl's articles is "integration of barbarians," which refers to a process that basically meant *imitatio imperii*; in that context, the following statement (Patrick Geary's) is presented as both paradoxical and brilliant: "The Germanic world was perhaps the greatest and most enduring creation of Roman political and military genius" (p. 20). Much of what Pohl writes on "the post-Roman kingdoms" directly reflects his activity as a member of the European project entitled *The Transformation of the Roman World (TRW)*. Worth mentioning is that, far from focusing exclusively on the historical behavior and the mentality of Avars, Franks and Langobards, Pohl repeatedly refers to harmful ideological manifestations of recent times, such as the "bizarre revival of the fair and reckless Germanic hero" by the German Nazis, or the rediscovery of "the nineteenth-century ideal of the homogenous nation-state" by today's East European nationalists (see p. 17).

Part II includes articles such as "Die Völkerwanderung: Wandlungen und Wahrnehmungen," "Invasori e invasi", and "The Empire and the Lombards: Treaties and Negotiations in the Sixth Century," to name only a few. Most of those articles, like the ones of part I, refer mainly to the complex relationship between barbarians (be they Huns, Avars, Langobards, or Slavs) and the Empire, as well as to what Pohl calls "successor states" (p. 143). Especially well pointed out are the differences between, on the one hand, barbarian "military peoples" (*Heer-Völker*) that often established relationships of a *foedus* type with the Romans (pp. 139–140), and, on the other hand, the "peripheral" Slavs, whose *Kulturmodell* (showing very few signs of social stratification) eventually proved to be "amazingly successful" (*erstaunlich erfolgreich* –

p. 141). Pohl pays special attention to the mechanisms of power, mainly the ones of the Empire as opposed to the *potere barbaro* (see the article on *la sfida attiliana* – pp. 173–190); but he also deals with a major religious-ideological issue, namely the adoption of Christianity by barbarian populations. In the latter respect, worthy of attention is the article on the "deliberate ambiguity" of the religious options of the Langobards (pp. 253–264), as well as an article of part III (pp. 393–412), namely the one on "the mild yoke of Christ" (*das sanfte Joch Christi*).

Part III mainly reflects Pohl's remarkable knowledge of the *Awarenzeit*, his theoretical vision of that period being visible especially in the first three articles of that part of the volume: the first on ethnogenetic problems (in regard to both Avars and Bulgars); the second on most significant achievements in the field of *Awarenforschung*; and the third on methodological issues in approaches to the field under discussion. Speaking of Pohl's own scope and methodology, most representative are his statements on p. 396 of the article on the "mild yoke" of Christianity, where he synthetically refers to the most significant *Gesellschaftsmodelle* specific to the East-Central European passage from antiquity to the Middle Ages: the North European heathen-Germanic communities (*Gemeinschaften*), the East European "way of life" (*Lebensweise*) represented by the Slavs, and, last but not least, the steppic rule-systems (*Steppenreiche*) of the Avars and the Bulgars. It is on the same page that one may detect a certain (probably unavoidable) bias in Pohl's vision of early mediaeval East-Central Europe. He refers, for instance, to the "imposition of a Western-Christian model," although (for East-Central European areas temporarily dominated by Old Germanic *Heer-Völker*, then by Avars and Bulgars) the Byzantine Christian model played a quite significant part too. Also, one should observe that the low-profile (eventually successful) *Lebensweise* was a survival method adopted not only by the Slavs, but also by the East Romance population. In that respect, what Pohl says on the *Romani tributarii* (under Langobard rule) can certainly be applied, for instance, to the East Romance population of *Gepidia*. (Among other things, the situation of Alpine-Italian *Romani tributarii* may actually provide a clue to the semantic shift by which *rumân* came to mean 'serf' in regions that later became part of the Romanian ethnic space.) We can only hope that, in his future books and articles, Walter Pohl will make use (however critically) of more Romanian bibliography, taking into consideration that an important number of works by Romanian historians (from Iorga and Diclescu to Pascu and Spinei) have been published in French, German and English, and many of those works refer exactly to the historical fortune of East-Central Europe during the early Middle Ages.

ADRIAN PORUCIUC

VICTOR SPINEI, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Editura Brill, Leiden-Boston, 2009, p. 545.

Avându-l ca editor general pe Florin Curta, tomul, la a cărui traducere în limba engleză au colaborat Florin Curta, Maria Mihailescu-Bîrlița și Adrian Poruciuc, a fost tipărit sub patronajul editurii olandeze Brill, reprezentând cel de-al șaselea volum al colecției intitulate *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Demonstrând un constant interes pentru o perioadă istorică încă insuficient explorată și o preocupare permanentă față de reînnoirea investigațiilor, autorul și-a îndreptat din nou atenția asupra relațiilor dintre comunitățile autohtone și grupurile nomade turcice, urmărind evoluția și impactul acestora asupra Moldovei medievale, cu precădere asupra părții sale sudice, pe parcursul a două secole și jumătate, din secolul al X-lea până la jumătatea secolului al XIII-lea.

Lucrarea se deschide cu menționarea *Listei de ilustrații* și a *Abrevierilor*, acestea fiind urmate de o *Introducere* în care autorul oferă explicații asupra demersului său. Admițând prezența traiectoriilor generale similare unui volum anterior, intitulat *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X–XIII. Români și turanici*, publicat în anul 1985, în cadrul editurii Junimea, Profesorul Victor Spinei propune rediscutarea și reinterpretarea unor probleme insuficient tratate, axându-se, în procesul de reactualizare a informațiilor istorice, pe utilizarea unor surse documentare insuficient exploatate și a unor materiale arheologice în parte inedite, apelând, de asemenea, la informații interdisciplinare în redarea unei imagini cât mai complete a realităților autohtone.

Subiectul propus este tratat pe durata a patru capitole ce poartă titluri concludente. Astfel, destinat descrierii cadrului geografic supus studiului, capitolul I (p. 7–46) prezintă o serie de factori care au contribuit la individualizarea spațiului carpato-nistriean, în surprinderea acestei evoluții autorul recurgând la o gamă largă de izvoare antice, medievale, dar și moderne. Supușă acțiunilor convergente ale reliefului, climei, rețelei hidrologice, solurilor, elementelor vegetale și animale, această regiune, aflată la „confluența” dintre lanțul munților Carpați, regiunea Halici-Volhynia, fluviul Nistru și cursul inferior al Dunării, a facilitat integrarea comunităților umane, care la rândul lor au valorificat prezența frontierelor naturale, punând astfel bazele viitoarei organizări politice, voievodatul Moldovei.

Capitolul II (p. 47–176), de o mai mare amploare, expune istoria politică a regiunii carpato-nistriene, datele cronologice prevalând în acest context. Structurând conținutul informațional pe criteriul cronologic, autorul urmărește, pe un larg areal, firul faptelor istorice declanșate de la începutul secolului al X-lea până la marea invazie mongolă de la mijlocul secolului al XIII-lea, fără a omite impactul implicit al acestora asupra regiunii sudice a Moldovei.

Comparativ cu perioadele următoare, secolul al X-lea a fost tulburat de evenimente notabile în planul istoriei politice. Pe de o parte formarea Cnezatului Kievean și

migrarea nomazilor turci spre vestul Asiei, pe de altă parte ambițiile politice manifestate de către conducătorii Imperiului Bizantin și ai Țaratului Bulgar de a controla regiunea de la Dunărea de Jos au fost factorii ce au contribuit la distrugerea echilibrului politic în estul Europei, afectând, de asemenea, spațiul extracarpatic. În acest context, jocurile politice au fost adesea sprijinite de forța militară pecenegă, a cărei influență s-a resimțit în Balcani timp de un secol și jumătate. Odată cu secolul al XI-lea, procesul de creștinare a popoarelor est-europene a luat amploare, fără însă a afecta populațiile turcice din zona nord-pontică. Spațiul nord-dunărean s-a confruntat cu noi valuri de migrații, la mijlocul aceluiași secol uzii/oghuzii urmărind traiectoria descrisă de pecenegi în drumul lor spre Bizanț și fiind succedați la două decenii de către cumani/qipchaqi. În secolul al XII-lea posesiunile bizantine aflate în Balcani și Crimeea s-au confruntat cu amenințările multiple venite din partea prinților ruși, ungarilor și a cumanilor. Pe fondul luptelor de succesiune la tronurile Haliciului și ale Imperiului Bizantin, la mijlocul secolului al XII-lea regiunea extracarpatică a fost scena unor noi mișcări migratoare cumane. Declinul bizantin, conturat la începutul secolului al XIII-lea, prin cucerirea Constantinopolului de către cruciați, a influențat radical evoluția spațiului est-european, în care regatul ungar devine principala forță politică și o amenințare tot mai serioasă pentru comunitățile locale de români. Promovarea cultului catolic a căpătat amploare odată cu crearea Episcopiei cumanilor, în fapt o proiectare în plan spiritual a tendințelor expansioniste ale regelui ungar, care își revendica titlul de rege al Cumaniei în 1233. În ceea ce privește spațiul balcanic, vechile dispute au fost reluate între noile forțe politice – Imperiul Latin și al doilea Țarat Bulgar, în timp ce, martoră a dezintegrării vechilor puteri nomade (o dată cu inițierea invaziilor mongole), spațiul nord-dunărean a cunoscut geneza unor entități politice autohtone (voievodatele lui Litovoi și Seneslau, cnezatele lui Ioan și Farcaș).

Pe marginea acestor evenimente istorice autorul face incursiuni repetate în rândul surselor documentare, urmărind cele mai vechi atestări ale prezenței locuitorilor autohtoni – vlahii – în acest spațiu. În același timp, sunt contracarate, cu argumente, o serie de teorii nefondate privind prezența ungarilor în teritoriile aflate la est de Carpați, a largii stăpâniri bulgare în Câmpia Tisei, a migrației elementului românesc la nord de Dunăre, începând cu secolul XI. De asemenea, autorul deschide numeroase discuții, printre care presupusa cucerire temporară kieveană din anul 1116 a unor orașe dunărene, veridicitatea diplomei din 1134 a lui Ivanco Rostislavici, prin care acesta pretindea controlul halician asupra Moldovei, însemnătatea revoltei declanșate de frații Petru și Asan pentru regiunile românești aflate la nord de Dunăre. Oferite într-o manieră limpede, bogăția și diversitatea informațiilor prezentate au la origine utilizarea a numeroase repere bibliografice.

Discutând, comparativ, cele mai relevante aspecte ce au contribuit la definirea celor două tipuri de societăți, autohtonă și nomadă, autorul recurge pe parcursul capitoului III (p. 177–306) la conturarea unor tablouri paralele, dar bine individualizate, totodată, facilitând astfel percepția asupra originii relaționării în timp a celor două moduri de viață.

Un prim pas în acest proces îl constituie abordarea aspectului lingvistic. Profesorul Spinei subliniază uniformitatea remarcabilă în evoluția limbii daco-române în spațiul carpato-danubian, în ciuda separării politico-teritoriale pe care acesta o va cunoaște în timp. Totodată, amintirea primelor izvoare referitoare la români reprezintă un important punct de pornire în studierea elementului etnic autohton. Prin comparație, evoluția popoarelor nomade de origine turcică, care au pătruns în acest spațiu, s-a dovedit a avea un caracter eterogen, atât din punct de vedere etnic, cât și lingvistic, fapt deplin dovedit prin bogatele documentări realizate de autor în acest sens.

În privința aspectului demografic, o analiză obiectivă, concludentă, reprezintă o provocare, coroborarea rezultatelor arheologice cu sursele narrative fiind îngreunată, după cum se atrage atenția, de exagerările în care cele din urmă abundă cu privire la numărul nomazilor invadatori. Astfel, încercările de a evalua raportul dintre elementul autohton și nomazi sunt dintre cele mai variate, acesta reflectând o proporție estimativă de 10 la 1 pentru perioada secolelor X–XII, în timp ce populația autohtonă în Moldova medievală scade pe parcursul secolului al XIII-lea, cunoscând un nou avânt în următorul secol.

Prezentarea comparativă a celor două moduri de viață reprezintă o ocazie propice de a aduce în discuție unele probleme precum relația dintre spațiu și arhitectura așezărilor autohtone, sedentarismul locuitorilor, lipsa așezărilor fortificate în acest spațiu, urbanizarea tardivă a regiunii est-carpătice. Prin contrast, particularitatea prezenței elementului turcic în această zonă se explică prin caracterul pastoral al societăților din stepă, prin tradiționalismul unui nomadism de tip ecvestru, sezonier (corelat orientării nord-sud, specifică mișcărilor de transhumanță), ceea ce a pus amprenta asupra formei și funcționalității construcțiilor, conferindu-le un caracter defensiv.

Urmărind o ierarhizare bine definită a principalelor îndeletniciri, ca părți componente ale cadrului economic, autorul stăruie, în subcapitole distincte, asupra fiecărui aspect, suplinind explicațiile cu o serie de mărturii arheologice și reprezentările lor grafice. Prin comparație, predilecția membrilor comunităților autohtone pentru agricultură și creșterea animalelor de-a lungul secolelor X–XIII reprezintă, în fapt, manifestarea puternică a unui tradiționalism specific acestei zone, prin supraviețuirea și completarea reciprocă a celor două îndeletniciri formându-se bazele unei economii rurale mixte cu pronunțate tendințe autarhice. În același timp, caracterul exclusivist, pastoral al economiei nomade a conferit acestor popoare predispoziția pentru un anumit gen de alimentație, generând dispute asupra pământului.

Din punct de vedere al meșteșugurilor autohtone, autorul atribuie o importanță primară prelucrării metalelor, susținând ideea continuității acesteia și a atingerii unui nou grad de dezvoltare tehnologică. Acest fapt este confirmat prin descoperirea a numeroase tezaure de unelte și arme, cu precădere în aria Carpaților de Curbură. De asemenea, este atestată folosirea roții olarului, precum și un nou mod de preparare a compoziției ceramice în realizarea unui număr încă limitat de forme de vase (oalele specifice culturii Dridu, cu decor incizat, dar și castroanele și căldările prezente în cultura Răducăneni). Nu în ultimul rând se poate vorbi de o producție, la nivel casnic, a textilelor. În schimb, o analiză obiectivă, fundamentată într-o mare proporție pe investigațiile arheologice, a dovedit că nomazii au manifestat o preocupare aparte pentru prelucrarea metalului în scopul realizării armelor (a fierului de calitate inferioară datorat resurselor miniere scăzute), dar și pentru prelucrarea osului și a cornului (în special a vârfurilor de săgeată din corn) și a pieilor de animal.

Continuând evidențierea aspectelor definitorii unei societăți umane, autorul explică apariția relațiilor comerciale în cadrul comunităților autohtone ca reprezentând materializarea nevoii de a suplimenta necesitățile vieții cotidiene, constatând în acest context preponderența animalelor în rândul produselor destinate comerțului extern (fiind vizate în egală măsură comunitățile din spațiul nord-balcanic și regiunile slave). Totodată, în contextul geografic și politic dat, autorul apelează la izvoarele numismatice pentru a argumenta intensitatea acestor relații. Astfel, este evidențiată o circulație inconstantă a monedei bizantine, frecvența în regiunea carpato-nistrăiană a așa-numiților *folles* anonimi din bronz la începutul secolului XI, iar, ulterior, a (*hy*)*perperilor* nicenseni, fiind determinată de alternanța perioadelor de decădere și revigorare ale Imperiului Bizantin. În același timp, prezența dirhemilor reflectă schimburile comerciale între piețele scandinave și cele sudice, musulmane. Descoperirea, în Maramureș, a unui tezaur de dirhemi este semnificativă în acest sens, acesta fiind considerat drept cel mai reprezentativ din estul Europei, conținând 400 de monede bătute între sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea în diferite orașe din centrul Asiei.

Deși populațiile nomade turcice nu au o tradiție în realizarea comerțului la distanță, ele profită de pe urma traficului de bunuri exercitat cu precădere pe râurile Volga, Don, Nipru și Dunăre, de altfel cele mai sigure căi în perioada migrațiilor din secolele X–XIII, folosind, pe scară largă, trocul. Astfel, sursele narrative amintesc comerțul durabil cu prizonierii de război, alături de alte bunuri revenite din prăzi, precum vite, oi, blănuri sau ceară, în schimbul unor produse exotice, chiar de lux, în cazul elitelor. În același timp, descoperirile arheologice analizate indică, în cadrul acestor societăți, o prezență crescândă a monedei din argint, încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea.

Atenția este îndreptată într-un subcapitol separat asupra cadrului social și politic. Pornind de la evidențele arheologice, singurele în măsură să ofere obiectivitate în

lipsa izvoarelor scrise, autorul subliniază o serie de aspecte definitorii pentru comunitățile autohtone, sedentare ale evului mediu timpuriu, precum promovarea *obștii* ca organ social și politic autonom, de tradiție bizantină, accesul comun la pământ și redistribuirea sa periodică între membrii comunității, apariția târzie a stratificării sociale (indicată prin descoperirea tezaurilor monetare și a accesoriilor vestimentare în cadrul inventarului funerar), lipsa indiciilor unei poziții privilegiate a preoților locali, de asemenea, exclusivitatea comunităților rurale în spațiul aflat la est de Carpați în perioada premergătoare secolelor XIII–XIV.

În ceea ce privește nomazii, asistăm la evoluția unei societăți cu un pronunțat caracter militar, la baza căreia se află clanul patriarhal (*oboq/oboh*) și puterea nominală a hanului, ales de către consiliul bătrânilor. Diferențierea socială este resimțită la nivelul inventarului funerar, artefactele din aur, elemente ale bunăstării, diminuându-se odată cu exercitarea controlului mongol în spațiul euroasiatic. În același timp, atestarea numeroaselor triburi în acest spațiu accentuează lipsa unei unități politice în rândul popoarelor nomade care va întârzia organizarea statală.

În plan religios autorul evidențiază preponderența ritului creștin în rândul populației locale de la nord de Dunăre, urmărind în egală măsură atât terminologia religioasă, ale cărei origini latine au primit influențele cruciale ale limbii slavone, în timpul secolului al X-lea, cât și descoperirile cu caracter funerar. De asemenea, pledează în favoarea preexistenței unei ierarhii ecleziastice în spațiul est-carpatic (prezența așa-numiților pseudo-episcopi ortodocși semnalată în scrisoarea papală din 1234) în contextul disputării jurisdicției de către biserica kieveană și cea bulgară.

Un spațiu aparte este alocat studierii complexelor funerare, în societatea autohtonă, în perioada secolelor al IX-lea și al X-lea, remarcându-se ca rituri funerare prezența simultană a incinerăției și a inhumației. Un exemplu elocvent al tranziției, în circumstanțele indicate, îl reprezintă cimitirul biritual de la Brănești, județul Orhei (Republica Moldova), datat în secolele X–XI, având o proporție de 96% a mormintelor de inhumație (în acest caz rezervele autorului se opresc asupra originii etnice slave a defuncțiilor). Alte două mari cimitire atribuite populației locale sunt cele de la Hansca (județul Ialoveni, Republica Moldova), din punctele Căprăria și Limbari, datate între secolele X–XII, respectiv XI–XIII. Însă, prezența diferitelor ritualuri de înmormântare (în poziție dorsală, chircită sau cu lipsa scheletului), orientări ale defuncțiilor și forme ale gropilor funerare în arealul celor două cimitire sugerează existența unei minorități în sânul populației locale, acceptată de către comunitate în decursul vieții.

O privire retrospectivă sub raport religios asupra evoluției elementului nomad în spațiul dintre Nistru și Carpați demonstrează un grad scăzut de receptivitate la

creștinism, descoperirile arheologice cu caracter funerar fiind edificatoare în acest sens. Exceptând mormintele descoperite în Câmpia Română și Dobrogea (de la Dinogetia-Garvăn, județul Tulcea și Histria, județul Constanța), autorul menționează ca fiind identificate un număr de 478 de morminte. Observațiile esențiale asupra acestor ansambluri funerare nomade, datate între secolele X–XIV, reflectă practicarea inhumației. Însă investigarea acestora este una precară, datorată atât lipsei unei metodologii de cercetare, cât și a unor publicații anterioare incomplete sau a distrugerii artefactelor funerare.

Ultima parte a capitolului III este destinată manifestărilor artistice. Autorul remarcă, atât în rândul localnicilor, cât și al nomazilor, gradul scăzut al calității realizărilor artistice, datorat, pe de o parte, numeroaselor raiduri străine, pe de altă parte stilului de viață nomad. În timp ce numărul redus al accesoriilor vestimentare și ornamentelor (de regulă geometrice, păstrate pe obiectele de uz casnic) dovedește o oarecare preocupare a comunităților autohtone pentru artele minore, produsele artistice nomade descoperite sunt și ele limitate, provenind din complexe funerare (între acestea sunt reprezentative așa-numitele *kamennye baby* sau *balbal*, statuile antropomorfe, un exemplu elocvent constituindu-o cea de la Nădușita, actuala Gribova, jud. Drochia, Republica Moldova).

Capitolul IV (p. 307–360) concentrează atenția asupra diverselor consecințe ale contactului dintre cele două comunități etnice. Autorul tratează în mod sistematic natura acestora, fie ele de ordin politic, economic, demografic, lingvistic, subliniind inexistența unei adevărate simbioze între popoarele nomade și locuitorii autohtoni ai spațiului est-carpatic.

Volumul este însoțit de o serie de reprezentări cartografice și ilustrații ale inventarului (p. 435–498) descoperit în diversele situri arheologice menționate pe parcursul textului. Lucrarea beneficiază de o bibliografie impresionantă (p. 361–433), fiind remarcabilă diversitatea surselor, datorată utilizării a numeroase studii istorice, numismatice, filologice, geografice și a cercetărilor arheologice, cartografice etc. Acestea sunt riguros clasificate în surse primare, scrise și arheologice, precum și surse secundare. Spațiul de încheiere al volumului este alocat *Indicelui* (p. 499–545), întocmit de către Cătălin Hriban.

Demonstrând o complexă activitate de cercetare, volumul oferă o tratare amplă, pe mai multe planuri disciplinare și în același timp un model de analiză, înlesnind receptarea ideilor în mediile științifice internaționale prin publicarea sa în limba engleză. Fără a urmări să realizeze o expunere integrală, autorul oferă un punct de pornire divergent în cercetarea unor multiple aspecte, încurajând diversitatea opiniilor în măsura în care sunt însoțite de un suport argumentativ.

NATALIA MIDVICH

LAURENȚIU CHIRIAC, *Monumentele religioase medievale din zona Bârladului*, Iași, Editura Kolos, 2007, 362 p. + 48 planșe

Plămădite de o multimilenară istorie, ținuturile Bârladului și Tutovei constituie – arată autorul în lucrarea sa de doctorat – străvechi vetre de cultură și civilizație, trădând locuri de ancestralitate creștină și vie tradiție populară, intens și permanent locuite, în care se păstrează și azi aceste inestimabile „comori de frumusețe și spiritualitate creștină”. Emulații de valori materiale și cultural-artistice, *bisericile, schiturile și mănăstirile* acestor două zone constituie adevărate monumente istorice, de o frumusețe simplă, dar necesare unei autentice trăiri creștine, probând totodată capacitatea creatoare a oamenilor locului și specificitatea spiritului și modului lor de a gândi. În fond, Bârladul – ca *important centru de emergență creștină* – a radiat sub raport confesional pe o arie mult mai extinsă, lucru sesizabil din exercitarea unei anumite autorități jurisdicționale religioase a orașului Bârlad (prin protopopii târgului) asupra satelor din jur, dar și printr-o anumită unitate arhitecturală surprinsă la bisericile și mănăstirile studiate.

Autorul lucrării arată – pe bună dreptate – că Evul Mediu românesc, ca orice civilizație care are un sistem dominant de valori, a avut și el propriile sale structuri definitorii, dintre care un rol important l-a avut *religia (credința)* oamenilor. În acest sens, iată ce spunea autorul: „*Religiozitatea omului medieval apărea, inevitabil, ca mod de a exista, de a-și deschide ferestrele sufletului către lume și viață, era forma sa specifică de identitate. Tocmai de aceea, el s-a perceput și s-a introdus pe sine într-o lume dependentă de o ordine superioară celei pământești, o lume care «ființa» sub «privirile» tămăduitoare ale Judecătorului suprem. Această percepție venea din orizontul său christic și, ca atare, constituia modelul său de viață, căci se știa drept «ființă a lui Dumnezeu» și coborâtor din El. Dumnezeu – ca forță care-i călăuzea viața – era omniprezența din interiorul fișcului său existențial. Pentru omul medieval, descifrarea misterului existenței sale, descoperirea miracolului și a frumuseții acestuia erau considerate drept semne ale primirii Părintelui Ceresc, revelat în istorie, pe deplin, în persoana lui Iisus Christos, întru care locuia trupește plinătatea Dumnezeirii și care era conceput teologic ca Sfânta Treime de Persoane divine. Așadar, mentalul colectiv medieval se înfățișa sub forma sa creștină, primordială, ca o încreere a divinului mântuitor și ca un spațiu spiritual conceput ca o «casă a omului», situată eschatologic în «brațele Părintelui divin».* Tocmai acest mod de a privi și înțelege lumea reprezenta dimensiunea centrală a spiritualității omului medieval, axată, deci, pe comunicarea spirituală între un Dumnezeu care «vorbește» și un credincios care «ascultă».

Din acest punct de vedere, lucrarea lui Laurențiu Chiriac nu numai că are meritul de a contura extrem de sugestiv tot acest climat mental medieval românesc, dar analizează cu minuțiozitate sensul și importanța actului de ctitorie religioasă, pentru că nu s-a înțeles

întotdeauna că aceste edificii religioase erau, pentru cei de atunci, ca niște oaze de liniște sufletească și adevărate refugii în fața inamicilor, dar și adevărate «catedrale ale sufletului neamului românesc», incluse unor anumite stări de spirit ale acelor vremuri. Astfel de construcții – arată autorul acestei cărți – nu numai că au știut atât de bine să îmbine înțelepciunea cuvântului Divin cu frumusețea imaginii hristice, ci au constituit și o formă populară de instituționalizare a credinței, privite ca niște candelă aprinse și lumini de veghe și tărie sufletească, în momente grele în care alții ar fi vrut să le transforme ținuturile într-un dezolant pustiu, fără credință, fără speranță și fără luminile cunoașterii.

Patrimoniul arhitectural religios medieval al unei zone – ca reprezentare materială a memoriei colective – devine astfel un caz de conștiință a moralei publice și se constituie într-un reper definitoriu pentru evoluția acelei comunități, în interiorul căreia fiecare individ în parte a fost (mai mult sau mai puțin) angrenat. Din acest punct de vedere, dr. Laurențiu Chiriac – bărlădean la origine, dar actual muzeograf la Muzeul Județean Vaslui – a considerat că cei care au avut ocazia să vadă astfel de edificii aveau datoria morală și sfântă de a le proteja și de a le scoate din anonimat, studiindu-le și oferind semenilor un bun și necesar prilej de cunoaștere a acestor „comori arhitecturale”, adesea ignorate – fie datorită vitregiei timpurilor și a istoriei, mereu controversată, fie nepăsării sau izolării lor de principalele căi de comunicație și de așezările omenești.

Scopul acestei lucrări de doctorat a lui Laurențiu Chiriac a fost acela de a analiza sintetic și detaliat istoricul și evoluția arhitecturală a edificiilor religioase medievale din zona Bârladului, pentru a fi mai bine cunoscute și pentru a reliefa asemănările și deosebirile dintre aceste monumente și cele din alte arii cultural-artistice românești. Structurată în trei capitole mari și distincte, această complexă analiză a edificiilor religioase medievale din zona Bârladului a adus în prim-plan nevoia de a evidenția lăcașele de cult din arealul bărlădean, nu numai pentru că era stringent un astfel de demers, dar – mai ales – pentru că multe dintre ele sunt deosebite din punct de vedere istoric și arhitectural. Nu-i mai puțin adevărat că aria cultural-artistică în care ele au fost construite își are importanța sa, dat fiind faptul că – alături de alte ținuturi din Moldova sudică (ca Tecuciul, Vrancea sau Putna) – s-a creat o zonă puternică de interferențe artistice moldo-muntene, vizibile în arhitectura acestor locuri și în dese transformări de ordin structural ale lăcașelor de cult de aici.

Totodată, autorul acestei cărți a reușit o repertoriere a tuturor bisericilor, schiturilor și mănăstirilor din arealul amintit și care au fost ctitorite până la finele veacului al XVII-lea, în paralel cu evidențierea activității unor clerici care apar consemnați în timpul și spațiul precizat. Nu a fost uitată nici ingerința unor cercetări interdisciplinare ale lăcașelor de cult din acest colț de țară, pentru că s-a constatat

că numai astfel monumentele în cauză puteau fi cunoscute cel mai bine. De aceea, dr. Laurențiu Chiriac a coroborat izvoarele diplomatice despre aceste edificii și cu alte surse istorice (arheologice, monumentele religioase în sine, inscripțiile și lespezile funerare, pomelnicele, pisaniile, sursele iconografice etc.), fapt pentru care s-a constatat că nu toate lăcașele de cult ctitorite într-un anumit timp erau menționate documentar exact atunci (cazul multor biserici din Bârlad, al mănăstirii Grăjdeni și al mănăstirii Bujoreni). În același timp, cercetările arheologice pe care le-a întreprins autorul au condus la depistarea unor vestigii ale lăcașurilor de cult din zona amintită și a căror elevație nu s-a mai păstrat până astăzi, determinând astfel o reevaluare a monumentelor în cauză, studiile sale de arheologie medievală aducând importante contribuții la cunoașterea inedită a cronologiei și planimetrice unora dintre ele, ținând cont și de insuficiența izvoarelor scrise. La fel, datorită cercetărilor arheologice din zonă au putut fi scoase la iveală și acele obiecte creștine care consfințesc o viață religioasă de veche tradiție, pe baza căreia a putut fi posibilă evoluția firească a actului de ctitorire a sfintelor lăcașuri.

O specificitate a zonei Bârladului o constituie – arată dr. Laurențiu Chiriac – numărul mare al bisericilor din lemn și ponderea lor însemnată în viața creștină. Ele aparțineau domeniului creației populare și reprezentau o sinteză dintre credința oamenilor și arta lemnului, transpusă ulterior și prin construcțiile religioase din piatră. Unele elemente artistice ale stilurilor (neo)bizantin, romanic, gotic, renescentist și chiar baroc au fost prelucrate armonios de către constructorii bisericilor medievale din

lemn de aici, acestea fiind adaptate la planul arhitectural al casei țărănești și la nevoile de cult tipic ortodoxe. Incluse într-o civilizație unitară constructivă a lemnului, aceste edificii religioase erau opere colective și anonime, reflectând condițiile politice, sociale, economice, spirituale și cultural-artistice ale timpului căruia le aparțineau, dar și marea deschidere la noutățile arhitecturii spațiilor limitrofe.

În final, ca o concluzie generală, putem spune că această analiză sistematică a arhitecturii religioase medievale din arealul ținuturilor Bârlad și Tutova constituie un pas esențial în identificarea unei bogate vieți creștine populare în acest spațiu, fără scopul de a întocmi un „dosar” complet al problemei, ci – mai degrabă – de a predispuce totul către o reflecție organizată și o stimulare a cercetării pentru generațiile ce vor veni. În fond, demersul lui Laurențiu Chiriac se bazează pe observațiile științifice și pe credința că acestea pot fi utile tuturor celor dornici de cunoaștere a istoriei zonei Bârladului și a minunatelor sale monumente religioase medievale. La urma urmei, frumusețea acestei arte calme și luminoase, în cadrul căreia credința ortodoxă și viața specifică oamenilor locurilor s-au îngemănat armonios, se reprezintă și astăzi în sine, simplu și măreț, tronând misterios peste timp. Iar autorul a contribuit din plin la valorificarea științifică a artei și arhitecturii ecleziastice medievale din acest colț de țară, fapt pentru care merită toate felicitările noastre!

GHEORGHE CLAPA

LAURENȚIU RĂDVAN, *At Europe's Borders. Medieval Towns in the Romanian Principalities* (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, General Editor Florin Curta, 7), Brill, Leiden-Boston, 2010, 613 p.

Istoria urbană constituie una dintre sferile de cercetare care, deși solicită o strictă specializare din partea cercetătorilor, rămâne un domeniu de interes destinat să suscite un larg și viu interes în lumea contemporană. Transformările accelerate pe care timpurile prezente le înregistrează în toate domeniile sunt resimțite acut în mediul citadin, știut fiind că acest spațiu se definește printr-o apetență structurală spre schimbare. Aglomerarea progresivă a habitatelor orășenești, precum și mobilitatea socială specifică acestui proces, suscită dezbateri intense concepute pentru a genera soluții menite să asigure o dezvoltare echilibrată și durabilă. De asemenea, structura compozită a populației orășenești, precum și potențialele tensiuni subsecvente acestei realități metisate, reclamă o reflecție sistematică asupra dinamicii demografice, din care să se degajeze soluții privind căile de ameliorare a relațiilor dintre diverse comunități. Fiecare dintre temele de dezbateră privind direcțiile de evoluție ale metropolelor actuale reclamă o reflecție sistematică asupra trecutului. Spațiul urban românesc nu face excepție de la paradigma menită să conducă la cunoașterea articulațiilor intime ale vieții citadine. Dincolo de aceste regularități în ceea ce privește maniera de analiză, orașul românesc poate fi caracterizat,

în evoluția sa istorică, prin câteva trăsături specifice, între care pot fi enumerate cele referitoare la preluarea unor modele de organizare din zona Europei centrale, ponderea redusă din punct de vedere demografic în raport cu zona rurală și expansiunea impusă de politicile impuse de comunism. Dezvoltarea urbană forțată din perioada totalitară a traumatizat profund textura citadină, înlocuind armonia în diversitate cu grotescul formelor și standardizarea. Firească ar fi fost ca în ultimii douăzeci de ani să se nască un adevărat program de recuperare a istoriei urbane românești, în paralel cu restaurarea și valorificarea monumentelor de artă laică și ecleziastică. În totală contradicție cu ceea ce se cerea a fi înfăptuit, conservarea monumentelor și ansamblurilor arhitectonice se află în afara ariei de preocupări a autorităților. Dacă zestrea noastră urbană se risipește, rămâne consolarea apariției unor lucrări privitoare la istoria orașului românesc, deși explorarea acestei dimensiuni a trecutului tinde și ea să constituie subiect de preocupare pentru un număr tot mai restrâns de inițiați.

Lucrarea prezentată aici aparține unui istoric specializat în istoria vieții urbane, recunoscut în cadrul breslei ca autor al singurei monografii dedicate orașelor de la sud de Carpați (*Orașele din Țara Românească până la*

sfârșitul secolului al XVI-lea, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2004, 594). Volumul care face obiectul acestei discuții se situează în continuarea contribuțiilor lui Laurențiu Rădvan, care de această dată a ales să își valorifice efortul în limba engleză, la una dintre editurile internaționale prestigioase, în cadrul colecției *East Central and Eastern Europe in Middle Ages, 450–1450*, coordonată de istoricul Florin Curta.

Arhitectura lucrării este suplă și logică, autorul fiind preocupat să faciliteze înțelegerea fenomenului urban în contextul realităților românești medievale. Acesta este motivul pentru care a plasat în segmentul de început al lucrării, după *Acknowledgments* și *Abbreviations*, secvențele intitulate *List of rulers until c. 1550*, *List of illustrations and maps*.

În prima parte a lucrării, care poartă denumirea de *Medieval Towns in Central and Eastern Europe*, autorul propune trei capitole, sugestiv intitulate *Towns in the Kingdom of Poland*, *Towns in the Kingdom of Hungary*, *Towns South of the Danube*. Având la dispoziție un solid suport bibliografic, Laurențiu Rădvan a adus o serie de contribuții privind cronologia și specificul dezvoltării spațiilor citadine din regiunile învecinate cu lumea românească extracarpatică. Această abordare are menirea de a elucida modul în care orașul nostru a importat principalele elemente de organizare.

A doua și a treia parte a lucrării sunt structurate simetric, în cadrul a câte trei capitole consacrate genezei vieții urbane (*Urbanization*), structurilor instituționale,

palierelor sociale, componentelor etnice și realităților economice (*Institutional, social, ethnic and economic structures*), precum și cercetării monografice a orașelor din cele două principate românești (*Case studies*). Aceste ultime secvențe, în realizarea cărora autorul a investit un volum imens de muncă, prezintă o importanță deosebită din perspectiva istoriei locale, întrucât sunt aduse o serie de clarificări privind trecutul multor așezări urbane din Țările Române.

Dacă civilizația urbană din Țara Românească a beneficiat de o abordare monografică, realizată tot prin strădaniile lui Laurențiu Rădvan, spațiului citadin moldovenesc nu i s-a mai dedicat o asemenea cercetare de la lucrarea lui Constantin C. Giurescu, realizată în urmă cu aproape jumătate de veac. Pornind de la aceste realizări, autorul volumului prezentat aici a utilizat cu simț critic sursele (documentare, narative, arheologice, numismatice, sfragistice etc.) și bibliografia imensă a problemei, reușind să realizeze o selecție riguroasă a materialelor de care a dispus.

Lucrarea propusă de universitarul ieșean constituie încununarea unor eforturi de cercetare desfășurate de-a lungul mai multor ani. Pe lângă utilitatea sa istoriografică certă, contribuția lui Laurențiu Rădvan face o bună propagandă în lume scrisului istoric românesc și școlii superioare ieșene.

BOGDAN-PETRU MALEON